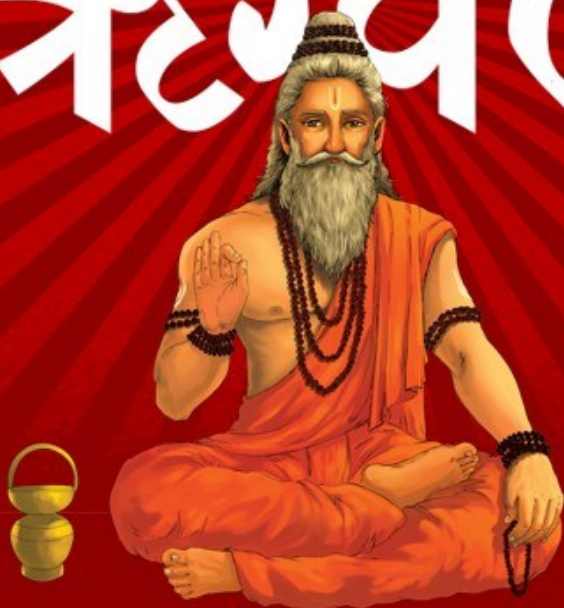

मूळ संस्कृत श्लोकांसह

मराठी
अनुवाद

श्रीपाद काळे

ऋग्वेद

चतुर्थ मंडलम्
प्रथम खंड

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

॥ऋग्वेद संहिता॥

भाग १३

चतुर्थ मंडलम्

प्रथम खंड

सूक्त १ ते ३०

मूळ संस्कृत + मराठी

मराठी अनुवाद – श्री. श्रीपाद काळे

सहाय्य- डॉ. हेमंत विंझे

सौ. आशा कऱ्हाडे

॥ऋग्वेद संहिता॥

भाग १३

चतुर्थ मंडलम् (प्रथम खंड)

सूक्त १ ते ३०

लेखक: श्री. श्रीपाद काळे

भ्रमण ध्वनि नंबर 9869447431

ईमेल shripadykale@ gmail.com

सहाय्य-

डॉ. हेमंत विंझे -drvinze@gmail.com

सौ. आशा कऱ्हाडे- ashakarhade@gmail.com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रुपांतर करण्यासाठी लेखकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :- ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फक्त नाव गाव कळवा)

प्रकाशन : ३ मे २०२६

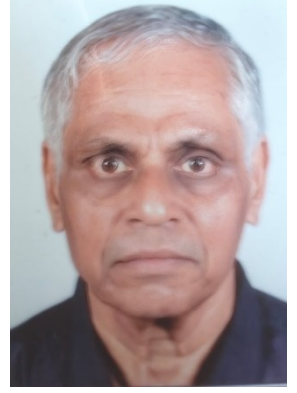
छापिल प्रत खासगी वितरणासाठी उपलब्ध

©esahity Pratishthan®2026

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

अनुवादक टीम परिचय

प्रा. श्रीपाद काळे, मुंबईतील विल्सन महाविद्यालयात १९७७ सालापासून फिजिक्स विषय शिकवत होते. २००८ सेवा निवृत्ती स्वीकारून मुंबईतील स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारकात स्वेच्छेने अनेक लोकोपयोगी कामे करत आहेत. नोकरीच्या काळामध्ये शिक्षकांना सेवा प्रशिक्षण, ऑलंपियाड सारख्या परीक्षांचे आयोजन करत होते. विद्यार्थ्यांसाठी फिजिक्स विषयाची गोडी लावण्यासाठी प्रयोग केले.

डॉ. हेमंत विंझे अनेक वर्षे सर्जन म्हणून कार्यरत होते. विज्ञानावरील त्यांच्या पुस्तकांना राष्ट्रीय पारितोषिके मिळाली आहेत. त्यांना स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला. त्यांना बेस्ट सिटीजन ऑफ इंडिया हे इंटरनॅशनल पब्लिशिंग हाऊस यांचे पारितोषिक सुद्धा मिळाले आहे.

सौ. आशा गोपाळकृष्ण कऱ्हाडे. (एम. ए. संस्कृत.) आठवी ते बारावीच्या विद्यार्थ्यांना संस्कृत विषयासाठी मार्गदर्शन. Karhade channel या you tube चॅनल वर रामरक्षा, अथर्वशीर्ष, विष्णु सहस्रनाम अशा अनेक सुप्रसिद्ध स्तोत्रांवर निरूपण केलेले आहे.

पहिल्या मंडलाचे मनोगत

मी प्रा. श्रीपाद काळे आणि माझे स्नेही डॉ. हेमंत विंझे ह्यांच्यामध्ये अनेक विषयांवर चर्चा होत असते. चर्चेमध्ये आमच्या निदर्शनास आले की वेदांचे मराठीत अनुवाद इंटरनेटच्या जंजाळात नाही. निदान आम्हा दोघांना तरी ते सापडले नाही. काही मराठी पुस्तके बाजारात उपलब्ध आहेत.

ऋग्वेद संस्कृत वाङ्मयातील पहिला ग्रंथ आहे. प्राचीन काळापासून ऋग्वेद हा मौखिक स्वरूपात होता. अनेक ऋषींनी वेगवेगळे श्लोक लिहिले. हे श्लोक वेगवेगळ्या देवांसाठी लिहिले. गुरुपरंपरेनुसार हे श्लोक अनेकांनी पाठ केले. या सर्व श्लोकांची काही जणांनी नीट मांडणी केली. ऋग्वेद संहितेच्या २१ शाखा असल्याचा उल्लेख पतञ्जलीने आपल्या व्याकरण महाभाष्यात केला आहे. त्यामध्ये "अश्वलायन", "बाष्कल", "मांडूकेय", "शाकल" व "शांखायन" अशा ऋषींनी केलेल्या श्लोकांच्या मांडण्या प्रसिद्ध होत्या. परंतु काळाच्या ओघात फक्त शाकल ऋषींनी केलेली वर्गवारी शिल्लक राहिली आहे. आज आपण ज्या ऋग्वेदाचे पठण करतो ते शाकलऋषींनी मांडणी केलेले श्लोक आहे. शाकल ऋषींनी केलेल्या मांडणीला "शाकल संहिता" असे संबोधले जाते

शाकल ऋषींनी महत्त्वाचे श्लोक वेगवेगळ्या क्रमवारीने लावले आणि त्यांचे विभाग पाडले. या विभागांना मंडल असे म्हणतात. प्रत्येक मंडलामध्ये ऋषी आणि देवता यांच्याप्रमाणे उपविभाग केले. प्रत्येक उपविभागाला सूक्त म्हणतात. सूक्तातील श्लोकांना ऋचा म्हणतात. सर्व ऋचा या पद्य स्वरूपात आहेत. शाकल ऋषींनी तयार केलेल्या संहिते मध्ये १० मंडले, १०२८ सूक्ते, १०५५२ ऋचा आहेत.

१ जानेवारी २०२५ पासून मी आणि माझे स्नेही ह्यांनी आम्हाला कळेल असे ऋग्वेदातील ऋचांचा अनुवाद करण्यास सुरुवात केली. सुरुवातीला इंटरनेटच्या जगात इंग्रजी आणि हिंदी भाषांतरे मिळाली. मराठी अनुवाद कुठेही मिळत नव्हते. निदान आम्हाला तरी सापडले नाही. अचानक सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव यांनी

भाषांतरित केलेल्या पुस्तकाची माहिती मिळाली. अनेक प्रयत्नानंतर १९९६ सालची दुर्मीळ आवृत्ती आम्हाला मिळाली. ऋचांचे अनुवाद करताना आम्ही हिंदीतील डॉक्टर श्री. गंगा सहाय शर्मा, हिंदी ऋग्वेद संहिता सनातन, इंग्रजीतील डॉक्टर श्री. भीमराव सदाशिव कुलकर्णी आणि मराठीतील सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव यांनी केलेल्या अनुवादाचा संदर्भ वापरला आहे. सर्व अनुवाद वाचून आम्हा दोघांना जसा अर्थ कळला त्याप्रमाणे सर्वांना कळेल असे ऋचांचे भाषांतर आम्ही करत आहो. काही ऋचांचा अर्थ लावताना आम्हाला खूप वेळ लागला आणि कष्ट करावे लागले. प्रत्येक महिन्यात निदान १५ सूक्ते भाषांतर करावी असा आम्ही संकल्प केला आहे. अनुवाद क्लिष्ट होऊ नये म्हणून आम्ही पाठभेदान्चे विश्लेषण करणे टाळले आहे. एकच पाठ प्रमाण मानला आहे. वाचकाने गैरसमज करून घेऊ नये.

आम्ही केलेला अनुवाद हा लोकांपर्यंत कसा पोहोचवा याच्या विवंचनेत आम्ही दोघांही होतो. त्याच वेळेस लोकांमध्ये साहित्याची आवड निर्माण करण्यासाठी भरीव कामगिरी करणाऱ्या ईसाहित्य प्रतिष्ठानची आठवण झाली.

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष श्री सुनीळ सामंत ह्यांनी आम्ही केलेल्या पंधरा सुक्तांचा अनुवाद वाचून आम्हाला अनुवाद करण्यास प्रोत्साहन दिले. हा अनुवाद पुस्तक रूपात लोकांपर्यंत पोचवण्याची जबाबदारी श्री सुनीळ सामंत यांनी घेतली.

हा अनुवाद बिनचूक होण्यासाठी सौ आशा कऱ्हाडे यांनी प्रत्येक संस्कृत श्लोक वाचून मराठी व्याकरण आणि अर्थ नीट तपासून पहिला. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली सर्व ऋचांमध्ये सुधारणा करून हा अनुवाद आम्ही तिघेही सादर करत आहोत. हा अनुवाद सगळ्यांना आवडेल आशा आम्ही करतो. तरीही काही त्रुटी आढळल्यास निदर्शनास आणून द्यावे ही विनंती.

श्रीपाद काळे

मनोगत

रविवार दिनांक ३० मार्च २०२५ चैत्र पाडव्यापासून ऋग्वेदातील पहिला भाग ई साहित्य प्रतिष्ठान ह्यांनी प्रकाशित केला. त्यानंतर गेल्या वर्ष अखेरी ऋग्वेदाच्या पहिल्या मंडळातील १९१ सूक्ते आणि त्यातील २००६ ऋचाचा अनुवाद ई साहित्य प्रतिष्ठान यांनी ९ भागात प्रकाशित केला. पहिल्या भागातील सर्व १९१ सूक्त एकत्र घेऊन संपूर्ण पहिले मंडल सुद्धा ई साहित्य प्रतिष्ठानी प्रकाशित केले.

पहिले मंडल प्रकाशित करताना अनेक वाचकांनी अमूल्य अभिप्राय कळवला. त्यामुळे पुढील मंडल अनुवादित करण्यास ऊर्जा मिळत आहे

जानेवारी २०२६ पासून दुसऱ्या व तिसऱ्या मंडलाचे काम पूर्ण केले. ही सर्व सूक्त एकच भागात प्रकाशित करत आहोत.

मे महिन्या पासून चवथे मंडल दोन भागात प्रकाशित करण्याचा संकल्प केला आहे. त्यातील हा पहिला भाग आहे.

श्रीपाद काळे

अनुवाद : श्री.श्रीपाद काळे,

सहाय्य- डॉ. हेमंत विंझे आणि सौ. आशा कऱ्हाडे

संदर्भ : डॉक्टर श्री. गंगा सहाय शर्मा,

डॉक्टर श्री.भीमराव सदाशिव कुलकर्णी,

हिंदी ऋग्वेद संहिता सनातन.

ऋग्वेदाचे मराठी भाषांतर डॉक्टर सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव

ऋग्वेदा बद्दल काही उपयुक्त माहिती

ऋग्वेद हा चार वेदांपैकी एक असून त्याची रचना चार वेदांमध्ये सर्वप्रथम झाली आहे असे समजण्यात येते.

ऋग्वेद संस्कृत वाङ्मयातील पहिला ग्रंथ आहे. प्राचीन काळापासून ऋग्वेद हा मौखिक स्वरूपात होता. अनेक ऋषींनी वेगवेगळे श्लोक लिहिले. हे श्लोक वेगवेगळ्या देवांसाठी लिहिले. गुरु परंपरेनुसार हे श्लोक अनेकांनी पाठ केले. या सर्व श्लोकांची काही जणांनी नीट मांडणी केली. त्यामध्ये "आश्वलायन", "बाष्कल", "मांडूकेय", "शाकल" व शांखायन सारख्या ऋषींनी श्लोकांची मांडणी केली परंतु काळाच्या ओघात फक्त शाकल ऋषींनी केलेली वर्गवारी शिल्लक राहिली आहे आपण ज्या ऋग्वेद पठण करतो ते शाकल ऋषींनी मांडणी केलेले श्लोक आहेत शाकल ऋषींनी केलेल्या मांडणीला शाकल संहिता असे संबोधले जाते

शाकल ऋषींनी महत्त्वाचे श्लोक वेगवेगळ्या क्रमवारीने लावले आणि त्यांचे विभाग पाडले. या विभागांना मंडळ असे म्हणतात. शाकल ऋषींनी श्लोकाची विभागणी केली त्याला मंडळ म्हणतात. मंडळातील प्रत्येक मंडळामध्ये ऋषी आणि देवता यांच्याप्रमाणे उपविभाग केले . प्रत्येक उपविभागाला सूक्त म्हणतात. सूक्तातील श्लोकांना ऋचा म्हणतात . सर्व ऋचा या पद्य स्वरूपाच्या आहेत. शाकल ऋषींनी तयार केलेल्या ऋग्वेदात १० मंडले, १०२८ सूक्ते, १०५५२ ऋचा आहेत.

श्रीपाद काळे

ऋग्वेदामध्ये अनेक वेळा एकवीस रत्नांचा उल्लेख येतो. आमच्या ऋग्वेदाचा भाग दोन या मधील सूक्त वीस ऋचा सात त्याच्यामध्ये ही एकवीस रत्ने असा उल्लेख. त्याचे स्पष्टीकरण

ऋभूंनी आम्हाला एकवीस रत्ने (श्रेष्ठ वस्तू) द्याव्या. सायणाचार्यांच्या मतानुसार ही एकवीस रत्ने म्हणजे एकवीस यज्ञ होत.

यज्ञाचे मुख्य दोन प्रकार आहेत. श्रौत यज्ञ आणि गृह्य किंवा पाक यज्ञ. श्रौत यज्ञाचे पुन्हा दोन प्रकार आहेत हविर्यज्ञ आणि सोम यज्ञ. या तीनही प्रकारच्या यज्ञांना संस्था (form) म्हणतात. आणि त्यांचे प्रत्येकी सात प्रकार मानले आहेत. म्हणून एकूण एकवीस प्रकार होतात.

हविस्संस्था - अग्न्याधेय, अग्निहोत्र, दर्शपूर्णमास, आग्रयण, चातुर्मास्य, निरूढपशुबन्ध, सौत्रामणि

सोम संस्था - अग्निष्टोम, उक्त, षोडशी, अत्यग्निष्टोम, अतिरात्र, अप्तोर्याम, वाजपेय

गृह्य किंवा पाक संस्था - हुतं, अहुत, प्राशित, संस्कार, शूलगव, अष्टका, प्रत्यवरोहण

श्रीपाद काळे

पब्लिक ट्रस्ट एक्ट, नं. : ए - १९९१

श्री स्वामी जगद्गुरु शंकराचार्य पीठ, करवीर

श्री पी. पी. विद्यालंसिंह भारती स्वामी (एकमेव विभवस्य)

२२२९, डी कॉर्ड, मुकुटवार पथ, कोल्हापूर ४१५ ००२, फोन नं. : २५९१४५९/२५९०३६२.
E-mail : peethkarvir@gmail.com | Website : www.shankaracharyakarveer.org

विश्रावसु 'बाके १९७७

आषाढ शुभ १२ सोमवार
दि. ७/७/२०२५

श्री. जं. विश्व हेमंत लक्ष्मण
मुंबई

मो. ७६७८० ११६२९

पीठस्थ देवतेचे उत्तम आर्द्रतीर्थ व आमचे नारायण-स्मरण.

आपण श्रुतेद्वारे भाषांतर करत आहात ते ही या वयात, हीच खरी
कौतुकास्पद बाब आहे. आम्हाला याचा आभार आहे. आम्हाला सुखपूर्वी
आहे.

खरे तर आपण अंतोपदेशीय सर्जन. अनेकांशी अंतोपदेशन करत
आपण सा सा लोकांनी आगेच प्राप्ती करून दिली. व सा सर्वांच्या
सार्थीय घेतल्या. हृदयांचे आशीर्वाद ही घेतले. परिणाम असा ज्ञानाची
व्यावहारिक निवृत्तीनंतर ही आपण आपण आमुष्याचा उत्तरार्ध सांस्कृतिक
श्रुते वेदांचे भाषांतर करण्यास लावला. खरे तर ही अत्यंत कठीण
गोष्ट आहे. हे आपण अंगीकृत केलेले ज्ञान आपण आम्हाला
दीर्घावयात देऊन जाईल. व सांस्कृतिक भाषांतरित आत्मोक्ति सुख
आपण प्राप्त होईल.

आपुर्णी सुध्दा उत्साह प्रयत्न सुारे १० वर्षीय कुलकर्णी आणि
अत्रास्वी केज. व सा यंजुः काम वेदांचे भाषांतर करून ते अत्यंत
श्रेष्ठ आहे. आम्हाला हेच धातल वसुत (वय १५ वर्षे) ते अश्वेतरे
भाषांतर करत होते. असो. कदाचित ही कंपनी गुरुसंगे उरते व आपण
साही कामी नसे.

आपणस दीर्घायुसंगे प्राप्त होऊ हीच पीठस्थ देवतेचा
चरणी प्रार्थना.

सुखद व लवचक पीठस्थ देवतेचे अनेक आर्द्रतीर्थ व आमचे
नारायण-स्मरण सर्वान विदीत व्हावे.

भद्रानुशासनम् वरीवर्ति

श्री. जगद्गुरु शंकराचार्य.

करवीर पीठ

कोल्हापूर

ऋग्वेद संहिता
॥ अथ चतुर्थं मण्डलम् ॥

सूक्त-१

ऋषि- वामदेव गौतम

देवता – अग्नि, २-५ अग्नि अथवा अग्नीवरुण छन्द - त्रिष्टुप्, १ अष्टि, २
अति जगती, ३ धृति

त्वां ह्यग्ने सदमित्समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरि इति क्रत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येष्व्वा देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत
प्रचेतसम् ॥१॥

हे अग्निदेवा ! सर्व देवतांनी एकाच विचाराने आणि एकाच बुद्धीने आपली दूत
म्हणून स्थापना केली आहे. यज्ञ करण्यास योग्य, अमर, परम ज्ञानाचे धनी हे
अग्निदेवा ! देवतांनी आपल्याला विविध यज्ञांमध्ये उपस्थित राहण्यासाठी
पृथ्वीवर प्रकट केले आहे. ॥१॥

स भ्रातरं वरुणमग्न आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं
यज्ञवनसम् । ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतम् ॥२॥

हे अग्निदेवा ! वरुणदेव आपले बंधु आहेत. यज्ञाचे प्रेमी, सत्याचे पालन
करणान्या आदित्यपुत्र असलेल्या, सर्व मानवांचे रक्षक आणि पालनकर्त्या,
प्रकाशमान वरुणदेवांना आम्हा भक्तगणांकडे आपण घेऊन यावे ही विनंती. ॥२

॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंह्यास्मभ्यं दस्म रंह्या ।
अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु । तो

काय तुजे शुशुचान शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि॥३॥

हे परममित्र अग्निदेवा ! ज्याप्रमाणे रथाचे चाक आपल्या लक्ष्याकडे वळते त्याप्रमाणे आपण आपल्या मित्र असलेल्या वरुणदेवांना, आम्हा भक्तगणांकडे वळवावे ही विनंती. हे अद्भुत कर्म करणाऱ्या अग्निदेवा ! वरुणदेव आणि सर्वव्यापी प्रकाशमान मरुद्गणांच्या सोबत राहून आम्हाला सुख मिळवून द्यावे तसेच आमच्या पुत्र-पौत्रांना आनंदित करून त्यांचे कल्याण करावे ही विनंती.

॥३॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्ठाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत्॥४॥

हे सर्वज्ञ, विद्वान अग्निदेवा ! आपण वरुणदेवांचा क्रोध आम्हा भक्तगणांपासून दूर ठेवावा ही विनंती. आपण सर्वश्रेष्ठ यज्ञकर्ते, देवतांपर्यंत आहुती पोचवणारे आणि तेजस्वी आहात. आपण आमच्या शत्रूंना आमच्यापासून पूर्णपणे दूर करून आम्हाला मुक्त करावे ही विनंती ॥४॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।

अव यक्ष्व नो वरुणं ररणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि॥५॥

हे अग्निदेवा ! उषःकालाच्या समाप्तीच्या वेळेला आपण आपल्या संरक्षणात्मक शक्तींनी आमच्या जवळ यावे ही विनंती. आम्हा भक्तगणांवर प्रसन्न होऊन वरुणदेवांच्या क्रोधाला शांत करावे, आमच्या हविष्यान्नाच्या आहुतींचा स्वीकार करून आम्हाला सुख प्रदान करावे आणि आमच्या हाकेला धावून यावे ही विनंती ॥५॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।

शुचि घृतं न तप्तमघ्न्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहेनेव धेनोः॥६॥

या सौभाग्यशाली आणि दर्शनीय अग्निदेवांचे रूप आम्हा भक्तगणांमध्ये सर्वांत श्रेष्ठ आणि अत्यंत अद्भुत आहे. मारण्यास योग्य नसलेल्या आणि पवित्र गायींचे दूध आणि शुद्ध तूप स्पृहणीय असते, त्याचप्रमाणे या अग्निदेवांचे तेज आणि त्यांची कृपा अत्यंत मोहक आणि वंदनीय आहे ॥६॥.

त्रिरस्य ता परमा सन्ति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।

अनन्ते अन्तः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः॥७॥

अग्निदेवांची तीन प्रकारची उत्पत्ती स्थाने (पार्थिव, अंतरिक्ष आणि दिव्य) अत्यंत श्रेष्ठ सत्य आणि सर्वांना प्रिय वाटणारी आहेत. सर्वत्र व्यापलेले, अत्यंत शुद्ध, तेजस्वी, पूजनीय आणि दैदिप्यमान अग्निदेव आमच्या यज्ञस्थळी येवोत ही विनंती ॥७॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदश्वो वपुष्यो विभावा सदा रण्वः पितुमतीव संसत्॥८॥

देवतांचे दूत, सोन्याच्या रथावर आरूढ होणारे, अत्यंत तेजस्वी ज्वाळा असलेले अग्निदेव, सर्व यज्ञस्थळांना व्यापून टाकतात. आरक्तवर्णी अश्र्वांवर आरूढ होणारे, अत्यंत सुंदर आणि तेजस्वी अग्निदेव, अन्नाने समृद्ध असलेल्या घराप्रमाणे यज्ञस्थळी सदैव आनंददायी वाटतात ॥८॥ .

स चेतयन्मनुषो यज्ञबन्धुः प्र तं मह्या रशनया नयन्ति ।

स क्षेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप॥९॥

अग्निदेव, भक्तगणांच्या यज्ञातील मित्र असून सर्वांना सन्मार्ग दाखवणारे आणि जागृत करणारे आहेत. भक्तगण स्तुतियुक्त स्तोत्रांच्या लांब दोरीने अग्निदेवांना यज्ञस्थळी आणतात. अग्निदेव भक्तगणांच्या घरामध्ये राहून त्यांच्या इच्छा पूर्ण करतात आणि भक्तगणांना समृद्धी व देवांचे सान्निध्य प्राप्त करून देतात ॥९॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौष्पिता जनिता सत्यमुक्षन् ॥१०॥

मार्गदर्शक, अधिपती, सर्व काही यथार्थपणे ज्ञात असलेले अग्निदेव, देवतांना अत्यंत प्रिय वांछनीय आणि उपभोग्य, अशी जगातील मौल्यवान रत्नयुक्त संपत्तीकडे आम्हा भक्तगणांना घेऊन जावोत ही विनंती. आकाशलोक, अग्निदेवांचे पिता आणि पोषणकर्ता आहेत आणि त्या अग्निदेवांचे यज्ञकर्ते भक्तगण घृताच्या आहुतीने पूजन करतात ॥१०॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ।

अपादशीर्षा गुहमानो अन्तायoyुवानो वृषभस्य नीळे ॥११॥

अग्निदेव सर्वप्रथम भक्तगणांच्या घरामध्ये यज्ञवेदीमध्ये उत्पन्न झाले, त्यानंतर अग्निदेवांनी विशाल अंतराळात आणि पृथ्वीवर पुनर्जन्म घेतला. पाय आणि डोके नसलेले अग्निदेव स्वतःचे रूप लपवत सर्वांच्या अंतरात निवास करतात. अग्निदेव विजेच्या रूपात ढगामध्ये हालचाल करतात ॥११॥

प्र शर्ध आर्त प्रथमं विपन्याँ ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।

स्पर्हो युवा वपुष्यो विभावा सप्त प्रियासोऽजनयन्त वृष्णे ॥१२॥

विद्वानांच्या स्तुतीमुळे सत्याच्या नियमांचे पालन करणाऱ्या अग्निदेवांमध्ये सामर्थ्य प्रकट झाले. सर्वांना हवे-हवेसे वाटणारे, चिरतरुण, देखण्या, अग्निदेवांना सप्तऋत्विजांनी सामर्थ्यवान देवतांसाठी उत्पन्न केले ॥१२॥

अस्माकमत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुऋतमाशुषाणाः ।

अश्मत्रजाः सुदुघा वत्रे अन्तरुदुस्रा आजन्नुषसो हुवानाः ॥१३॥

आम्हा भक्तगणांच्या पूर्वजांनी सत्याची जोपासना करणाऱ्या यज्ञाच्या साहाय्याने अग्निदेवांना प्राप्त केले. त्यांनी उषादेवतेची प्रार्थना केली आणि दगडांच्या गुहेत कोंडलेल्या दुधारू गायींना मुक्त केले ॥१३॥

ते मर्मृजत ददृवांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।

पश्वयन्त्रासो अभि कारमर्चन्विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः॥१४॥

आम्हा भक्तगणांच्या ज्या पूर्वजांनी पर्वताचा नाश करून अग्निदेवांना शुद्ध केले, त्यांच्या या कृत्याची महती सर्वत्र सांगितली जाते. मंत्रांच्या शक्तीने युक्त असलेल्या त्या पूर्वजांनी पूजनीय कर्माद्वारे दैवी प्रकाश शोधून काढला आणि आपल्या प्रज्ञावान बुद्धीने त्या दिव्य ज्योतीला धारण केले.॥१४॥

ते गव्यता मनसा दृध्रमुब्धं गा येमानं परि षन्तमद्रिम् ।

दृळ्हं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः ॥१५॥

गायी मिळवण्याच्या इच्छेने ज्या वीरपूर्वजांनी आपल्या दिव्य मंत्रांनी आणि एकाग्र मनाने, गायींना कोंडून ठेवणाऱ्या ठेवणाऱ्या त्या दृढ आणि अभेद्य पर्वताला उघडले आणि त्यांनी गायींनी यक्त असलेल्या त्या दिव्य गुहेचा मार्ग मोकळा केला ॥१५॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विन्दन् ।

तज्जानतीरभ्यनूषत व्रा आविर्भुवदरुणीर्यशसा गोः॥१६॥

हे अग्निदेवा ! ऋषींच्या समूहाला पहिल्यांदा मातृतुल्य वाणीचे रहस्य उमजले आणि त्यांनी एकवीस उत्कृष्ट श्लोकांची निर्मिती केली. हे सर्व काही कळताच देवतांच्या समूहांनी आनंद व्यक्त केला आणि आरक्तवर्णीय उषादेवता आपल्या दिव्य प्रकाशाने आणि वैभवाने प्रकट झाली ॥१६॥

नेशत्तमो दुधितं रोचत द्यौरुद्देव्या उषसो भानुरर्त ।

आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदत्राँ ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन्॥१७॥

उषादेवतेने रात्रीचा अंधार नाहीसा केला आणि आकाश प्रकाशमान झाले, त्यामुळे उषादेवतेचे तेज दिसून आले. मानवांच्या चांगल्या आणि वाईट कर्मांचे निरीक्षण करून, सूर्यदेव पर्वतांच्या शिखरावर नभोमंडळात प्रकट झाले ॥१७॥

आदित्यश्चा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद्रुतं धारयन्त द्युभक्तम् ।

विश्वे विश्वासु दुर्यासु देवा मित्र धिये वरुण सत्यमस्तु॥१८॥

जागृत ज्ञानी लोकांनी (बुबुधाना) अग्निदेवांचे तेज स्पष्टपणे पाहिले आणि अग्निदेवांना प्रज्ज्वलित केले. हे मित्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! सर्व लोकांच्या घराघरात या अग्निदेवांच्या दिव्य शक्तीचा वास होवो आणि आपल्या उपासना करणाऱ्या आम्हा भक्तगणांच्या सर्व इच्छा पूर्ण होवोत ॥१८॥

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठम् ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामन्धो न पूतं परिषिक्तमंशोः॥१९॥

आम्ही भक्तगण सर्वात तेजस्वी, देवांना आवाहन करणाऱ्या, विश्वाचे पालनपोषण करणाऱ्या आणि यज्ञांचा महान कर्ता असलेल्या अग्निदेवांना आमची स्तुती अर्पण करतो. हे अग्निदेवा! यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी गार्यांच्या आचळातून पवित्र दूध काढले नाही किंवा आपल्याला अर्पण करण्यासाठी सोमरस शुद्ध केला नाही तरीही त्या भक्तगणांच्या प्रार्थना आपण स्वीकारता ॥१९॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः॥२०॥

अग्निदेव सर्व यज्ञीय देवतांमध्ये आदितीदेवतेंप्रमाणे पूजनीय आहेत आणि सर्व भक्तगणांचे प्रिय अतिथी आहेत. देवतांना रक्षण प्रदान करणारे अत्यंत दयाळू अग्निदेव आम्हा भक्तगणांना प्रसन्न होवोत ही विनंती ॥२०॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – अग्नि, छन्द - त्रिष्टुप्,

यो मर्त्येष्वमृत ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यजिष्ठो मह्ना शुचध्ये हव्यैरग्निर्मनुष ईरयध्ये ॥१॥

मनुष्यांमध्ये सत्यवादी असलेले, अमर, महिमाशाली आणि सर्व देवतांचे दूत(अरतिः) असणारे अग्निदेव आपल्या महान तेजाने सर्वांना शुद्ध करतात. श्रेष्ठ यज्ञकर्ते अग्निदेव हविष्यान्नाच्या आहुतींद्वारे भक्तगणांना शुभ कर्मासाठी प्रेरित करतात ॥१॥.

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जाताँ उभयाँ अन्तरग्ने ।

दूत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्राँश्च ॥२ ॥

हे शक्तिमान अग्निदेवा ! आपण आमच्या यज्ञवेदी मध्ये प्रकट झाला आहात. शक्तिशाली, तेजस्वी आणि सरळ गतीने जाणाऱ्या अश्वाना आपल्या रथाला जुंपून आकाशातील देवतांमध्ये आणि मानवांमध्ये हविष्यान्नाची आहुती वाहून नेणारे दूत म्हणून आपण संचार करता ॥२ ॥

अत्या वृधस्नू रोहिता घृतस्नू ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अन्तरीयसे अरुषा युजानो युष्माँश्च देवान्विश आ च मर्तान् ॥३॥

हे अग्निदेवा ! आपल्या रथाला जुंपलेल्या आरक्त वर्णीय, घृताने माखलेल्या, मनापेक्षा ही वेगवान असलेल्या अशवांची आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण स्तुती करतो. आपल्या या तेजस्वी अश्वाना रथाला जुंपून आपण देवतांमध्ये आणि मानवांमध्ये डौलदारपणे संचार करता ॥३॥.

अर्यमणं वरुणं मित्रमेषामिन्द्राविष्णू मरुतो अश्विनोत ।

स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय॥४॥

उत्तम अश्व, उत्तम रथ आणि उत्तम समृद्धी देणाऱ्या हे अग्निदेवा ! उत्तम हविष्यान्नाची आहुती देणाऱ्या आम्हा भक्तगणांसाठी अर्यमा, वरुणदेव , मित्रदेव , इंद्रदेव , विष्णुदेव, मरुद्गण आणि अश्विनीकुमार या सर्व देवांना आपण घेऊन यावे ही विनंती. ॥४॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः ।

इळावाँ एषो असुर प्रजावान्दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावान्॥५॥

हे शक्तिमान अग्निदेवा ! आम्हा भक्तगणांच्या या यज्ञामध्ये गायी, मेंढ्या आणि अश्व यांचा समावेश असो. सदैव अजिंक्य असणाऱ्या, हे सामर्थ्यवान अग्निदेवा! आम्हा भक्तगणांचा हा यज्ञ आहुतींनी परिपूर्ण, पुत्र-पौत्रांनी युक्त तसेच निरंतर, समृद्धी, संपत्ती आणि समाजात कीर्ती मिळवून देणारा असो॥५॥

यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्य॥६॥

हे अग्निदेवा! जे भक्तगण आपल्यासाठी परिश्रमपूर्वक घाम गाळून समिधा घेऊन येतात, आपल्याला प्राप्त करताना तपश्चर्येच्या श्रमामुळे नतमस्तक होतात, अशा भक्तगणांना आपण समृद्धी देता, त्यांचे पालन पोषण करता आणि त्यांचे, वाईट चिंतणाऱ्यांपासून रक्षण करता ॥६॥

यस्ते भरादन्नियते चिदन्नं निशिषन्मन्द्रमतिथिमुदीरत् ।

आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्नयिर्ध्रुवो अस्तु दास्वान्॥७॥

हे अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याला हविष्यान्नाची आहुती देऊन सेवा करतात, घरात आनंद देणाऱ्या अतिथीच्या रूपात आपल्याला प्रदीप्त

करतात, देवत्वाची इच्छा बाळगणाऱ्या अशा भक्तगणांना शाश्वत, स्थिर आणि विपुल संपत्ती प्राप्त होवो ही विनंती ॥७॥

**यस्त्वा दोषा य उषसि प्रशंसात्प्रियं वा त्वा कृणवते हविष्मान् ।
अश्वो न स्वे दम आ हेम्यावान्तमंहसः पीपरो दाश्रांसम्॥८ ॥**

हे अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण रात्री आणि उषःकाली आपली स्तुती करतात, यज्ञामध्ये मधुर हविष्यान्नाची आहुती अर्पण करतात अशा दानशूर भक्तगणांना आपण पापांतून आणि संकटांतून मुक्त करावे ही विनंती. ज्याप्रमाणे एक वेगवान तेजस्वी अश्व आपल्या मालकाच्या घरी सुरक्षित पोहोचतो, त्याप्रमाणे आपण भक्तगणांचे रक्षण करावे ही विनंती ॥८ ॥

**यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशदुवस्त्वे कृणवते यतस्रुक् ।
न स राया शशमानो वि योषन्नैनमंहः परि वरदघायोः॥९॥**

हे अमर अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण हातामध्ये सुवा धारण करून आपल्याला हविष्यान्नाची आहुती अर्पण करतात आणि आपली मनोभावे सेवा-पूजा करतात, असे भक्तगण कधीही ऐश्वर्यापासून वंचित होत नाहीत आणि दुष्ट वृत्तीच्या मनुष्यांचे पाप किंवा संकट त्यांना कधीही स्पर्श करू शकत नाही ॥९ ॥

**यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।
प्रीतेदसद्धोत्रा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः॥१०॥**

हे अत्यंत ऊर्जावान अग्निदेवा ! आपण एखाद्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञाचा, प्रसन्न होऊन स्वीकार करता तेव्हा, आपली दिव्यशक्ती त्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना प्रसन्नता आणि समृद्धी प्रदान करते. आपल्या उपासनेमुळे आणि

मदतीमुळे त्या भक्तगणांची प्रगती वृद्धिंगत होते . आम्ही सुद्धा अशाच प्रकारे आपली सेवा करून प्रगतीपथावर जाऊ ॥१० ॥

**चित्तिमचित्तिं चिनवद्वि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।
राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्य ॥११ ॥**

उत्कृष्ट - निष्कृष्ट अश्व ज्याप्रमाणे अश्वपाल सहजपणे एकमेकांपासून वेगळे करतो त्याप्रमाणे ज्ञानी अग्निदेव माणसांमधील ज्ञान आणि अज्ञान तसेच सत्य आणि असत्य एकमेकांपासून वेगळे करतात. हे अग्निदेवा! आम्हा भक्तगणांना सुंदर संतती आणि संपत्तीचा आशीर्वाद द्यावा, दानशूरांना संपत्ती प्रदान करावी आणि कृतघ्नांपासून संपत्तीचे रक्षण करावे ही विनंती. ॥११ ॥

कविं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयन्तो दुर्यास्वायोः ।

अतस्त्वं दृश्याँ अग्न एतान्पङ्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥१२ ॥

अहिंसक आणि तेजस्वी अशा ज्ञानी ऋषींनी भक्तगणांच्या यज्ञवेदीमध्ये अग्निदेवांना प्रस्थापित केले आहे. हे श्रेष्ठ अग्निदेवा ! आपल्या आश्चर्यकारक आणि दर्शनीय तेजाने दृश्य मानवांचे आणि अदृश्य देवतांचे अवलोकन करावे ही विनंती. ॥१२ ॥

त्वमग्ने वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथुश्चन्द्रमवसे चर्षणिप्राः ॥१३ ॥

हे अत्यंत तरुण, नित्य नूतन, तेजस्वी अग्निदेवा ! आपली स्तुती करणाऱ्या आणि सोमरस अर्पण करणाऱ्या भक्तगणांना आपण उत्तम मार्गदर्शन करणारे आहात. रक्षण करणाऱ्या हे अग्निदेवा ! आम्हा भक्तगणांच्या रक्षणासाठी आम्हाला विशाल, आनंददायी आणि मौल्यवान ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती ॥१३॥

अथा ह यद्वयमग्ने त्वाया पङ्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनूभिः ।

रथं न क्रन्तो अपसा भुरिजोऋतं येमुः सुध्य आशुषाणाः॥१४॥

ज्याप्रमाणे कारागीर आपल्या हातांच्या कौशल्याने रथ निर्माण करतात, त्याप्रमाणे शुद्ध बुद्धी असलेल्या, सत्कर्मी, यज्ञविधी मध्ये मग्न असलेल्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी त्यांच्या हातांनी, पायांनी आणि शरीराच्या इतर अवयवांनी कष्ट करून अरणीच्या मंथनातून आपल्याला निर्माण केले. ॥१४॥

अथा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन् ।

दिवस्पुत्रा अङ्गिरसो भवेमाद्रिं रुजेम धनिनं शुचन्तः॥१५॥

माता उषादेवतेच्या कुशीतून आम्ही सात बुद्धिमान(अङ्गिरस ऋषींच्या कुळातील सहा ऋषी आणि सातवे वामदेव) जन्माला आलो. तेजस्वी प्रकाशाचे पुत्र असलेले आम्ही, अङ्गिरस आणि वामदेव, आम्हाला पवित्र आणि प्रकाशमान करत संपत्तीने भरलेला पर्वत फोडून टाकू. ॥१५॥

अथा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्न ऋतमाशुषाणाः ।

शुचीदयन्दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिन्दन्तो अरुणीरप व्रन्॥१६॥

हे अग्निदेवा ! आम्हा भक्तगणांच्या पूर्वजांनी सत्याचे पालन करत आणि स्तोत्रांचे पठण करत एक श्रेष्ठ स्थान आणि तेज प्राप्त केले. आमच्या पूर्वजांनी स्तोत्रांच्या पठणाने अंधःकाराचा नाश केला आणि पर्णींनी चोरलेल्या गायींना मुक्त केले. ॥१६॥

सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तोऽयो न देवा जनिमा धमन्तः ।

शुचन्तो अग्निं ववृथन्त इन्द्रमूर्व गव्यं परिषदन्तो अगमन्॥१७॥

उत्तम कर्मे करणारे, तेजस्वी आणि देवत्वाची ओढ असलेले यज्ञकर्ते भक्तगण लोखंडाला, भट्टीत तापवून शुद्ध करावे, त्याप्रमाणे आपल्या जीवनाला तपाने

उजळून टाकतात. यज्ञकर्ते भक्तगण अग्निदेवांचे तेज वाढवून इंद्रदेवांना समृद्ध करतात. भक्तगणांनी यज्ञवेदीला चौफेर घेरून महान गोधनाची (ज्ञानाची) प्राप्ती केली. ॥१७॥

आ यूथेव क्षुमति पश्वो अख्यद्देवानां यज्जनिमान्त्युग्र ।

मर्तानां चिदुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः॥१८॥

हे तेजस्वी अग्निदेवा ! अन्नाने परिपूर्ण असलेल्या घरामध्ये पशुधन स्पष्टपणे दिसते त्याप्रमाणे, आपण आपले दिव्य स्वरूप प्रकट केले आहे. आपण भक्तांमध्ये दिव्य प्रेरणा निर्माण केली आहे, जेणेकरून भक्तगण आपल्या संततीचे पालन पोषण करण्यास आणि प्रगती करण्यास सक्षम होतील ॥१८॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवसन्नुषसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चन्द्रं देवस्य मर्मृजतश्चारु चक्षुः॥१९॥

हे अग्निदेवा ! उत्तम कर्म करणाऱ्या आम्ही भक्तगणांनी आपल्या सेवेचे कार्य पूर्ण केले आहे. तेजस्वी उषादेवता (पहाट) आपले तेज सर्वत्र पसरवते आणि अग्निदेवांना उजळून टाकते. या तेजस्वी आणि दोषरहित अग्निदेवांच्या सुंदर डोळ्यांप्रमाणे भासणाऱ्या तेजाची आम्ही भक्तगण उपासना करू ॥१९॥

एता ते अग्न उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुषस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यन्धि ॥२०॥

हे ज्ञानी अग्निदेवा ! आम्ही भक्तगणांनी आपल्यासाठी स्तुतियुक्त स्तोत्रांची रचना केली आहे त्याचा आपण आनंदाने स्वीकार करावा ही विनंती. हे बहुतांकडून प्रार्थिलेल्या अग्निदेवा ! आपण अधिक तेजाने प्रदीप्त होऊन आम्हा यज्ञकर्त्यांना महान ऐश्वर्य आणि समृद्धी प्रदान करावी ही विनंती ॥२०॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-३

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – अग्नि, छन्द - त्रिष्टुप्,

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययजं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥१॥

हे यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो ! आकाशलोक आणि पृथ्वीलोक या दोन्ही लोकांमध्ये पसरलेल्या, यज्ञाचे अधिपती असलेल्या, सुवर्णासारखे तेजस्वी रूप असलेल्या अग्निदेवांची आपल्या संरक्षणासाठी प्रार्थना करावी. हे भक्तगणांनो ! मेघांतील विजेच्या अनपेक्षित गर्जनेपूर्वीच त्या प्रकाशमान यज्ञाच्या अधिपतीला तुम्ही प्रसन्न करून घ्यावे. ॥१॥

अयं योनिश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्य उशती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥२॥

हे उत्तमकृत्य करणाऱ्या अग्निदेवा ! ज्याप्रमाणे सुंदर अलंकृत वस्त्रे परिधान केलेली आणि पतीवर प्रेम करणारी पत्नी आपल्या पतीसाठी घर सजवते, त्याप्रमाणे आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आपल्यासाठी ही यज्ञवेदी तयार केली आहे. आपण सर्व बाजूनी अलंकृत होऊन आमच्या यज्ञस्थळी यावे आणि समोर पसरलेल्या आसनावर विराजमान व्हावे ही विनंती. ॥२॥

आशृण्वते अट्टपिताय मन्म नृचक्षसे सुमृळीकाय वेधः ।

देवाय शस्तिममृताय शंस ग्रावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥३॥

हे यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो ! सर्व काही श्रवण करणाऱ्या, जे कधीही गर्विष्ठ होत नाहीत अशा अहंकाररहित, जगावर मायेची दृष्टी ठेवणाऱ्या, सर्वदृष्ट्या, सुख प्रदान करणाऱ्या, अमर अग्निदेवांची स्तुतियुक्त स्तोत्रे, आपण पठण करावीत.

जे भक्तगण दगडांच्या भांड्यांमध्ये मधुर सोमरस सिद्ध करतात ते भक्तगण सुद्धा भक्तिपूर्वक अग्निदेवांची स्तुती करतात ॥३॥

त्वं चिन्नः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यृतचित्स्वाधीः ।

कदा त उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥४॥

हे सुबुद्ध आणि सत्याला जाणणाऱ्या अग्निदेवा ! आपण आमच्या या कर्मयुक्त उपासना जाणून घ्याव्यात ही विनंती. हे अग्निदेवा ! आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आपल्यासाठी पठण केलेली स्तुतियुक्त स्तोत्रे आम्हाला कधी आनंद देतील? आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना आपली मैत्री केव्हा प्राप्त होईल ? ॥४॥

कथा ह तद्गुरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।

कथा मित्राय मीळहुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यम्णे कद्गगाय ॥५॥

हे अग्निदेवा! आपण वरुणदेवांपाशी आमची तक्रार का करता ? आपण आकाशलोकांपाशी आमचा असा कोणता अपराध सांगितला ? आपण आमची पापकर्मे, फळे देणाऱ्या मित्रदेव, पृथ्वीदेवता, अर्यमा आणि भगदेवांना का सांगितलीत ? ॥५॥

कद्धिण्यासु वृधसानो अग्ने कद्वाताय प्रतवसे शुभये ।

परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृघ्ने ॥६॥

हे यज्ञवेदी मध्ये वृद्धिंगत होणाऱ्या (वृधसानो) अग्निदेवा ! अत्यंत बलशाली शुभ फळ देणाऱ्या सर्वत्र संचार करणाऱ्या वायुदेवांना आपण काय सांगितले? पृथ्वीवर राहणाऱ्या अश्विनीकुमारांसाठी आणि शत्रूंचा नाश करणाऱ्या रुद्रदेवांसाठी आपण आम्हा भक्तगणांच्या कोणत्या स्तुती पोहोचवाल ? ॥६॥

कथा महे पुष्टिम्भराय पूष्णे कद्रुद्राय सुमखाय हविर्दे ।

कद्विष्णव उरुगायाय रेतो ब्रवः कदग्ने शरवे बृहत्यै ॥७॥

हे अग्निदेवा ! आपण महान आणि पोषण करणाऱ्या पूष्न् देवांना
आमच्याबद्दल काय सांगितले

? यज्ञातील आहुतींचे फळ देणाऱ्या रुद्रदेवांना आपण काय अर्पण करता?

ज्याची कीर्ती सर्वत्र गायली जाते अशा विष्णुदेवांच्या सामर्थ्याबद्दल आपले

काय म्हणणे आहे? आपण त्या महान हिंसक शक्ती बद्दल काय सांगाल? ॥७॥

कथा शर्धाय मरुतामृताय कथा सूर्ये बृहते पृच्छयमानः ।

प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ॥८॥

हे अग्निदेवा! बलवान आणि अमर मरुद्गण, महान सूर्यदेव, आदिती देवता,

वेगवान वायुदेव या सर्व देवतांनी प्रश्न विचारले असता आपण त्यांना काय

उत्तर देता? हे सर्वज्ञ जातवेदा अग्निदेवा ! आम्हा भक्तगणांचे सर्व ज्ञान घेऊन

आमचे कार्य सिद्ध करावे ही विनंती. ॥८॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्वमग्ने ।

कृष्णा सती रुशता धासिनैषा जामर्येण पयसा पीपाय ॥९॥

हे अग्निदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण यज्ञाशी निगडित असलेल्या गायींच्या

मधुर आणि शक्तीवर्धक दुधाची नित्य प्रार्थना करतो. त्या गायी रंगाने काळ्या

असूनही, मानवांचे पोषण करणाऱ्या आणि त्यांना अमरत्व देणाऱ्या

आपल्या पांढऱ्या शुभ्र दुधाने सर्वांना पुष्ट करतात. ॥९॥

ऋतेन हि ष्मा वृषभश्चिदक्तः पुमाँ अग्निः पयसा पृष्ट्येन ।

अस्पन्दमानो अचरद्वयोधा वृषा शुक्रं दुदुहे पृश्निरूधः ॥१०॥

सत्याच्या नियमाशी निगडित असलेल्या, सामर्थ्यवान हे अग्निदेवा! आपण यज्ञामध्ये अर्पण केलेल्या दुधाने परिपूर्ण आहात. अन्नदान करत शक्तिशाली अग्निदेव स्थिर राहून कार्य करतात. जलाचा वर्षाव करणारे सूर्यदेव पाण्याचा वर्षाव करत शुद्ध आणि तेजस्वी शक्ती प्रदान करतात ॥१०॥

ऋतेनाद्रिं व्यसन्भिदन्तः समङ्गिरसो नवन्त गोभिः ।

शुनं नरः परि षदन्नुषासमाविः स्वरभवज्जाते अग्नौ ॥११॥

यज्ञाच्या सामर्थ्याने आङ्गिरस ऋषींनी गायींना अडवून ठेवणाऱ्या पर्वताचा भेद करून त्याला उखडून टाकले आणि आपल्या गायींपर्यंत पोहोचण्यात यश मिळवले. या तेजस्वी आङ्गिरसऋषींनी उषादेवतेला प्राप्त केले. अरणीच्या मंथनातून अग्निदेवांना प्रकट केले आणि त्यानंतर सूर्यदेव सर्वत्र दृश्यमान झाले ॥११॥

ऋतेन देवीरमृता अमृक्ता अर्णोभिरापो मधुमद्भिरग्ने ।

वाजी न सर्गेषु प्रस्तुभानः प्र सदमित्स्त्रवितवे दधन्युः ॥१२॥

सत्याच्या नियमाशी निगडित असलेल्या हे अग्निदेवा! ज्याप्रमाणे एखादा अश्व, शर्यतीत सोडल्यावर वेगाने धावतो, त्याप्रमाणे कधीही खंडित न होणाऱ्या, मधुर जलाने भरलेल्या नद्या अविरतपणे वेगाने वाहत राहतात ॥१२॥

मा कस्य यक्षं सदमिद्भुरो गा मा वेशस्य प्रमिनतो मापेः ।

मा भ्रातुरग्ने अनृजोऋणं वेर्मा सख्युर्दक्षं रिपोर्भुजेम ॥१३॥

हे अग्निदेवा! आमच्या हातून कोणाही पूजनीय व्यक्तीची किंवा प्राण्याची हिंसा घडू नये ही विनंती. आपण हिंसक दुष्ट मनाच्या आमच्या शेजाऱ्यांच्या यज्ञामध्ये कधी सहभागी होऊ नका, आमच्या कुटील मनाच्या भावांची

आहुती स्वीकारू नका ही विनंती. आमच्या मित्राच्या सामर्थ्याचा किंवा धनाचा उपभोग घेण्याची, ते हडपण्याची शत्रूसारखी बुद्धी आम्हाला होऊ नये ही विनंती.॥१३॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख प्रीणानः ।

प्रति ष्फुर वि रुज वीड्वंहो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानम् ॥१४॥

हे महान शक्तिमान अग्निदेवा! आपण आमच्यावर प्रसन्न होऊन आपल्या विविध संरक्षण साधनांनी आमचे निरंतर रक्षण करावे, आमची दुःखदायक आणि कठीण संकटे दूर करून ती नष्ट करावीत ही विनंती. अत्यंत बलवान होऊन वाढलेल्या दुष्टशक्तींचा पूर्ण विनाश करावा ही विनंती. ॥१४॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अकैरिमान्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यङ्गिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥१५॥

हे अग्निदेवा! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांनी आपण प्रसन्न व्हावे. आम्ही मनःपूर्वक केलेल्या केलेल्या प्रार्थना स्वीकार करून, आम्हाला समृद्धी प्रदान करावी ही विनंती. देवतांना प्रेरित करणारी आमची ही स्तुतियुक्त स्तोत्रे आपले सामर्थ्य वाढवो. ॥१५॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निण्या वचांसि ।

निवचना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥१६॥

सृष्टिकर्त्या, यज्ञविधींचे जाणकार आणि दूरदर्शी अग्निदेवा ! आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आमच्या बुद्धीने आपल्यासाठी रहस्यमय, गूढ आणि स्पष्ट अर्थ असलेली स्तोत्रे रचली आहेत त्याचे आम्ही पठण करतो ॥१६॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-४

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – रक्षोहा(राक्षसांचा नाश करणारा) अग्नि, छन्द
- त्रिष्टुप्,

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ इभेन ।

तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥१॥

हे अग्निदेवा ! पक्ष्यांना पकडण्यासाठी शिकारी जसा आपले जाळे पसरवतो त्याप्रमाणे आपण आपले तेज चहूबाजूला पसरवावे ही विनंती. एखादा पराक्रमी राजा हत्तीवर स्वार होऊन शत्रूवर चालून जातो, त्याप्रमाणे आपण शत्रूवर चालून जावे. आपल्या वेगाने शत्रूंचा पाठलाग करत एखाद्या धनुर्धारीप्रमाणे आपण आपल्या अत्यंत दाहक तेजाने राक्षसांचा नाश करावा ही विनंती. ॥१॥

तव भ्रमास आशुया पतन्त्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।

तपूंयग्ने जुह्वा पतंगानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥२॥

हे अग्निदेवा ! आपल्या वेगवान आणि तापदायक ज्वाळा शत्रूवर वेगाने झेपावत आहेत. आपल्या अत्यंत तेजस्वी संहारक तेजाने शत्रूंचा पाठलाग करून त्यांना भस्मसात करावे ही विनंती. हे अग्निदेवा ! कोणाकडून न रोखल्या जाणाऱ्या आपल्या ज्वाळा उल्के प्रमाणे सर्वत्र पसरतात आणि शत्रूंचा नाश करतात. ॥२॥

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।

यो नो दूरे अघशंसो यो अन्त्यग्ने माकिष्टे व्यथिरा दधर्षीत् ॥३॥

हे अत्यंत शक्तिशाली अग्निदेवा ! आपली वेगवान, शत्रूंना रोखणारी किरणे सर्वत्र पसरवावी त्यामुळे आपण आम्हा भक्तगणांचे अजिंक्य रक्षक बनाल. हे अग्निदेवा ! आमचे वाईट चिंतणाऱ्या किंवा आम्हाला कोणत्याही पीडा देणाऱ्या जवळच्या किंवा दूरच्या सर्व शत्रूंना आम्हाला त्रास देण्याची हिंमत होऊ नये ही विनंती. ॥३॥

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमित्राँ ओषतात्तिग्महेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम् ॥४॥

हे तीक्ष्ण शस्त्रांनी युक्त अग्निदेवा ! आपण प्रदीप्त व्हावे आणि आपले तेज सर्वत्र पसरवावे ही विनंती. आमच्या शत्रूंना पूर्णपणे जाळून टाकावे, आमच्याशी वैर बाळगणाऱ्या दुष्ट प्रवृत्तीच्या शत्रूंना वाळलेल्या लाकडाप्रमाणे भस्मसात करावे ही विनंती. ॥४॥ .

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।

अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥५॥

हे अग्निदेवा ! आपण संरक्षणासाठी सज्ज होऊन आमच्या शत्रूंचा प्रहार करावा आणि आपले सामर्थ्य प्रकट करावे ही विनंती. वाईट शक्तींनी प्रेरित झालेल्या राक्षसांच्या धनुष्याची प्रत्यंचा सैल करावी ही विनंती. आम्हा भक्तगणांच्या जवळच्या किंवा दूरच्या सर्व शत्रूंचा आपण नाश करावा ही विनंती. ॥५॥

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥६॥

हे नित्य नूतन अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण आपली मनःपूर्वक स्तुती करतात, त्यांना आपली कृपा प्राप्त व्हावी आणि त्यांचे प्रगतीचे मार्ग उघडले

जावेत ही विनंती. आशा भक्तगणांचे सर्व दिवस शुभकारक आणि कल्याणकारी असतात आणि आपण त्यांची ऐश्वर्य, तेज आणि यशाची सर्व द्वारे प्रकाशमान करता॥६॥

सेदने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥७॥

हे अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याला निरंतर हविष्यान्नाची आहुती देऊन आणि स्तुतियुक्त मंत्रांनी आपल्याला प्रसन्न करतात, ते भक्तगण ऐश्वर्यवान आणि सुखी होवोत. अशा भक्तगणांचे सर्व दिवस सौभाग्यशाली होवोत आणि त्याच्या सर्व इच्छा फलदायी ठरोत ही विनंती. ॥७॥

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥८॥

हे अग्निदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्या कृपापूर्ण ज्ञानाची स्तुती करतो. आपल्याला प्राप्त करण्याच्या उद्देशाने उच्चारलेली आमची स्तुतियुक्त स्तोत्रे आपल्यापर्यंत पोहचली जावोत. आम्ही भक्तगण आपली उत्तम अश्वानी आणि देखण्या रथांनी सेवा करू. आपण आम्हाला दररोज समृद्ध करावे ही विनंती. ॥८॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोषावस्तर्दीदिवांसमनु द्यून् ।

क्रीळन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानाम् ॥९॥

रात्रीच्या अंधाराचा नाश करून प्रकाशमान होणाऱ्या दैदिप्यमान अग्निदेवा ! या जगामध्ये आपल्या सान्निध्यात राहून अनेक भक्तगण स्तुतियुक्त स्तोत्रांद्वारे आपली उपासना करतात. आम्ही भक्तगण प्रसन्न आणि शुद्ध मनाने आपली

कृपा प्राप्त करण्याची इच्छा बाळगतो आणि आमच्या शत्रूंचे ऐश्वर्य आम्हाला मिळो ही विनंती. ॥१॥

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।
तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषगजुजोषत् ॥१०॥
हे अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण उत्तम अश्व आणि सुवर्णयुक्त अशा वैभवशाली रथातून आपल्याकडे येतात, त्यांचे आपण मित्रासारखे रक्षण करावे ही विनंती. जे भक्तगण आपल्या आदरातिथ्याचा पाहुणचार घेतात त्यांच्या पाठीशी आपण सदैव उभे राहता. ॥१० ॥

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।
त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः ॥११॥
हे यज्ञकर्त्या, नित्य तरुण, मोहक अग्निदेवा ! आम्हा भक्तगणांच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांनी आमचे पूर्वज गौतम ऋषींकडून मिळालेल्या बंधुत्वाच्या नात्याचे आम्ही वर्णन करत आहोत. हे बुद्धिमान आणि घराचे रक्षक असलेल्या अग्निदेवा ! आपण आमच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांतील शब्द नीट समजावून घ्यावेत ही विनंती ॥११॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।
ते पायवः सध्यञ्चो निषद्याग्ने तव नः पान्त्वमूर ॥१२॥
हे ज्ञानी, जागरूक, संकटातून तारुन नेणाऱ्या, कधीही न थकणाऱ्या, आळस नसलेल्या, अहिंसक अग्निदेवा ! आपली किरणे (ज्वाळा) आमच्या यज्ञवेदी मध्ये विराजमान होऊन आमचे रक्षण करोत ही विनंती ॥१२ ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्तसुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्त इद्रिपवो नाह देभुः ॥१३॥

हे अग्निदेवा ! आपल्या संरक्षक आणि करुणामय शक्तीने ममतेचा अंधपुत्र दीर्घतमाऋषींचे अंधत्व आपण दूर करून त्यांना शाप मुक्त केले. हे सर्वज्ञ अग्निदेवा ! आपण सत्कर्म करणाऱ्या भक्तगणांचे रक्षण करता. आपल्याला हानी पोहोचवणारे दुष्ट शत्रु कधी आपला किंवा आपल्या भक्तगणांचा पराभव करू शकत नाही. ॥१३॥

त्वया वयं सधन्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शंसा सूदय सत्यतातेऽनुष्टुया कृणुह्यहयाण ॥१४॥

हे अग्निदेवा ! आपल्या मार्गदर्शनानुसार आणि आपल्याकडून रक्षण केलेले आम्ही भक्तगण आपले सहकारी होऊन विपुल ऐश्वर्य प्राप्त करू. सत्याचा प्रसार करणाऱ्या आणि पापांचा नाश करणाऱ्या हे अग्निदेवा! आपण आमच्या जवळच्या आणि दूरच्या शत्रूंचा नाश करावा , आणि आमची सर्व कार्ये क्रमशः पूर्ण करावीत ही विनंती ॥१४॥

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान्द्रुहो निदो मित्रमहो अवघात् ॥१५॥

हे अग्निदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण या समिधा अर्पण करून आपली सेवा करत आहोत. आम्ही करत असलेल्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचा आपण स्वीकार करावा ही विनंती. हे मित्रवत, तेजस्वी अग्निदेवा ! दुष्ट प्रवृत्तींच्या राक्षसांना आपण भस्मसात करावे, विश्वासघातकी निंदा करणाऱ्यांपासून तसेच सर्व पापांपासून आम्हा भक्तगणांचे रक्षण करावे ही विनंती. ॥१५॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-५

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – वैश्वानर अग्नि, छन्द - त्रिष्टुप्,

वैश्वानराय मीळहुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्नये बृहद्भाः ।

अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥१॥

सर्व मानवांचे कल्याण करणाऱ्या आणि कृपेचा वर्षाव करणाऱ्या वैश्वानर अग्निदेवांना आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी कशाप्रकारे आहुती द्यावी ?

ज्याप्रमाणे एखादा भक्कम खांब (उपमित) घराला आधार देतो, त्याप्रमाणे त्या महान आणि ज्याच्या मध्ये कोणताही दोष नाही अशा अग्निदेवांनी, आपल्या तेजाच्या बळावर आकाशलोकांना आणि पृथ्वीलोकांना आधार दिला आहे.

॥१॥

मा निन्दत य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान् ।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो यद्वो अग्निः ॥२॥

हे यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो ! मर्त्य मानवांना ज्ञानाची देणगी देणाऱ्या, स्वतःच्या सामर्थ्याने युक्त अशा वैश्वानर अग्निदेवांची कधीही निंदा करू नका. वैश्वानर अग्निदेव अत्यंत बुद्धिमान, सर्वज्ञ, मानवांमध्ये श्रेष्ठ आणि महान आहेत. ॥२॥

साम द्विबर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान् ।

पदं न गोरपगूळहं विविद्वानग्निर्मह्यं प्रेदु वोचन्मनीषाम् ॥३॥

पृथ्वीलोक आणि आकाशलोक या दोन्ही लोकांत महान असणारे, तेजस्वी तेज असलेले, सर्जनशील शक्ती आलेले, वृषभाप्रमाणे सामर्थ्याचे प्रतीक असलेले अग्निदेव, गाईंच्या पावलांच्या ठशांप्रमाणे गूढ आहेत. विद्वानांच्या सहयोगाने आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण अग्निदेवांचे ज्ञान प्राप्त करतो. ॥३॥

प्र ताँ अग्निर्बभसन्तिग्मजम्भस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धाम प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥४॥

तेजस्वी ज्वाळांचे दात असलेले, उत्तम धन अर्पण करणारे अग्निदेव, आपल्या प्रखर तेजाने, ज्ञानी मित्रदेवांच्या आणि वरुणदेवांच्या अढळ अशा वैश्विक नियमांचे उल्लंघन करणाऱ्या लोकांना भस्मसात करोत ॥४ ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यन्तः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः सन्तो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरम् ॥५॥

नातेवाईकांचा आधार नसलेल्या इकडे-तिकडे आधारासाठी भटकत असणाऱ्या स्त्रिया, आपल्या पतीची प्रतारणा करणाऱ्या चुकीच्या मार्गावरून जाणाऱ्या स्त्रिया, तसेच पापी, ज्यांचे विचार असत्य आहेत आणि जे कायम असत्यच बोलतात अशा व्यक्ती स्वतःसाठी विनाशाच्या खोल नरकात पडतात. ॥५॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहद्दधाथ धृषता गभीरं यद्वं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥६॥

हे पवित्र करणाऱ्या अग्निदेवा ! ज्याप्रमाणे एखादा जड भार एखाद्या दुर्बल व्यक्तीवर टाकला जातो, त्याप्रमाणे आपली उपासना करण्याचे कर्म आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांसाठी खूप कठीण आहे तरीही आम्ही त्याचा त्याग करणार नाही. आपण आम्हा भक्तगणांना विपुल, अथांग, महान आणि सातधातूंनी युक्त असे ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती ॥६॥

तमिन्वेव समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

ससस्य चर्मन्धि चारु पृश्नेरग्रे रुप आरुपितं जबारु ॥७॥

एकाच ध्येयाने, निश्चितपणे , पवित्र करणाऱ्या बुद्धीने त्या परम वैश्वानर अग्निदेवांना यज्ञकर्ते भक्तगण प्राप्त करून घेतात. जसे सुंदर पृथ्वीदेवतेच्या पृष्ठभागावर अन्नधान्य निर्माण होते त्याचप्रमाणे सृष्टीच्या प्रारंभी वैश्वानर अग्निदेवांचे अत्यंत तेजस्वी रूप अग्रभागी प्रकट होते. ॥७॥ .

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदन्ति ।

यदुस्त्रियाणामप वारिव व्रन्पाति प्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥८॥

ज्याप्रमाणे गार्गींचे काढले दूध लपविले जाते त्याप्रमाणे ज्ञानी, श्रेष्ठ रूप असलेल्या, उत्तम स्थानाचे रक्षण करणाऱ्या वैश्वानर अग्निदेवांचे रहस्य गुप्त ठिकाणी लपवून ठेवले जाते . आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या या वक्तव्याचे रहस्य काय सांगावे?॥८ ॥ .

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्त्रिया सचत पूर्व्यं गौः ।

ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद्रघुयद्विवेद ॥९॥

ज्याप्रमाणे गार्गींचे दूध काढले जाते त्याप्रमाणे ज्ञानरूपी दूध काढणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी वैश्वानर अग्निदेवांचे अत्यंत तेजस्वी, सत्याच्या गुहेत वेगाने फिरणाऱ्या तेजाला शोधून काढले. ॥९ ॥

अथ द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्रेः ।

मातुष्पदे परमे अन्ति षद्गोर्वृष्णः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥१०॥

आपली माता आणि पिता असलेल्या आकाशदेवतेच्या आणि पृथ्वीदेवतेच्या सानिध्यात असलेल्या प्रकाशमान वैश्वानर अग्निदेवांनी गूढ रहस्य प्राप्त केले. बलवान तेजस्वी वैश्वानर अग्निदेवांची जीभ उत्कृष्ट स्थानावर असलेल्या ज्ञानरूपी दूध प्राशन करण्याची इच्छा बाळगते. ॥१०॥ .

ऋतं वोचे नमसा पृच्छयमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदम् ।

त्वमस्य क्षयसि यद्ध विश्वं दिवि यदु द्रविणं यत्पृथिव्याम् ॥११॥

हे जातवेद इंद्रदेवा ! आपल्या आशीर्वादाने प्रेरित होऊन आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्यापुढे नतमस्तक होऊन असे सत्य सांगतो की, "या विश्वात जे काही ऐश्वर्य आहे, आकाशलोकामध्ये आणि पृथ्वीलोकामध्ये जे काही धन आहे, त्या सर्वावर केवळ आपलेच आधिपत्य आहे." ॥११॥

किं नो अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्नो अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥१२॥

हे ज्ञानी, जातवेद इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना, जगातील खरे धन काय आहे?, श्रेष्ठ आनंद कुठे आहे? या अत्यंत गूढ प्रश्नांचे उत्तर समजावून सांगावे. हे सर्व ज्ञान मिळवण्यासाठी आम्हा भक्तगणांना स्पष्ट मार्ग सांगा जेणेकरून आम्ही ध्येयापासून भरकटणार नाही आणि बंधनात अडकणार नाही. ॥१२॥

का मर्यादा वयुना कद्ध वाममच्छा गमेम रघवो न वाजम् ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरौ वर्णेन ततनन्नुषासः ॥१३॥

हे अग्निदेवा ! ज्ञानाचे नियम कोणते आहेत आणि त्या ज्ञानाच्या मर्यादा कोणत्या आहेत ? ज्याप्रमाणे वेगवान अश्व रणांगणावर पोहोचतो त्याप्रमाणे या ज्ञानाचे नियम आणि मर्यादा पालन करून आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण समृद्धीकडे धाव घेऊ शकू. अमरत्वाच्या स्वामिनी असलेल्या दिव्य उषादेवी, सूर्यदेवांच्या तेजाने आपले रूप कधी विस्तारतील?" ॥१३॥

अनिरेण वचसा फल्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।

अथा ते अग्ने किमिहा वदन्त्यनायुधास आसता सचन्ताम् ॥१४॥

हे अग्निदेवा ! जे लोक चैतन्यहीन, पोकळ आणि भ्रामक शब्दांचा आधार घेतात आणि आपल्या तुच्छ किंवा अपुऱ्या ज्ञानानेच स्वतःला तृप्त मानतात, ते लोक काय बोलणार? ज्ञानाचे कोणतेही सामर्थ्य जवळ नसलेले असे लोक केवळ एकत्र बसून राहतात. ॥१४॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम आ रुरोच ।

रुशद्वसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत् ॥१५॥

प्रदीप्त झालेले, सामर्थ्यवान, सर्वांना आश्रय देणारे अग्निदेवांचे तेज यज्ञगृहाला प्रकाशमान करते. तेजस्वी, आनंददायक शक्तीने युक्त आणि असंख्य शृंगारिकांनी गौरवलेले अग्निदेव, अश्व आणि इतर खजिन्यासारख्या संपत्तीने सुशोभित झालेल्या राजाप्रमाणे तळपतात. ॥१५॥ .

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-६

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – वैश्वानर अग्नि, छन्द - त्रिष्टुप्

ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतरग्ने तिष्ठ देवताता यजीयान् ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चित्तिरसि मनीषाम् ॥१॥

हे यज्ञाचे मुख्य ऋत्विज आणि श्रेष्ठ पूजनीय अग्निदेवा ! आपण आमच्या यज्ञामध्ये विराजमान व्हावे ही विनंती. आपण आमच्या सर्व विचारांना जाणणारे आहात. आपण विद्वान यज्ञकर्त्या भक्तगणांची बौद्धिक क्षमता वाढवणारे आहात.॥१॥

अमूरो होता न्यसादि विक्ष्वग्निर्मन्द्रो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्व भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्याम् ॥२॥

मोह नसलेले, यज्ञकार्य प्रसन्न करणारे, ज्ञानसंपन्न, अग्निदेव यज्ञकार्यात भक्तगणांसोबत आसनस्थ झाले आहेत. ज्याप्रमाणे सूर्यदेवता आपला प्रकाश सर्वत्र पसरवतात त्याप्रमाणे अग्निदेवांच्या ऊर्ध्वगामी ज्वाळांचा धूर एखाद्या खांबा प्रमाणे आकाशापर्यंत घेऊन जातात. (आपली ऊर्जा आकाशा पर्यंत पोहोचवतात)॥२॥

यता सुजूर्णी रतिनी घृताची प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः ।

उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥३॥

घृताने माखलेली आणि प्रदीप्त ज्वाळेप्रमाणे तेजस्वी असलेली ही यज्ञीय आहुती हातात घेऊन यज्ञकर्ते भक्तगण यज्ञवेदी सभोवती प्रदक्षिणा घालत आहे. नव्याने तयार केलेला, भक्कम पाया असलेला, उत्तम प्रकारे स्थापित

केलेला यज्ञस्तंभ एका एखाद्या नेत्याप्रमाणे बळीच्या पशूंना घृताने माखवून स्वतःला उभा करत आहे. ॥३॥.

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्ना ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुषाणो अस्थात् ।
पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्टयेति प्रदिव उराणः ॥४॥

यज्ञवेदीवर कुशाचे दर्भ पसरून अग्निदेवांना प्रदीप्त करून यज्ञकर्ते भक्तगण ऋत्विज अग्निदेवांना प्रसन्न करण्यासाठी उभे राहतात. ज्याप्रमाणे गुराखी आपल्या पशूंचे रक्षण करतो, त्याचप्रमाणे आहुती देणारे यज्ञकर्ते भक्तगण प्राचीन विधीनुसार तीन वेळा अग्निदेवांभोवती प्रदक्षिणा घालतात आणि यज्ञाचे रक्षण करतात. ॥४॥

परि त्मना मितद्रुरेति होताग्निर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा ।

द्रवन्त्यस्य वाजिनो न शोका भयन्ते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥५॥

मधुर वाणी असलेले, सत्यनिष्ठ, आनंददायक, यज्ञाचेस्वामी, यज्ञकर्ते अग्निदेव सर्वत्र संचार करतात. अग्निदेवांच्या ज्वाळा वेगवान अश्वंप्रमाणे चहूकडे पसरतात. जेव्हा अग्निदेव तेजस्वीपणे प्रदीप्त होतात तेव्हा सर्व प्राणिमात्र भयभीत होतात. ॥५॥.

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृग्घोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।

न यत्ते शोचिस्तमसा वरन्त न ध्वस्मानस्तन्वी रेप आ धुः ॥६॥

हे सुंदर ज्वालांच्या, भयंकर आणि सर्वव्यापी अग्निदेवा आपले दर्शन अत्यंत सुंदर आणि अतिशय कल्याणकारी आहे. अंधःकार आपल्या तेजाला रोखू शकत नाही आणि विनाशकारी राक्षस आपल्या देहावर कोणताही डाग लावू शकत नाहीत. ॥६॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरापितरा नू चिदिष्टौ ।

अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विक्षु ॥७॥

हे इंद्रदेवा ! आपल्या दातृत्वाचे सामर्थ्य कोणीही थांबवू शकत नाहीत. आई-वडिलांप्रमाणे असलेले आकाशलोक आणि पृथ्वीलोक आपल्याला अडवू शकत नाहीत. पवित्र करणारे अग्निदेव एका हितचिंतक मित्राप्रमाणे यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या घरांमध्ये प्रस्थापित होऊन प्रकाशमान होतात. ॥७॥

द्विर्यं पञ्च जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विक्षु ।

उषर्बुधमथर्यो न दन्तं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मम् ॥८॥

एकत्र राहणाऱ्या दहा भगिनींनी (बोटांनी) दोन अरणीच्या मंथनातून पहाटे जागरूक होणाऱ्या अग्निदेवांना जन्म दिला. हविष्यान्नाच्या आहुतीचे भक्षण करणारे, सुंदर मुख असलेले अग्निदेव एखाद्या तीक्ष्ण कुऱ्हाडीप्रमाणे सामर्थ्यवान आणि धारदार आहेत ॥८॥

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वञ्चः स्वञ्चः ।

अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमह्वन्त दस्माः ॥९॥

हे अग्निदेवा ! आपले प्रसिद्ध, आरक्त वर्णीय, तुपासारखे चमकदार, सरळ मार्गाने चालणारे अत्यंत वेगवान, सामर्थ्यवान आणि तेजस्वी अश्व भक्तगणांच्या यज्ञासाठी आमंत्रित केले जातात. ॥९॥

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेषासो अग्ने अर्चयश्चरन्ति ।

श्येनासो न दुवसनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न शर्धः ॥१०॥

हे अग्निदेवा ! शत्रूंना पराभूत करणाऱ्या, सतत गतिमान असणाऱ्या आणि अत्यंत तेजस्वी अशा आपल्या ज्वाळा सर्वत्र पसरतात. ज्याप्रमाणे शिकारी श्येन (ससाणा) वेगाने आपल्या लक्ष्याकडे झेप घेतो, त्याप्रमाणे कडाडणारा

आवाज करणाऱ्या आपल्या या ज्वाळा मरुदूणांच्या सैन्यासारख्या शक्तिशाली आणि वेगवान आहेत. ॥१०॥

अकारि ब्रह्म समिधान तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते व्यू धाः ।

होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्नमस्यन्त उशिजः शंसमायोः ॥११॥

हे प्रदीप्त अग्निदेवा! आपल्यासाठी हे स्तोत्र रचले आहे. यज्ञकर्ते भक्तगण स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे पठण करत यज्ञकर्म करतात. यज्ञस्थळी देवतांना बोलावणाऱ्या हे अग्निदेवा! वंदन करणारे, शुभ फळाची इच्छा बाळगणारे आम्ही भक्तगण आपल्या सभोवती बसलो आहोत. आमच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचा आपण स्वीकार करावा ही विनंती. ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-७

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – वैश्वानर अग्नि, छन्द - १ - जगती, २ - ६
अनुष्टुप् त्रिष्टुप्,

अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।

यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥१॥

यज्ञ करणाच्या ऋत्विजांनी या श्रेष्ठ, यज्ञकुशल आणि वंदनीय अग्निदेवांना यज्ञवेदी मध्ये स्थापित केले आहे. ज्या अब्द्रुत, वैभवशाली आणि सर्वव्याप्त अग्निदेवांना अप्नवानऋषींनी आणि भृगुऋषींनी वनामध्ये प्रदीप्तकेले तेच अग्निदेव प्रत्येक यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या कल्याणासाठी यज्ञवेदी मध्ये प्रदीप्त झाले आहेत. ॥१॥

अग्ने कदा त आनुषग्भुवद्देवस्य चेतनम् । अथा हि त्वा जगृथिरे मर्तासो
विक्ष्वीड्यम् ॥२॥

हे तेजस्वी आणि पूजनीय अग्निदेवा ! आपले ते दिव्य आणि निरंतर चैतन्यशील तेज कधी प्रदीप्त होईल? कारण सर्व यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आपल्या घराघरांमध्ये एक वंदनीय, पूजनीय देवता म्हणून स्थापित केले आहे. ॥२॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यन्तो द्यामिव स्तृभिः । विश्वेषामध्वराणां हस्कृर्तारं
दमेदमे ॥३॥

ताऱ्यांनी भरलेले आकाश सुशोभित होते, त्याप्रमाणे कार्यक्षमता वाढवणाऱ्या, यज्ञवेदीला सुशोभित करणाऱ्या, मायामुक्त, विशेष ज्ञानसंपन्न, अग्निदेवांना यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी यज्ञस्थळी पाहिले. ॥३॥

आशुं दूतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि । आ जभ्रुः केतुमायवो
भृगवाणं विशेषिशे ॥४॥

विवस्वानांचे (सूर्यदेवांचे) वेगवान दूत असलेल्या मानवांवर अधिराज्य
गाजवणाऱ्या, अग्निदेवांना सर्व मानवांनी (यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी)
आपआपल्या घरामध्ये स्थापन केले आहे. अग्निदेव भृगुऋषींप्रमाणे
देदीप्यमान असून, ज्ञानाचे ध्वज (केतू) आहेत. ॥४॥

तमीं होतारमानुषक्विकित्वांसं नि षेदिरे । रणं पावकशोचिषं यजिष्ठं
सप्त धामभिः ॥५॥

यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी, आनंददायक, पवित्र प्रकाश देणाऱ्या, यज्ञामध्ये मुख्य
ऋत्विज असणाऱ्या, सात रूपांनी युक्त असलेल्या अग्निदेवांची स्थापना केली.
॥५॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतमश्रितम् । चित्रं सन्तं गुहा हितं सुवेदं
कूचिदर्थिनम् ॥६॥

कायम मातांमध्ये (समिधांमध्ये), जलाशयांमध्ये आणि वृक्षांमध्ये वास्तव्य
करणारे, गूढ ठिकाणी लपलेले, उत्तम ज्ञान असलेले अग्निदेव त्यांचा शोध
घेणाऱ्या भक्तगणांना सहजपणे प्राप्त होतात. ॥६॥

ससस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्नृतस्य धामन्नणयन्त देवाः ।

महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥७॥

जेव्हा देवता, निद्रेचा त्याग करून उषःकाली जागृत होतात, तेव्हा देवता
सत्याच्या निवासस्थानी असलेल्या अग्निदेवांच्या सान्निध्यात प्रसन्न होतात.
हे महान, सत्यवान आणि श्रेष्ठ अग्निदेवा ! हविष्यान्नाची आहुती अर्पण

असलेल्या करत असलेल्या आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञाला ओळखून त्याचा स्वीकार करावा आणि आम्हाला मार्गदर्शन करावे ही विनंती. ॥७॥

वेरध्वरस्य दूत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।

दूत ईयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥८॥

यज्ञाचे विद्वान दूत,सर्व कर्माचे जाणकार, पृथ्वीलोक आणि आकाशलोक या दोन्ही लोकांतील सीमांना उत्तम प्रकारे जाणणाऱ्या, पुरातन काळापासून व्यापक स्वरूपात पसरलेल्या हे अग्निदेवा ! आपण स्वर्गाच्या उंच शिखरांपर्यंत आणि मार्गांपर्यंत संचार करता ॥८॥

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्णवर्चिर्वपुषामिदेकम् ।

यदप्रवीता दधते ह गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥९॥

हे तेजस्वी अग्निदेवा ! आपला मार्ग कृष्णवर्णी असला तरी आपले रूप अत्यंत शुभ आणि प्रकाशमान आहे. आपले तेजस्वी गमनशील रूप अद्वितीय आहे. जेव्हा दोन अरणींमध्ये आपली गर्भधारणा होते तेव्हा आपण त्वरीत प्रकट होऊन यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे दूत होता. ॥९॥

सद्यो जातस्य ददृशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।

वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जम्भैः ॥१०॥

अरणिमंथनात प्रदीप्त झालेल्या अग्निदेवांचे तेज सर्वत्र दृश्यमान होते. जेव्हा वायु अग्निदेवांच्या ज्वाळांच्या मागे वाहू लागतो तेव्हा अग्निदेवांच्या तीक्ष्ण जिह्वा, वाळलेल्या गवतात आणि काट्याकुट्यांत पसरतात. अग्निदेव आपल्या जिह्वांनी अत्यंत कठीण लाकडाला सुद्धा लीलया भस्मसात करतात ॥१०॥

षु यदन्ना तृषुणा ववक्ष तृषुं दूतं कृणुते यद्द्वो अग्निः ।

वातस्य मेळिं सचते निजूर्वन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अर्वा ॥११ ॥

जेव्हा अग्निदेव तीव्र इच्छेने आपल्या अन्नाचा (समिधांचा) स्वीकार करतात

तेव्हा अग्निदेव वेगवान दूताचे रूप धारण करतात. शुष्क लाकडांना जाळत

असताना अग्निदेव वायूच्या वेगाशी आणि आवाजाशी एकरूप होतात.

ज्याप्रमाणे एखादा स्वार आपल्या वेगवान घोड्याला प्रेरणा देऊन धावतो,

त्याचप्रमाणे अग्निदेव वेगाने पुढे जातात. ॥११ ॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-८

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – वैश्वानर अग्नि, छन्द – गायत्री

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥१॥

आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, अमर, देवांचे दूत, सर्व विश्वाचे ज्ञाता, यज्ञातील हविष्यान्नाच्या आहुती देवतांपर्यंत घेऊन जाणाऱ्या, यज्ञकार्य पार पाडण्यास श्रेष्ठ असलेल्या अग्निदेवांना, आमच्या कल्याणासाठी स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे पठण करत अग्निदेवांना प्रसन्न करतो. ॥१॥

स हि वेदा वसुधितिं मह्यं आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥२॥

यज्ञकर्त्या भक्तगणांना संपत्ती प्रदान करणारे आणि स्वर्गाचा मार्ग जाणणारे अग्निदेव सर्व देवतांना यज्ञस्थळी घेऊन येवोत ही विनंती. ॥२॥

स वेद देव आनमं देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद्वसु ॥३॥

प्रकाशमान अग्निदेव सर्व देवतांना यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी आणण्यासाठी अनुकूल करतात. अग्निदेव सत्याचे आचरण करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी राहून त्यांना सर्व प्रिय वस्तू आणि उत्तम धन प्रदान करतात. ॥३॥

स होता सेदु दूत्यं चिकित्वाँ अन्तरीयते । विद्वाँ आरोधनं दिवः ॥४॥

पृथ्वी आणि स्वर्ग यांच्यामध्ये संचार करणारे मध्यस्थ अग्निदेव दूत कार्य अतिशय सहजपणे पार पाडतात. विद्वान अग्निदेवांना स्वर्गापर्यंत पोहोचण्याचा मार्ग उत्तमरीत्या ज्ञात आहे. ॥४॥

ते स्याम ये अग्नये ददाशुर्हव्यदातिभिः । य ईं पुष्यन्त इन्धते ॥५॥
हविष्यान्नाची आहुती अर्पण करून प्रसन्न करणाऱ्या, समिधा अर्पण करून
अग्निदेवांना प्रदीप्त करून त्यांची वाढ करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांसारखे
आम्ही होऊ. ॥५॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि शृण्विरे । ये अग्ना दधिरे दुवः ॥६॥
जे यज्ञकर्ते भक्तगण अग्निदेवांची सेवा आणि भक्ती करतात ते सर्व भक्तगण
ऐश्वर्याने आणि पराक्रमी पुत्रांच्या जोरावर सर्वत्र विख्यात होतात. ॥६॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरन्तु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजास ईरताम् ॥७॥
हे अग्निदेवा ! अनेकांनी इच्छा केलेले ते विपुल ऐश्वर्य आम्हा यज्ञकर्त्या
भक्तगणांना सतत प्राप्त होवो. सर्व प्रकारचे अन्न आणि सामर्थ्य आम्हाला प्राप्त
होवो ही विनंती ॥७॥

स विप्रश्चर्षणीनां शवसा मानुषाणाम् । अति क्षिप्रेव विध्यति ॥८॥
हे तेजस्वी, ज्ञानी अग्निदेवा ! आपण आपल्या सामर्थ्याने यज्ञकर्त्या
भक्तगणांमधील संकटांना वेगाने सुटलेल्या बाणाप्रमाणे पूर्णपणे नष्ट करावे ही
विनंती ॥८॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-९

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – वैश्वानर अग्नि, छन्द – गायत्री

अग्ने मृळ महँ असि य ईमा देवयुं जनम् । इयेथ बर्हिरासदम् ॥१॥

हे महान अग्निदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांवर आपण प्रसन्न होऊन देवतांची इच्छा करणाऱ्या आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी अंथरलेल्या कुशाच्या आसनावर आपण विराजमान व्हावे ही विनंती. ॥१॥

स मानुषीषु दूळभो विश्वु प्रावीरमर्त्यः । दूतो विश्वेषां भुवत् ॥२॥

मानवांमध्ये अजिंक्य, लोकांमध्ये सर्वश्रेष्ठ, रक्षक आणि अमर असलेले अग्निदेव सर्व देवतांचे दूत होवोत. ॥२॥

स सद्म परि णीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु । उत पोता नि षीदति ॥३॥

स्तुतियोग्य अग्निदेव यज्ञकार्याच्या वेळी यज्ञशाळेत यज्ञकर्ते (होता) म्हणून चहुबाजूंनी आणले जातात आणि तेच अग्निदेव सखोल अभ्यासक म्हणून (पोता) पवित्र दर्भासनावर विराजमान होतात. ॥३॥

उत ग्ना अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा नि षीदति ॥४॥

अग्निदेव यज्ञातील मुख्य पुरोहित म्हणून, तसेच यज्ञशाळेत गृहपती म्हणून विराजमान होतात. तेच अग्निदेव ब्रह्माच्या रूपात यज्ञात स्थान ग्रहण करतात. ॥४॥

वेषि ह्यध्वरीयतामुपवक्ता जनानाम् । हव्या च मानुषाणाम् ॥५॥

अग्निदेव यज्ञ करू इच्छिणाच्या भक्तगणांचे मार्गदर्शक आणि भक्तगणांनी अर्पण केलेली हविष्यान्नाची आहुती स्वीकारणारे आहेत. ॥५॥

वेषीद्वस्य दूत्यं यस्य जुजोषो अध्वरम् । हव्यं मर्तस्य वोळहवे ॥६॥
हे अग्निदेवा ! आपण ज्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे यज्ञकार्य प्रसन्न होऊन स्वीकारता त्या भक्तगणांचे दूत म्हणून सज्ज होऊन भक्तगणांनी अर्पण केलेल्या हविष्यान्नाच्या आहुती देवतांपर्यंत वाहून नेता. ॥६॥

अस्माकं जोष्यध्वरमस्माकं यज्ञमङ्गिरः । अस्माकं शृणुधी हवम् ॥७॥
हे आङ्गिरस अग्निदेवा ! आपण आमच्या या हिंसा रहित यज्ञकार्याचा आनंदाने स्वीकार करावा आणि आमचे हे आवाहन श्रवण करावे ही विनंती.
॥७॥

परि ते दूळभो रथोऽस्माँ अश्रोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥८॥
हे अग्निदेवा ! अभेद्य आणि अजिंक्य रथाच्या सहाय्याने आपण सर्व दिशांना संचार करतात. त्या रथाच्या सहाय्याने आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे रक्षण करावे ही विनंती. ॥८॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१०

ऋषि- वामदेव गौतम देवता –अग्नि, छन्द –१-३ पदपंक्ती, ४,६, ७ ,८

उष्णिक्

५ महापदपंक्ती

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा त ओहैः ॥१॥

हे अग्निदेवा ! ज्याप्रमाणे उत्तम अश्वाला प्रेमाने आणि अन्नाने पुष्ट केले जाते, त्याप्रमाणे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आमच्या हृदयस्पर्शी, कल्याणकारी आणि पवित्रस्तोत्रांनी आपली स्तुती करतो. आम्ही आमच्या या भक्तीपूर्ण स्तोत्रांनी आपल्याला तृप्त करतो. ॥१॥

अथा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीऋतस्य बृहतो बभूथ ॥२ ॥

हे अग्निदेवा ! आपण या मंगलमय, सामर्थ्यशाली, इच्छित फळ देणाऱ्या आणि महान अशा सत्यरूपी यज्ञाचे सारथी (नेते) झाले आहात. ॥२ ॥

एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ्स्वर्ण ज्योतिः ।

अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥३ ॥

सुवर्णमय तेज असलेल्या हे अग्निदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांनी प्रसन्न होऊन आपण आपल्या सर्व कल्याणकारी शक्तींसह आमच्याकडे अभिमुख (वळून) होऊन आमचे कल्याण करावे ही विनंती.

॥३॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम ।

प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥४॥

हे अग्निदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आमच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे पठण करत आपल्याला हविष्यान्नाची आहुती अर्पण करतो. ज्याप्रमाणे आकाशामध्ये ढग गर्जना करतात त्याप्रमाणे आपल्या ज्वाळा (तेज) गर्जना करत चोहोबाजूला वेगाने पसरतात. ॥४॥

तव स्वादिष्टाग्ने संदृष्टिरिदा चिदह्न इदा चिदक्तोः ।

श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥५॥

हे अग्निदेवा ! दिवस असो किंवा रात्र असो आपले दर्शन नेहमीच अत्यंत सुखदायी आणि प्रिय असते. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या सान्निध्यात असता त्यावेळेला आपण एखाद्या सोन्याच्या अलंकाराप्रमाणे शोभिवंत आणि दैदिप्यमान दिसता. ॥५॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यम् । तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥६॥

स्वतःच्या अन्नाने तृप्त होणाऱ्या हे अग्निदेवा ! आपले शरीर शुद्ध तुपाप्रमाणे निर्मळ आणि दोष रहित आहे. आपले तेजस्वी आणि पवित्र स्वरूप एखाद्या शुद्ध सुवर्णालंकाराप्रमाणे झळाळून उठते. ॥६॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्न इनोषि मर्तात् ।

इत्था यजमानादृतावः ॥७॥

सत्याचे पालन करणाऱ्या हे अग्निदेवा ! यज्ञकर्त्या भक्तगणांची पूर्वीची काही पापे किंवा दुष्कृत्ये असतील तर त्या पापांचा किंवा दुष्कृत्यांचा आपण संपूर्ण नाश करावा ही विनंती. ॥७॥

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे ।

सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नूधन् ॥८॥

हे अग्निदेवा ! आपले आणि आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे मैत्रीचे व बंधुत्वाचे नाते कल्याणकारी आणि मंगलमय होवो ही विनंती. ज्या यज्ञवेदीवर आपण एकत्र आलो आहोत ते स्थान आपल्या दोघांमधील परस्परांशी असलेले नाते दृढ करणारे केंद्र ठरो. ॥८॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-११

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – अग्नि, छन्द – त्रिष्टुप्

भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।

रुशदृशे ददृशे नक्तया चिदरूक्षितं दृश आ रूपे अन्नम् ॥१॥

हे अत्यंत शक्तिशाली अग्निदेवा ! सूर्यदेवांच्या तेजाप्रमाणे आपले कल्याणकारी स्वरूप सर्वत्र झगमगत असते. आपले लख्ख आणि शुभ्ररूप रात्रीच्या अंधारातही स्पष्ट दिसते. स्निग्ध स्वरूपातील तुपाच्या हविष्यान्नाची आहुती आपल्याला अर्पण केली जाते. ॥१॥

वि षाह्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।

विश्वेभिर्यद्वावनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व सुमहो भूरि मन्म ॥२॥

अनेक रूपात प्रकट होणाऱ्या हे अग्निदेवा ! यज्ञकार्य संपन्न करत आपल्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे पठण करणाऱ्या भक्तगणांसाठी आपण स्वर्गलोकाचे द्वार(उन्नतीचा मार्ग) उघडावे ही विनंती. शुद्ध स्वरूपाच्या हे अग्निदेवा ! आपण सर्व देवतांना जे ज्ञान प्रदान केले ते आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांसुद्धा प्रदान करावे ही विनंती. ॥२॥

त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषास्त्वदुक्था जायन्ते राध्यानि ।

त्वदेति द्रविणं वीरपेशा इत्थाधिये दाशुषे मर्त्याय ॥३॥

हे अग्निदेवा ! आपल्यापासूनच सर्व काव्यशक्ती (ज्ञान), प्रेरणादायी बुद्धी आणि फलदायी स्तोत्रे उत्पन्न होतात. आपल्याच कृपेने शुद्धबुद्धीच्या श्रेष्ठ कर्मासाठी यज्ञकर्त्या भक्तगणांना वीरांना शोभेल असे सामर्थ्य आणि ऐश्वर्य प्राप्त होते. ॥३॥

त्वद्वाजी वाजम्भरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते सत्यशुष्मः ।

त्वद्रयिर्देवजूतो मयोभुस्त्वदाशुर्जूजुवाँ अग्ने अर्वा ॥४॥

हे अग्निदेवा ! बलवान्, अन्नाचे पोषण करणारा, इच्छा पूर्ण करणारा, मनाच्या वेगाने कार्य करणारा, सर्वव्यापी, शत्रूंचा पराभव करणारा, महान यज्ञकर्ता पुत्र आपल्या मुळे अस्तित्वात येतो. ॥४॥

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मन्द्रजिह्वम् ।

द्वेषोयुतमा विवासन्ति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरम् ॥५॥

अमर, देवतांना प्रसन्न करणारी वाणी (मन्द्रजिह्वम्) असलेल्या हे अग्निदेवा ! देवत्वाची इच्छा करणारे यज्ञकर्ते भक्तगण सर्वप्रथम आपली उपासना करतात. हे अग्निदेवा ! आपण द्वेषाचा नाश करणारे, घरामध्ये निवास करणारे, घराचे रक्षक आणि अत्यंत ज्ञानी आहात.

॥५॥

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि ।

दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सचसे स्वस्ति ॥६॥

शक्तिपुत्रा हे अग्निदेवा ! आपण, आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे अज्ञान दूर करावे, आमची पापे आणि संकटे दूर ठेवावी आणि सर्व प्रकारची दुर्बुद्धी आमच्यामधून दूर घालवावी ही विनंती. हे कल्याणकारी अग्निदेवा ! आपण रात्रीच्या वेळी (कठीण समयी) आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या पाठीशी उभे राहता आणि आमचे सर्व प्रकारचे कल्याण करता. ॥६॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१२

ऋषि- वामदेव गौतम देवता –अग्नि, छन्द – त्रिष्टुप्

यस्त्वामग्न इन्धते यतस्रुक्त्रिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहन् ।

स सु द्युम्नैरभ्यस्तु प्रसक्षत्तव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥१॥

हे सर्वज्ञ जातवेदा अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण हातामध्ये सुवा घेऊन नियमपूर्वक आपल्याला प्रदीप्त करतात आणि दिवसातून तीन वेळा आपल्याला हविष्यान्नाची आहुती अर्पण करतात ते, आपल्या प्रेरणेने आणि मार्गदर्शनाने ज्ञानवान होवोत. असे यज्ञकर्ते भक्तगण उत्तम ऐश्वर्याने युक्त आणि सर्व संकटांवर किंवा शत्रूंवर विजय मिळवणारे होवोत. ॥१॥

इधमं यस्ते जभरच्छश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा सपर्यन् ।

स इधानः प्रति दोषामुषासं पुष्यन्नयिं सचते घन्नमित्रान् ॥२॥

हे महान अग्निदेवा ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण थकवा येईपर्यंत परिश्रम करून आपल्याला समिधा अर्पण करत, आपल्या स्वरूपाची सेवा करत, आपल्याला रात्रंदिवस तेवत ठेवतात, असे भक्तगण ऐश्वर्याची वृद्धी करतात , आपल्या शत्रूंचा नाश करून विजय मिळवतात. ॥२॥

अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधते यविष्ठो व्यानुषङ्गर्त्याय स्वधावान् ॥३॥

महान ऐश्वर्याचे स्वामी, श्रेष्ठ अन्नाचे आणि धनाचे अधिपती, सदैव तरुण, सामर्थ्याने युक्त असे अग्निदेव, सेवा करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना श्रेष्ठ रत्ने आणि आनंददायी संपत्ती प्रदान करतात.॥३॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।

कृधी ष्वस्माँ अदितेरनागान्व्येनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने ॥४॥

हे ऊर्जावान अग्निदेवा ! मानवी प्रवृत्तीमुळे, अज्ञानाने आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आपल्यासमोर जे काही अपराध किंवा पाप केले असेल, त्या सर्वांपासून आपण आम्हाला मुक्त करावे ही विनंती. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना आदितीदेवींच्या दृष्टीने निष्पाप करावे आणि आमची सर्व पापे सर्व बाजूंनी पूर्णपणे नष्ट करावीत ही विनंती. ॥४॥

महश्चिदग्न एनसो अभीक ऊर्वाद्देवानामुत मर्त्यानाम् ।

मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय शं योः ॥५॥

हे अग्निदेवा ! देवतांच्या किंवा मानवांच्या विरुद्ध आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी जर काही मोठे पाप केले असेल तर, त्या दोषांतून आम्हाला मुक्त करावे ही विनंती. आपले सखे असलेल्या आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचा नाश होऊ नये किंवा आम्हाला दुःख मिळू नये, तसेच आमच्या पुत्र-पौत्रांना आपण नेहमी सुख आणि शांती प्रदान करावी ही विनंती. ॥५॥

यथा ह त्यद्वसवो गौर्यं चित्पदि षिताममुञ्चता यजत्राः ।

एवो ष्वस्मन्मुञ्चता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥६॥

हे पूजनीय, पवित्र अग्निदेवा ! आपण ज्याप्रमाणे बंधनात असलेल्या गौरी गायीला मुक्त केले त्याप्रमाणे आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना सर्व संकटांतून आणि पापांतून मुक्त करावे आणि आम्हाला दीर्घायुषी करावे ही विनंती. ॥६॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१३

ऋषि- वामदेव गौतम देवता –अग्नि, छन्द – त्रिष्टुप्

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद्विभातीनां सुमना रत्नधेयम् ।

यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत्सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥१॥

प्रकाशमान होणारे अग्निदेव, मंगलमय आणि रत्ने प्रदान करणाऱ्या उषादेवतेच्या आधी प्रदीप्त झाले आहेत. हे अश्विनीकुमारांनो! आपण यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या निवासस्थानी जावे कारण सूर्यदेव आपल्या दिव्य तेजासह आकाशात वर येत आहेत. ॥१॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद्द्रप्सं दविध्वद्गविषो न सत्वा ।

अनु व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥२॥

ज्याप्रमाणे गायींची (ज्ञानाची) इच्छा करणारा एखादा पराक्रमी योद्धा आपले शस्त्र उगारतो त्याप्रमाणे तेजस्वी सविता देवतेने (सूर्यदेवांनी) आपले रूप कशात स्थापित केले आहे. जेव्हा सूर्यदेव आकाशात प्रस्थापित होतात तेव्हा वरुणदेव आणि मित्रदेव सुद्धा आपले कार्य सुरू करतात. ॥२॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थम् ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्द्वीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥३॥

ज्या सूर्यदेवांनी सर्व बाजूने पसरलेल्या अंधाराला बाजूला केले, त्या सूर्यदेवांच्या कृपेने स्थिर निवास करणारे भक्तगण आळस झटकून आपली कार्ये पूर्ण करू लागले. अशा महान संपूर्ण जगाच्या दृष्ट्या सूर्यदेवांना हरी नावाचे सात अश्व वाहून नेतात ॥३॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तन्तुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः ॥४॥

हे सूर्यदेवा ! आपल्या अत्यंत वेगवान अश्वांवर स्वार होऊन आपण सर्वत्र संचार करता. आपण रात्रीचे ते काळे वस्त्र दूर करून आपल्या प्रकाशाचा विस्तार करता. सूर्यदेवांची तेजस्वी किरणे चामड्याच्या आवरणाप्रमाणे पसरलेल्या अंधःकाराला जलामध्ये बुडवून नष्ट करतात. ॥४॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥५॥

सूर्यदेव कोणत्याही बंधनात नसून कधीही का खाली पडत नाहीत ? वर तोंड करून असलेले आणि खालच्या बाजूला झुकणारे सूर्यदेव कोणत्या शक्तीने स्थिर राहतात ? सूर्यदेव कोणत्या शक्तीने आपला प्रवास करतात? आकाशातील तो खांब कोणी पाहिला आहे का, जो संपूर्ण अंतराळाला आधार देऊन त्याचे रक्षण करतो? ॥५ ॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१४

ऋषि- वामदेव गौतम देवता –अग्नि, छन्द – त्रिष्टुप्

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यद्देवो रोचमाना महोभिः ।

आ नासत्योरुगाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥१॥

उषादेवतेच्या आगमनाच्या वेळी अग्निदेव प्रदीप्त होऊन आपल्या महान तेजाने प्रकाशमान झाले आहेत. हे महान कीर्ती असलेल्या आणि स्तुतीस पात्र असलेल्या अश्विनकुमारांनो आपण आपल्या विस्तीर्ण रथावर आरूढ होऊन आमच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. ॥१॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥२॥

प्रकाशमान सवितादेवता (सूर्यदेव) आपल्या किरणांचे तेजोमय ध्वज विश्वासाठी उंचावर वरच्या दिशेने फडकवत आहेत. सर्वांना सुस्पष्ट दिसणाऱ्या सूर्यदेवांनी आपल्या किरणांनी आकाशलोक, पृथ्वीलोक आणि अंतरिक्ष या तिन्ही लोकांना व्यापून टाकले आहे. ॥२॥

आवहन्त्यरुणीज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रबोधयन्ती सुविताय देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥३॥

आरक्त वर्णीय प्रकाश घेऊन येणाऱ्या, आपल्या किरणांनी सर्वत्र प्रगट होणाऱ्या आणि विस्तीर्ण स्वरूप असणाऱ्या दैदीप्यमान उषादेवतेचे आगमन झाले आहे. उषादेवता निद्रिस्त जीवांना जागृत करतात आणि उत्तम प्रकारे जुंपलेल्या रथात बसून भक्तगणांकडे येतात. ॥३॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहन्तु रथा अश्वास उषसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथाम् ॥४॥

कामना पूर्ण करणाऱ्या हे अश्विनीकुमारांनो ! उषादेवतेच्या प्रकाशामध्ये आपल्याला उत्तम प्रकारे वाहून नेणारे आपले अश्व आणि रथ आपल्याला आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी घेऊन येवोत आणि यज्ञामध्ये अर्पण केलेला सोमरस प्राशन करून आपण दोघेही आनंदित व तृप्त व्हावे ही विनंती.

॥४॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥५ ॥

सूर्यदेव कोणत्याही बंधनात नसून कधीही का खाली पडत नाहीत ? वर तोंड करून असलेले आणि खालच्या बाजूला झुकणारे सूर्यदेव कोणत्या शक्तीने स्थिर राहतात? सूर्यदेव कोणत्या शक्तीने आपला प्रवास करतात?

आकाशातील तो खांब कोणी पाहिला आहे का, जो संपूर्ण अंतराळाला आधार देऊन त्याचे रक्षण करतो? ॥५ ॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१५

ऋषि- वामदेव गौतम देवता –अग्नि, ७- ८ सोमक साहदेव्य दानस्तुती, ९-१०
अश्विनीकुमार छन्द – गायत्री

अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन्परि णीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥१॥

आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञामध्ये, प्रकाशमान देवतांमध्ये, पूजनीय आणि यज्ञासाठी श्रेष्ठ अग्निदेव आहुती स्वीकारणारे म्हणून विराजमान आहेत. सर्व दिशांनी अत्यंत वेगवान अश्वींच्या सहाय्याने अग्निदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञासाठी आणले जातात. ॥१॥

परि त्रिविष्टयध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥२॥

ज्याप्रमाणे कुशल सारथी आपल्या रथामधून फिरतो, त्याप्रमाणे अग्निदेव तीन वेळा होणाऱ्या यज्ञाभोवती प्रदक्षिणा घालतात आणि देवांना हविष्यान्नाच्या आहुती पोहचवतात. ॥२॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥३॥

सर्वत्र संचार करणारे, अन्नाचे स्वामी अग्निदेव, हविष्यान्नाच्या आहुतीचा स्वीकार करतात आणि यज्ञकर्त्या दानशूर भक्तगणांना मौल्यवान रत्ने प्रदान करतात. ॥३॥

अयं यः सृञ्जये पुरो दैववाते समिध्यते । द्युमाँ अमित्रदम्भनः ॥४॥

देवतांचे पुत्र सृञ्जय याच्या यज्ञामध्ये, अत्यंत तेजस्वी, शत्रूंचा नाश करणाऱ्या, अग्निदेवांना विजय प्राप्त व्हावा या उद्देशाने अग्रभागी प्रदीप्तकेले जाते. ॥४॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीशीत मर्त्यः । तिग्मजम्भस्य मीळहुषः ॥५॥

प्रखर ज्वाळांनी युक्त आणि इच्छित फळ देणाऱ्या अग्निदेवांवर स्तुती करण्यास प्रयत्नशील यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्य उपासनेद्वारे नियंत्रण मिळवू शकतात॥५॥

तमर्वन्तं न सानसिमरुषं न दिवः शिशुम् । मर्मृज्यन्ते दिवेदिवे ॥६॥

शत्रूंचा पराभव करणाऱ्या अश्वंप्रमाणे, आकाशाच्या पुत्राप्रमाणे, सर्वांकडून प्रार्थनीय अग्निदेवांची यज्ञकर्ते भक्तगण दररोज मनोभावे पूजा व स्तुती करतात॥६॥

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरम् ॥७॥

वामदेव गौतम ऋषी म्हणतात, "जेव्हा राजा सहदेवचा पुत्र सोमकाने दोन अश्व देण्याचे आश्वासन दिले, तेव्हा त्याला नकार न देता तत्परतेने त्याच्याकडे मी गेलो. "॥७॥

उत त्या यजता हरी कुमारत्साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥८॥

वामदेव गौतम ऋषी म्हणतात, "त्या पूजनीय अशा सहदेवाच्या पुत्राकडून, कुमार सोमकाकडून, त्याने अर्पण केलेले ते प्रसिद्ध दोन अश्व मी तत्काळ स्वीकारले."॥८॥

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥९॥

वामदेव गौतम ऋषी म्हणतात, "हे अश्विनीकुमारांनो !सहदेवाचा हा पुत्र सोमक आपल्या आशीर्वादाने दीर्घायुषी होवो ही विनंती."॥९॥

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम् । दीर्घायुषं कृणोतन ॥१०॥

वामदेव गौतम ऋषी म्हणतात, "हे दिव्य अश्विनीकुमारांनो ! आपण दोघांनी या सहदेवाच्या या पुत्राला सोमक कुमाराला दीर्घायुष्य प्रदान करावे ही विनंती."॥१०॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१६

ऋषि- वामदेव गौतम देवता -इंद्र छन्द त्रिष्टुप्

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवन्त्वस्य हरय उप नः ।

तस्मा इदन्धः सुषुमा सुदक्षमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥१॥

हे सत्यस्वरूप, ऋजीषी (सोमरस गाळून झाल्यानंतर उरलेला जो चौथा उरतो तो ग्रहण करणारा) इंद्रदेवा ! आपण आपल्या हरी नावाच्या अश्वार आरूढ होऊन धावत आमच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आपल्यासाठी हा उत्तम प्रकारे शुद्ध केलेला सोमरस प्राशन करण्यासाठी सिद्ध केला आहे. आमच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांनी प्रसन्न होऊन आमच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. ॥१॥

अव स्य शूराध्वनो नान्तेऽस्मिन्नो अद्य सवने मन्दध्वै ।

शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥२॥

हे सामर्थ्यवान इंद्रदेवा ! आपल्या प्रवासाचा शेवट झाल्यावर आपल्या अश्वाना मोकळे करावे. आजच्या आमच्या या यज्ञामध्ये आपण आनंदी आणि तृप्त होण्यासाठी यावे ही विनंती. दैवी शक्तीने संपन्न असलेल्या (असुर्याय) हे इंद्रदेवा ! उशना ऋषींनी जशी आपली स्तुती केली होती त्याचप्रमाणे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपली स्तुती करत आहोत. ॥२॥

कविर्न निण्यं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात् ।

दिव इत्था जीजनत्सप्त कारूनह्वा चिच्चक्रुर्वयुना गृणन्तः ॥३॥

एखाद्या ज्ञानी कवीप्रमाणे गूढ, अध्यात्मिक ज्ञान पूर्णपणे जाणून घेणाऱ्या, शक्तिमान इंद्रदेवांनी भरपूर सोमरस प्राशन करून स्तुती केल्यानंतर आकाश

लोकांमध्ये सात महान स्तुतिपाठकांना (सप्तर्षींना) प्रकट केले. स्तुती करणारे ते ऋषीं दिवसाच्या प्रकाशात आपल्या ज्ञानाने यज्ञकर्त्या भक्तगणांना प्रकाशमान करतात. ॥३॥

स्वर्यद्वेदि सुदृशीकमर्कैर्महि ज्योती रुरुचुर्यद्ध वस्तोः ।

अन्धा तमांसि दुधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टौ ॥४॥

पहाटेच्या वेळी किरणांच्या तेजाने तेजस्वी आकाश सुंदररीत्या चमकू लागले तेव्हा इंद्रदेवांनी प्रकाशाचा शोध लावला. त्या नरश्रेष्ठ इंद्रदेवांनी प्रार्थनेने प्रसन्न होऊन, भक्तगणांसाठी विखुरलेला अंधार दूर केला आणि त्यांना सृष्टी पाहण्यासाठी दृष्टी प्रदान केली. ॥४॥

ववक्ष इन्द्रो अमितमृजीष्युभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।

अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्यभि यो विश्वा भुवना बभूव ॥५॥

अमर्याद शक्ती असलेले, सोमरस प्राशन करणारे इंद्रदेव आपल्या महानतेने इतके वृद्धिंगत झाले की त्यांनी आकाशलोक आणि पृथ्वीलोक व्यापून टाकले. इंद्रदेवांची महानता यापेक्षाही मोठी असून त्यांनी सर्व प्राणिमात्रांना आणि ब्रह्मांडाला जिंकले आहे. ॥५॥

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरेच सखिभिर्निकामैः ।

अश्मानं चिद्ये बिभिदुर्वचोभिर्ब्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः ॥६॥

मानवांची हितकारी कार्ये करणाऱ्या, सर्व काही जाणणाऱ्या इंद्रदेवांनी आपल्या श्रद्धावान मित्रांच्या सहाय्याने अडवलेले पाणी मुक्त केले, आपल्या मंत्रांच्या सामर्थ्याने पर्वत भेदला आणि गार्यांनी भरलेला गोठा उघडला. ॥६॥

अपो वृत्रं वत्रिवांसं पराहन्प्रावत्ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणांसि समुद्रियाण्यैः पतिर्भवञ्छवसा शूर धृष्णो ॥७॥

हे साहसी इंद्रदेवा ! आपण पाण्याचा मार्ग अडवून धरणाच्या वृत्रासुराचा वज्रप्रहाराने पृथ्वीदेवतेच्या संमतीने संहार केला. हे अफाट सामर्थ्यवान इंद्रदेवा ! आपण अडवलेल्या जलप्रवाहांना समुद्राच्या दिशेने प्रवाहित केले. ॥७॥

अपो यदद्रिं पुरुहूत दर्दराविर्भुवत्सरमा पूर्व्यं ते ।

स नो नेता वाजमा दर्षि भूरि गोत्रा रुजन्नङ्गिरोभिर्गृणानः ॥८॥

हे अनेकांनी आवाहन केलेल्या (पुरुहूत) इंद्रदेवा! जेव्हा आपण पाण्याचा मार्ग रोखणाऱ्या पर्वताला विदीर्ण केले तेव्हा, गायींचा शोध लावलेली प्राचीन सरमा प्रकट झाली. आङ्गिरसऋषी ज्याची स्तुती करतात अशा इंद्रदेवाला आमचे नेतृत्व करून ढग फोडून आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना विपुल अन्न आणि ऐश्वर्य प्राप्त करून द्यावे ही विनंती. ॥८॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मघवन्नाधमानम् ।

ऊतिभिस्तमिषणो द्युम्नहूतौ नि मायावानब्रह्मा दस्युरर्त ॥९॥

हे मानवांच्या हितचिंतक, मघवन इंद्रदेवा ! आपण यशाची आणि विजयाची याचना करत असलेल्या भक्तगणांच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचा स्वीकार करावा, त्यांना कठीण प्रसंगाच्या वेळी सामर्थ्य द्यावे, जे कपटी, भक्तिहीन आणि विघातक प्रवृत्तीचे दस्यु संकटे निर्माण करतात त्यांचा संपूर्ण नाश करावा ही विनंती. ॥९॥

आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तं भुवत्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृत्चिद्ध नारी ॥१०॥

हे दस्युहंत्या इंद्रदेवा ! आपल्याशी मैत्री करण्यास उत्सुक असलेल्या कुत्सऋषींच्या निवासस्थानी आपण यावे ही विनंती. आपण दोघे समान

तेजस्वी होऊन आपल्या आसनावर एकत्र विराजमान व्हाल तेव्हा सत्याचे ज्ञान असलेले (ऋतचित्) आपल्यातील साम्य नक्कीच ओळखतील. ॥१०॥

यासि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हर्योरीशानः ।

ऋज्रा वाजं न गध्यं युयूषन्कविर्यदहन्पार्याय भूषात् ॥११॥

हे इंद्रदेवा ! आपण वायूच्या वेगाने धावणाऱ्या सुवर्णवर्णीय अश्वाने स्वामी आहात. ज्या दिवशी बुद्धिमान कुत्सऋषींनी शत्रूवर विजय मिळवण्यासाठी अन्नाप्रमाणे सहज मिळवता येणाऱ्या आणि सरळ गतीने चालणाऱ्या अश्वाना आपल्या रथाला जुंपले त्याच दिवशी आपण ऋषींचे रक्षण करण्याच्या इच्छेने त्यांच्यासोबत एकाच रथातून गेलात. ॥११॥

कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अह्नः कुयवं सहस्रा ।

सद्यो दस्यून्प्र मृण कुत्स्येन प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीके ॥१२॥

हे इंद्रदेवा ! आपण, आपल्या भक्त असलेल्या कुत्सऋषींसाठी, विनाशकारी शुष्ण नावाच्या असुराला जमिनीवर लोळवले. दिवसाच्या उत्तरार्धात (प्रपित्वे) आपण कुयव नावाच्या असुराला आणि त्याच्या सहस्रावधी अनुयायांना नष्ट केले. त्या युद्धाच्या प्रसंगी आपण सूर्यदेवांचे चक्र वेगाने फिरवून कुत्सऋषींना विजय मिळवून दिला. ॥१२॥

त्वं पिपुं मृगयं शूशुवांसमृजिश्चने वैदथिनाय रन्धीः ।

पञ्चाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि दर्दः ॥१३॥

हे इंद्रदेवा ! आपण विदथीचा पुत्र असलेल्या ऋजिश्चन नावाच्या राजासाठी पिपु आणि मृगय या सामर्थ्यवान असुरांना नष्ट केले. आपण पन्नास हजार कृष्णवर्णीय असुरांच्या सेनेचा संहार केला. ज्याप्रमाणे वार्धक्य सौंदर्याचा नाश

करते, त्याचप्रमाणे आपण शत्रूंचे अभेद्य किल्ल्यांचा सहजपणे नाश केला.
॥१३॥

सूर उपाके तन्वं दधानो वि यत्ते चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि बिभ्रत् ॥१४॥

हे इंद्रदेवा ! आपण जेव्हा सूर्यदेवांच्या सान्निध्यात आपले शरीर धारण करता तेव्हा आपले दैवी रूप झळाळून उठते. मदमस्त हत्तीप्रमाणे आपण आपले सामर्थ्य, शत्रूंचा नाश करण्यासाठी वापरता त्यावेळी हातात शस्त्र धारण केलेले आपण, एखाद्या गर्जना करणाऱ्या सिंहासारखे भयंकर आणि तेजस्वी दिसता.
॥१४॥

इन्द्रं कामा वसूयन्तो अगमन्त्स्वर्मीळहे न सवने चकानाः ।

श्रवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रणवा सुदृशीव पुष्टिः ॥१५॥

ऐश्वर्याची आणि कीर्तीची इच्छा बाळगणारे, यज्ञामध्ये धनाची अभिलाषा धरून स्तुती करणारे, भक्तगण इंद्रदेवांकडे धाव घेतात त्यावेळेला इंद्रदेव एखाद्या आनंददायी सुंदर रूप असलेल्या निवास स्थानाप्रमाणे मोहक दिसतात. ॥१५॥

तमिद्व इन्द्रं सुहवं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरूणि ।

यो मावते जरित्रे गध्यं चिन्मक्षू वाजं भरति स्पार्हराधाः ॥१६॥

आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, आवाहन करण्याजोगे, मानवाच्या कल्याणासाठी अनेक महान कार्य केली आहेत असे, त्यांची संपत्ती अत्यंत स्पृहणीय आहे अशा इंद्रदेवांचे आवाहन करतो. हे इंद्रदेवा ! आम्हा स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांना ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती. ॥१६॥

तिग्मा यदन्तरशनिः पताति कस्मिञ्चिच्छूर मुहुके जनानाम् ।

घोरा यदर्य समृतिर्भवात्यथ स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥१७॥

हे इंद्रदेवा ! जेव्हा एखाद्या वीराच्या डोक्यावर अचानकपणे प्रखर वीज कोसळते किंवा शत्रूंनी गाठ पडल्यामुळे भयानक युद्ध उद्भवते अशावेळी आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या शरीराचे रक्षण करावे ही विनंती॥१७॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातौ ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मोरुशंसो जरित्रे विश्वध स्याः ॥१८॥

हे इंद्रदेवा ! आपण वामदेव ऋषींच्या यज्ञाचे रक्षण करावे, युद्धाच्या वेळी आपण आम्हा भक्तगणांचे हितचिंतक व्हावे ही विनंती. आम्ही भक्तगण आपल्या उत्तम बुद्धीचा आणि मार्गदर्शनाचा स्वीकार करून आपल्याला शरण आलो आहोत. आपण भक्तगणांच्या पाठीशी रक्षक म्हणून उभे राहावे ही विनंती. ॥१८॥

एभिर्नृभिरिन्द्र त्वायुभिष्ट्वा मघवद्भिर्मघवन्विश्व आजौ ।

द्यावो न द्युम्नैरभि सन्तो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥१९॥

हे ऐश्वर्यशाली इंद्रदेवा ! आपले संरक्षण इच्छणाऱ्या आणि आपल्याला पूजणाऱ्या दानशूर वीर पुरुषांच्या सान्निध्यात राहून आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण सर्व संघर्षात विजय होऊ. आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण अनेक वर्षे रात्रंदिवस आपल्याला आनंदित करत राहू. ॥१९॥

एवेदिन्द्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथम् ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोषदसन्न उग्रोऽविता तनूपाः ॥२०॥

ज्याप्रमाणे भृगुऋषी उत्तमोत्तम रथ बनवतात त्याप्रमाणे आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी सामर्थ्यवान आणि कामना पूर्ण करणाऱ्या इंद्रदेवांसाठी स्तोत्रांची

रचना केली आहे. आमच्याशी असलेली आपली मैत्री कधीच तुटू नये,
आपण आमचे रक्षक बनावे ही विनंती. ॥२०॥
(भृगवचा अर्थ 'अत्यंत कुशल रथ बनवणारे कारागीर' असा होतो)

नूष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥२१॥

हे इंद्रदेवा ! आपली स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना नद्या ज्याप्रमाणे
काठोकाठ भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आपण अन्न आणि समृद्धीने पूर्णतः तृप्त
करावे ही विनंती. आम्ही भक्तगणांनी आपल्यासाठी नवीन स्तोत्रे रचली
आहेत. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या बुद्धीच्या आणि कर्माच्या जोरावर
आम्ही सदैव विजयी आणि समृद्ध होऊ ही विनंती ॥२१॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१७

ऋषि- वामदेव गौतम देवता -इंद्र छन्द त्रिष्टुप् १५ एकपदा विराट्

त्वं महां इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्तसृजः सिन्धूरहिना जग्रसानान् ॥१॥

हे महान इंद्रदेवा ! आपल्या महान सामर्थ्यापुढे पृथ्वी आणि आकाश दोघेही नतमस्तक होतात. आपल्या पराक्रमाने नद्यांना रोखून धरणाऱ्या वृत्रासुराचा आपण वध केला आणि नद्यांना मुक्त केले. ॥१॥

तव त्विषो जनिमत्रेजत द्यौ रेजद्भूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।

ऋघायन्त सुभ्वः पर्वतास आर्दन्धन्वानि सरयन्त आपः ॥२॥

हे इंद्रदेवा ! आपल्या जन्माच्या वेळी आपल्या प्रखर तेजामुळे पृथ्वी आणि आकाश भीतीने थरथरले. आपल्या क्रोधामुळे आणि सामर्थ्यामुळे विशाल आणि सुदृढ पर्वत देखील डळमळू लागले, विशाल मेघांनी कोरडी वाळवंटे ओली केली आणि नद्या प्रवाहित झाल्या. ॥२॥

भिनद्गिरिं शवसा वज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान ओजः ।

वधीद्वृत्रं वज्रेण मन्दसानः सरन्नापो जवसा हतवृष्णीः ॥३॥

आपल्या शक्तीने आणि वज्राचा प्रहार करून पर्वताला भेदून टाकून आपले सामर्थ्य प्रकट करणाऱ्या सामर्थ्यशील इंद्रदेवांनी आपल्या वज्राने वृत्रासुराचा वध केला. वृत्रासुराचा अडथळा दूर झाल्यामुळे जलाचा प्रवाह वेगाने प्रवाहित झाला. ॥३॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिन्द्रस्य कर्ता स्वपस्तमो भूत् ।

य ई जजान स्वर्य सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूम ॥४॥

हे इंद्रदेवा ! प्रजापतींनी आपल्याला जन्म देऊन श्रेष्ठ पुत्राचे पिता आहोत असे सिद्ध केले. वज्र धारण करणाऱ्या, आपल्या पदावरून कधीही न ढळणाऱ्या आणि पृथ्वीप्रमाणे अथांग अशा वैभवशाली इंद्रदेवांना जन्म देण्याचे कृत्य करणारे प्रजापती अत्यंत श्रेष्ठ कर्म करणारे ठरले. ॥४ ॥

य एक इच्छ्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदन्ति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥५॥

सर्व मनुष्यांचे राजे असलेले, अनेकांकडून संकटामध्ये हाक मारले जाणारे, भक्तगणांची शत्रूंबद्दल भीती नाहीशी करणारे इंद्रदेव स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांना ऐश्वर्य प्रदान करतात. हे दान मिळाल्यामुळे भक्तगण आनंदित होतात. ॥५॥

सत्रा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्ठाः ।

सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥६॥

हे खरे आहे की सर्व उत्साहवर्धक सोमरस, इंद्रदेवांना तृप्त करण्यासाठीच आहे. हे इंद्रदेवा ! आपण खरोखर सर्व संपत्तीचे स्वामी आहात. आपण दान देण्यासाठी सर्व भक्तगणांना आपल्या आश्रयाखाली पालन पोषण करण्यासाठी घेतले आहे. ॥६॥

त्वमथ प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥७ ॥

हे ऐश्वर्यशाली इंद्रदेवा ! जन्माला येताच आपण शत्रूला भयभीत करणाऱ्या शक्तीपासून मनुष्यांना आपल्या आधिपत्याखाली आणून वाचविले. हे इंद्रदेवा

! आपण जल प्रवाहाला रोधित करणाऱ्या अहि नावाच्या राक्षसाचा वज्राने तुकडे-तुकडे करून वध केला आणि जलप्रवाह पुन्हा प्रवाहित केला. ॥७॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रम् ।

हन्ता यो वृत्रं सनितोत वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥८ ॥

शत्रूंचा निःपात करणाऱ्या, अत्यंत धैर्यवान, बलवान, महान, अफाट सामर्थ्यशाली, हाती वज्र धारण करणाऱ्या, वृत्रासुराचा नाश करणाऱ्या इंद्रदेवांची आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण स्तुती करतो. ऐश्वर्यवान इंद्रदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना कल्याणकारी संपत्ती प्रदान करोत ही विनंती. ॥८ ॥

अयं वृतश्चातयते समीचीर्य आजिषु मघवा शृण्व एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥९ ॥

ऐश्वर्यवान इंद्रदेव युद्धामध्ये अतुलनीय मानले जातात. युद्धामध्ये विजयश्री प्राप्त करणारे, यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी अर्पण केलेल्या हविष्यान्नाच्या आहुती स्वीकारणारे इंद्रदेव आमचे प्रिय मित्र बनून राहोत. ॥९॥

अयं शृण्वे अथ जयन्नुत घन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृळ्हं भयत एजदस्मात् ॥१० ॥

इंद्रदेव शत्रूंचा विजय मिळवणारे आणि त्यांचा नाश करणारे म्हणून प्रसिद्ध आहेत. युद्धामध्ये इंद्रदेव शत्रूंचा नाश करून गाथी प्राप्त करतात. ज्यावेळी इंद्रदेव युद्धामध्ये आपल्या क्रोधाने प्रकट होता तेव्हा संपूर्ण विश्व आणि विश्वातील अत्यंत स्थिर व मजबूत गोष्टी सुद्धा भयाने थरथर कापू लागतात .

॥१० ॥

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्रिया मघवा यो ह पूर्वीः ।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य शाकै रायो विभक्ता सम्भरश्च वस्वः ॥११॥

ऐश्वर्यवान इंद्रदेवांनी प्राचीन काळापासून गायी, सुवर्ण, अश्व युद्धामध्ये जिंकले आहेत. सर्व सामर्थ्यवान पुरुषांमध्ये श्रेष्ठ असलेले इंद्रदेव आपल्या सामर्थ्याने आणि आपल्या सहाय्यकांच्या सहाय्याने भक्तगणांना संपत्तीचे वाटप करतात. ॥११॥

कियत्स्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजान ।

यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियति वातो न जूतः स्तनयद्भिरश्रैः ॥१२॥

इंद्रदेवांना आपल्या मातेबद्दल कितपत माहिती आहे ? ज्या प्रजापतींनी जन्म दिला त्या जन्मदात्या पित्याबद्दल इंद्रदेवांना कितपत माहिती आहे ? ज्याप्रमाणे गर्जना करणाऱ्या ढगांनी प्रेरित झालेला वायु, वेगाने वाहत आपले सामर्थ्य प्रकट करतो त्याप्रमाणे इंद्रदेव आपल्या पित्याकडून परत-परत मिळणारे सामर्थ्य प्रकट करतात. ॥१२॥

क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीयति रेणुं मघवा समोहम् ।

विभञ्जनुरशनिमां इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥१३॥

हे ऐश्वर्यवान इंद्रदेवा ! आपण निवासहीन किंवा दरिद्री माणसाला गृहयुक्त आणि ऐश्वर्यसंपन्न करता. ज्याप्रमाणे धूळ उडवली जाते त्याप्रमाणे शत्रूंच्या सैन्याला विखरून टाकणाऱ्या, हातात वज्र धारण करणाऱ्या हे इंद्रदेवा ! आपली स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना ऐश्वर्य आणि समृद्धी प्रदान करावी ही विनंती. ॥१३॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतशं रीरमत्ससृमाणम् ।

आ कृष्ण ईं जुहराणो जिघर्ति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥१४॥

इंद्रदेवांनी सूर्यदेवांचे (काल)चक्र वेगाने फिरविले आणि वेगाने धावणाऱ्या 'एतश' नावाच्या सूर्यदेवांच्या अश्वाला नियंत्रित केले. इंद्रदेव कुटिल मार्गाने जाणाऱ्या आकाशातील कृष्ण (अंधःकारमय) शक्तीचा नाश करतात आणि पृथ्वीवर जलाने सिंचन करतात ॥१४॥

(पौराणिक कथांनुसार, एकदा सूर्यदेवांचा अश्व (एतश) खूप वेगाने धावू लागला, ज्यामुळे सृष्टीचे संतुलन बिघडण्याची शक्यता होती. तेव्हा इंद्रदेवांनी आपल्या शक्तीने त्याला थोपवून धरले किंवा योग्य गती दिली.)

असिकन्यां यजमानो न होता ॥१५॥

असिकनी (नदीच्या तीरावर) यज्ञकर्ता हा 'होता' (पुरोहित) नसतो. ॥१५॥
(ऋग्वेद काळात चिनाब नदीला 'असिकनी' म्हटले जाई)

गव्यन्त इंद्रं सख्याय विप्रा अश्वायन्तो वृषणं वाजयन्तः ।

जनीयन्तो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशम् ॥१६ ॥

आम्ही विद्वान यज्ञकर्ते भक्तगण गायी, अश्व आणि सुख देणाऱ्या पत्नीची इच्छा करत मैत्रीसाठी सामर्थ्यशील इंद्रदेवांचे आवाहन करत आहोत.

ज्याप्रमाणे एखादा माणूस तहान भागवण्यासाठी विहिरीतून पाण्याचा हंडा उपसतो, त्याचप्रमाणे आम्ही अक्षय संरक्षण देणाऱ्या आणि कुटुंबाला सुख देणाऱ्या इंद्रदेवांना आमच्याकडे बोलावत आहोत. ॥१६ ॥

त्राता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्डिता सोम्यानाम् ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तेमु लोकमुशते वयोधाः ॥१७ ॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे आपण रक्षक, सन्मार्ग दाखवणारे, वारंवार दर्शन देणारे सखा आहात. आपण सज्जनांना आनंद देणारे, उपदेश करणारे आहात. आपण आमचे मित्र, पिता आणि सर्व पूर्वजांमध्ये श्रेष्ठ पूर्वज

असून जगाचे निर्माते म्हणून भक्तांच्या इच्छा कराव्यात आणि आम्हाला सामर्थ्य व दीर्घ आयुष्य प्रदान करावे ही विनंती. ॥१७॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः ।

वयं ह्या ते चकृमा सबाध आभिः शमीभिर्महयन्त इन्द्र ॥१८॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची स्तुती श्रवण करून प्रसन्न होऊन आम्हाला आपली मैत्री मिळो. आपण आमचे रक्षण करावे, आम्हाला सामर्थ्य आणि शक्ती प्रदान करावी ही विनंती. पीडित अवस्थेत असूनही आम्ही भक्तगण आपली स्तुती आणि उपासना करतो. ॥१८॥

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति ।

अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्नकिर्देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥१९॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची स्तुतियुक्त स्तोत्रे श्रवण करून ऐश्वर्यवान इंद्रदेवांनी आपल्या अजेय शक्तीने वृत्रासुराचा नाश केला, त्यामुळे स्तुती करणारे भक्त इंद्रदेवांना अत्यंत प्रिय होतात. अशा भक्तगणांना इंद्रदेवांनी दिलेल्या संरक्षणामुळे कोणीही कोणतीही बाधा करू शकत नाही. ॥१९॥

एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदनर्वा ।

त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरित्रे ॥२०॥

ऐश्वर्यवान, अत्यंत शक्तिशाली, प्रजेचे पालक आणि अजेय असे इंद्रदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे सत्य विचार सफल करोत. हे इंद्रदेवा ! आपण सर्व मनुष्यांचे राजे आहात, आपण स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांना महान आणि श्रेष्ठ यश, कीर्ती प्रदान करावी ही विनंती. ॥२०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥२१॥

हे इंद्रदेवा ! आपली स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना नद्या ज्याप्रमाणे काठोकाठ भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आपण अन्न आणि समृद्धीने पूर्णतः तृप्त करावे ही विनंती. आम्ही भक्तगणांनी आपल्यासाठी नवीन स्तोत्रे रचली आहेत. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या बुद्धीच्या आणि कर्माच्या जोरावर आम्ही सदैव विजयी आणि समृद्ध होऊ. ॥२१॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१८

ऋषि- वामदेव गौतम , देवता – इंद्र-अदिति-वामदेव संवाद । छन्द त्रिष्टुप्

अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायन्त विश्वे ।

अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्तवे कः ॥१॥

इंद्रदेव म्हणतात, " वामदेवा, गर्भातून जन्म घेण्याचा मार्ग पारंपरिक आणि शाश्वत आहे. सर्व देव आणि मानव याच मार्गाने उत्पन्न झाले आहेत. गर्भात वाढला आहेस तो तू सुद्धा याच मार्गाने जन्म घे. दुसरा मार्ग स्वीकारू नकोस आणि तुझ्या आईच्या मृत्यूला कारणीभूत होऊ नकोस." ॥१॥

नाहमतो निरया दुर्गहैतत्तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्वानि युध्यै त्वेन सं त्वेन पृच्छै ॥२॥

वामदेव म्हणतात, "हे इंद्रदेवा ! मी अशा अत्यंत कठीण आणि संकटाच्या मार्गातून जन्माला येणार नाही. मी आडव्या मार्गाने का म्हणून बाहेर पडावे? मला अजून बरीच अपूर्ण कार्य पूर्ण करायची आहेत. शत्रूंशी किंवा अडचणीशी लढण्यासाठी विचार जाणून घ्यायचे आहेत. " ॥२॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत्सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥३॥

वामदेव म्हणतात, " पारंपरिक मार्गाने जन्म न घेणाऱ्या, दुसऱ्या मार्गाने जन्म घेणाऱ्या इंद्रदेवांनी दूर जाणाऱ्या (परायती) आदिती मातेकडे पाहिले. इंद्रदेवांनी त्वष्टादेवांच्या घरी जाऊन, दोन पात्रांमध्ये गाळून तयार ठेवलेला आणि अत्यंत समृद्धी देणारा असा सोमरस प्राशन केला आणि स्वसामर्थ्याने सर्वत्र जाण्यास समर्थ झाले. " ॥३॥

किं स ऋधक्कृणवद्यं सहस्रं मासो जभार शरदश्च पूर्वीः ।

नही न्वस्य प्रतिमानमस्त्यन्तर्जातेषूत ये जनित्वाः ॥४॥

आदितीदेवतेने इंद्रदेवांना हजारो महिने आणि अनेक वर्षे गर्भात धारण केले. वामदेवांनी विचारले, "इंद्रदेवांनी हे नियमाविरुद्ध कार्य का केले?" त्यावर आदितीदेवता म्हणाल्या, "हे वामदेवा! जे कोणी जन्माला आले आहेत किंवा भविष्यात जन्माला येतील, त्यांपैकी कोणीही इंद्रदेवांच्या बरोबरीचा नाही."

॥४॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिन्द्रं माता वीर्येणा न्यृष्टम् ।

अथोदस्थात्स्वयमत्कं वसान आ रोदसी अपृणाज्जायमानः ॥५॥

इंद्रदेवाचा जन्म ही एक निंदनीय गोष्ट आहे असे समजणाऱ्या आदिती मातेने इंद्रदेवांना गुप्त ठिकाणी ठेवले, परंतु इंद्रदेव जन्माला येताच स्वतःचे तेजोमय कवच परिधान करून उभे राहिले आणि जन्मानंतर लगेचच इंद्रदेवांनी पृथ्वीला आणि आकाशाला व्यापून टाकले ॥५॥

एता अर्षन्त्यललाभवन्तीऋतावरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रि परिधिं रुजन्ति ॥६॥

सत्याचे पालन करणाऱ्या नद्या एकत्रितपणे अलला (खळखळ) असा आवाज करत, (अलला-भवन्तीः) इंद्रदेवांच्या महानतेची गर्जना करत वेगाने धावत आहेत. हे वामदेवा ! त्या नद्यांना आपण विचारावे त्या नक्की काय म्हणत आहेत? इंद्रदेवांनी पाणी अडवून ठेवणाऱ्या ढगांना विदिर्ण केले, त्याचे या नद्या वर्णन करत आहेत का? ॥६॥

किमु ष्विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावद्यं दिधिषन्त आपः ।

ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिन्धून् ॥७॥

आदितीदेवता म्हणतात," माझ्या मुलासाठी इंद्रदेवांसाठी विद्वान कोणती स्तुतियुक्त वचने म्हणत आहेत? माझ्या मुलाच्या इंद्रदेवांच्या कोणत्या दोषांबद्दल जलदेवता विचारत आहेत? माझ्या या पुत्राने, इंद्रदेवाने, आपल्या महान शस्त्राने, वज्राने वृत्रासुराचा वध करून, त्याने अडवून धरलेल्या नद्यांना प्रवाहित होण्यासाठी मुक्त केले आहे." ॥७॥

ममच्चन त्वा युवतिः परास ममच्चन त्वा कुषवा जगार ।

ममच्चिदापः शिशवे ममृड्युर्ममच्चिदिन्द्रः सहसोदतिष्ठत् ॥८॥

वामदेव म्हणतात, " हे इंद्रदेवा ! आपल्या युवती मातेने आपल्याला जन्म देऊन आपला त्याग केला. कुषवा नावाच्या नदीने आपल्याला गिळून आश्रय दिला. आपण बाल्य अवस्थेत असताना नदीच्या पाण्याने आपल्याला सुख दिले आणि शेवटी आपण आपल्या अंगभूत बळानेच समर्थपणे वर उठून उभे राहिलात. ॥८॥

अनेकांच्या मते 'कुषवा' ही एक प्राचीन नदी आहे काही भाष्यकारांच्या मते 'कुषवा' ही एक राक्षसी आहे.

ममच्चन ते मघवन्व्यंसो निविविध्वाँ अप हनू जघान ।

अथा निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥९॥

वामदेव म्हणतात, " हे ऐश्वर्यवान इंद्रदेवा ! जेव्हा व्यंस नावाच्या राक्षसाने उन्मत्त होऊन आपल्यावर आक्रमण केले आणि आपल्या हनुवटीवर प्रहार केला तेव्हा आपण अधिक शक्तिशाली झालात . त्यानंतर आपण आपल्या वज्राने व्यंस राक्षसाचे शिर धडापासून वेगळे केलेत. " ॥९॥

गृष्टिः ससूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुम्रमिन्द्रम् ।

अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्व इच्छमानम् ॥१०॥

वामदेव म्हणतात, " ज्याप्रमाणे एकदाच व्यालेली गाय (गृष्टि) एका बलिष्ठ वासराला जन्म देते, त्याचप्रमाणे माता अदितीदेवतेने अजेय, शक्तिमान, थोर आणि शत्रूंचा नाश करणाऱ्या इंद्रदेवांना जन्म दिला आहे. इंद्रदेव स्वतःच्या शरीराच्या हालचालीसाठी आणि स्वतःच्या मार्गावर जाण्यासाठी समर्थ असून तशी इच्छा बाळगणारे आहेत. " ॥१०॥

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥११॥

माता अदिती देवतेने आपल्या सामर्थ्यावान पुत्राकडे, इंद्रदेवांकडे पाहून विचारले "हे पुत्रा! हे सर्व देव तुला सोडून जात आहेत." त्यानंतर वृत्रासुराचा वध करण्याच्या तयारीत असलेल्या इंद्रदेवाने म्हटले— 'हे मित्र विष्णुदेवा! तू तुझ्या पराक्रमाचा विस्तार कर. " ॥११॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसच्चरन्तम् ।

कस्ते देवो अधि मार्षीक आसीद्यत्प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्य ॥१२॥

वामदेव म्हणतात, हे इंद्रदेवा आपल्या मातेला कोणी विधवा केले ? आपल्या भूमीवर पडलेल्या पित्याला कोणी मारले? आपल्याला आनंद देणारे देव कोठे आहेत? आपल्याला इजा पोहोचवण्याची इच्छा कोणाला झाली?" ॥१२॥

अवर्त्या शुन आन्त्राणि पेचे न देवेषु विविदे मर्दितारम् ।

अपश्यं जायाममहीयमानामथा मे श्येनो मध्वा जभार ॥१३॥

वामदेव म्हणतात, " अत्यंत गरिबी आणि भुकेमुळे व्याकुळ होऊन मी कुत्र्याची आतडी शिजवली. त्या संकटाच्या वेळी देवांमध्येही मला कोणी सांत्वन देणारा किंवा मदत करणारा भेटला नाही. मी माझ्या पत्नीला अन्नावाचून अपमानित आणि दुःखी अवस्थेत पाहिले. नंतर, श्येन पक्षी माझ्यासाठी मध घेऊन आला. " ॥१३॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-१९

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – इंद्र । छन्द त्रिष्टुप्

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकमिदृणते वृत्रहत्ये ॥१॥

हे वज्रधारी, स्तुतीस पात्र, अत्यंत पुण्यवान आणि सुंदर इंद्रदेवा ! सृष्टीच्या संरक्षक देवतांनी, संपूर्ण आकाश आणि पृथ्वी यांनी वृत्रासुराचा वध करण्यासाठी आपल्याला एकमेव नेता म्हणून निवडले आहे. ॥१॥

अवासृजन्त जिब्रयो न देवा भुवः सम्राळिन्द्र सत्ययोनिः ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥२॥

ज्याप्रमाणे एखादा पिता आपल्या मुलाला कार्य करण्यास प्रोत्साहन देतो, त्याप्रमाणे सत्याचे मूर्तिमंत रूप आणि विश्वाचे राजे असलेल्या हे इंद्रदेवा ! देवतांनी आपल्याला नद्यांचे पाणी अडवणाऱ्या अहिरूपी वृत्रासुराला वध करण्यास प्रोत्साहित केले. आपण वृत्रासुराचा वध करून सर्वांना आनंद देणाऱ्या नद्यांना प्रवाहित केले. ॥२॥

अतृष्णुवन्तं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥३॥

हे इंद्रदेवा ! सात नद्यांच्या प्रवाहात अडथळा बनून आडव्या पडलेल्या, कधीही तृप्त न होणाऱ्या, बुद्धिशून्य आणि गाढ झोपलेल्या त्या अहिरूपी राक्षसाचे, वृत्रासुराचे, आपल्या वज्राने शरीराचे तुकडे करून नष्ट केले. ॥३॥

अक्षोदयच्छवसा क्षाम बुध्नं वार्षं वातस्तविषीभिरिन्द्रः ।

दृळ्हान्यौभ्नादुशमान ओजोऽवाभिनत्ककुभः पर्वतानाम् ॥४॥

ज्याप्रमाणे वेगवान वारा आपल्या प्रचंड शक्तीने सर्वकाही हलवून सोडतो, त्याचप्रमाणे इंद्रदेवांनी आपल्या अफाट सामर्थ्याने, स्थिर असलेल्या पृथ्वीला विचलित केले. विजयाची इच्छा धरणाऱ्या इंद्रदेवांनी आपल्या तेजाने पर्वतांची सुदृढ आणि अभेद्य शिखरे फोडून काढली. ॥४॥

अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भं रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अतर्पयो विसृत उब्ज ऊर्मिन्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥५॥

हे इंद्रदेवा ! ज्याप्रमाणे माता आपल्या बालकाकडे वेगाने धावतात त्याप्रमाणे वेगाने रथावरून पर्वतांवरून जाणाऱ्या ढगांना आपण विदीर्ण केले आणि नद्यांच्या अडवलेल्या लाटांना मुक्त करून त्यांना प्रवाहित केले. ॥५॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरन्तीम् ।

अरमयो नमसैजदर्णः सुतरणाँ अकृणोरिन्द्र सिन्धून् ॥६॥

हे इंद्रदेवा ! आपण तुर्वीतिऋषींसाठी आणि वय्यऋषींसाठी सर्वांचे पोषण करणाऱ्या कामधेनूप्रमाणे असलेल्या या विशाल पृथ्वीला अन्नपाण्याने समृद्ध केले. आपण आपल्या शक्तीने नद्यांच्या गतिमान प्रवाहाला थांबविले आणि नद्यांना सुखद रीतीने पार करण्यायोग्य केले. ॥६॥

प्रागुवो नभन्वो न वक्वा ध्वस्रा अपिन्वद्युवतीऋतज्ञाः ।

धन्वान्यज्राँ अपृणक्तृषाणाँ अधोगिन्द्रः स्तर्यो दंसुपत्नीः ॥७॥

ज्याप्रमाणे वेगाने गर्जना करणाऱ्या वाहणाऱ्या नद्या अडथळ्यांना भेदून पुढे जातात, त्याचप्रमाणे वैश्विक नियमांचे पालन करणाऱ्या (ऋतज्ञाः) इंद्रदेवांनी वाळवंटे आणि कोरडी मैदाने पाण्याने भरून टाकली. ज्याप्रमाणे एखादी गाय

दूध देते, त्याचप्रमाणे इंद्रदेवांनी त्या अडवून धरलेल्या किंवा कोरड्या पडलेल्या 'दंसुपत्नी' नद्यांमध्ये पुन्हा एकदा जल प्रवाहित केले. ॥७॥
दंसुपत्नी: म्हणजे अशा नद्या ज्यांचा स्वामी किंवा रक्षक पराक्रमी इंद्रदेव आहेत.

पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ता वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिन्धून् ।

परिष्ठिता अतृणद्वद्धानाः सीरा इन्द्रः स्रवितवे पृथिव्या ॥८॥

अनेक वर्षे अंधारात अडकलेल्या उषादेवतेला इंद्रदेवांनी वृत्रासुराचा वध करून मुक्त केले. इंद्रदेवांनी वृत्रासुराचा वध करून, वृत्रासुराने पृथ्वीवर प्रवाहित होण्यासाठी ज्या नद्यांना रोखून ठेवले होते त्या नद्यांचे बंध फोडून त्या नद्यांना प्रवाहित केले. ॥८॥

वग्नीभिः पुत्रमग्रुवो अदानं निवेशनाद्धरिव आ जभर्थ ।

व्यन्धो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित्समरन्त पर्व ॥९॥

हे हरि नावाच्या अश्वांवर अरूढ होणाऱ्या इंद्रदेवा ! जिला कोणी वाली नाही अशा स्त्रीच्या (अग्रुवः) असुरक्षित, ज्याला मुंग्यांनी (वग्नीभिः) खाण्यासाठी वेढले होते, अशा पुत्राला आपण संकटातून सुरक्षितपणे बाहेर काढले. तो अंधपुत्र पाहू लागला, त्याचे अवयव खंडित झाले होते ते पुन्हा सांधले गेले आणि तो सुखरूपपणे संकटातून बाहेर आला. ॥९॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्धाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्ण्यानि स्वगूर्तापांसि राजन्नर्याविवेषीः ॥१०॥

हे ज्ञानी आणि सर्वज्ञ राजा इंद्रदेवा ! एक विद्वान(वामदेव) दुसऱ्या विद्वानाला आपल्या प्राचीन आणि महान कार्यांचे कथन करीत आहे. आपण ज्या प्रकारे

आपल्या पराक्रमी इच्छेने ही सर्व कर्मे साध्य केली आहेत त्याचे वर्णन विद्वान करत आहेत. ॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥११॥

हे इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करून, ज्याप्रमाणे नद्या पाणी भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आम्हाला अन्नाने आणि समृद्धीने परिपूर्ण करावे ही विनंती सुवर्ण रंगाचे हरि नावाचे अश्व असलेल्या हे इंद्रदेवा! आम्ही ही नवीन स्तोत्रे आपल्याला अर्पण केली आहेत. आम्ही आमच्या बुद्धीने आणि कर्माने नेहमी विजयी आणि शत्रूंना पराभूत करणारे होऊ शकू. ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२०

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – इंद्र । छन्द त्रिष्टुप्

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुग्रः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥१॥

इच्छा पूर्ण करणारे, शक्तिशाली, वज्रधारी, वीरांचे स्वामी, प्रजेचे रक्षक तेजस्वी इंद्रदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या रक्षणासाठी आपल्या अत्यंत ओजस्वी शक्तिनिशी युद्धामध्ये आक्रमण करणाऱ्या शत्रूंचा पराभव करण्यासाठी दुरून किंवा जवळून येवोत. ॥१॥

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छार्वाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरष्णीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥२॥

वज्र धारण करणारे, ऐश्वर्यसंपन्न आणि अत्यंत सामर्थ्यवान इंद्रदेव, आपल्या 'हरी' नावाच्या घोड्यांवर स्वार होऊन आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या रक्षणासाठी आणि धनप्राप्तीसाठी आमच्याकडे येवोत. हे इंद्रदेवा ! आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांकडे लक्ष देऊन अन्नाच्या आणि विजयाच्या प्राप्तीसाठी चाललेल्या या यज्ञात विराजमान व्हावे ही विनंती. ॥२॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।

श्वघ्नीव वज्रिन्त्सनये धनानां त्वया वयमर्य आजिं जयेम ॥३॥

हे वज्रधारी इंद्रदेवा! आपण आमच्या यज्ञामध्ये सहभागी होऊन आमच्या यज्ञाचा संकल्प सिद्धीस न्यावा ही विनंती. ज्याप्रमाणे एक कुशल शिकारी आपले सावज गाठतो, त्याप्रमाणे आपल्या सहाय्याने धनाच्या प्राप्तीसाठी

चाललेल्या या जीवनाच्या युद्धात आम्ही आमच्या शत्रूवर विजय मिळवू शकू. ॥३॥

उशन्नु षु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुषुतस्य स्वधावः ।

पा इन्द्र प्रतिभृतस्य मध्वः समन्धसा ममदः पृष्ट्येन ॥४॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांवर प्रसन्न होऊन सोमरसाच्या प्राशन करण्याची इच्छा बाळगून आपण आमच्याजवळ यावे. आमच्या द्वारे उत्तम रीतीने सिद्ध केलेला आणि आपल्याला अर्पण केलेला मधुर सोमरस प्राशन करून आपण पूर्णपणे तृप्त व हर्षित व्हावे ही विनंती. ॥४॥

वि यो ररष्ण ऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षो न पक्वः सृण्यो न जेता ।

मर्यो न योषामभि मन्यमानोऽच्छा विवक्मि पुरुहूतमिन्द्रम् ॥५॥

ज्या इंद्रदेवांची नवीन ऋषींकडून स्तुती केली जाते, जो पिकलेल्या फळाने लगडलेल्या वृक्षासारखा देणारा आहे, जो विळ्याने धान्य कापणाऱ्या जेत्याप्रमाणे शत्रूंचा नाश करणारा आहे, अशा इंद्रदेवांची, ज्याप्रमाणे एखादा तरुण प्रेमी पुरुष आपल्या प्रिय स्त्रीकडे ओढला जातो, त्याचप्रमाणे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण अनेक लोकांकडून आवाहन केलेल्या इंद्रदेवांची स्तुती करण्यासाठी धावतो. ॥५॥

गिरिर्न यः स्वतवाँ ऋष्व इन्द्रः सनादेव सहसे जात उग्रः ।

आदर्ता वज्रं स्थविरं न भीम उद्रेव कोशं वसुना न्यृष्टम् ॥६॥

पर्वताप्रमाणे विशाल, महान आणि सामर्थ्याने युक्त, अनादि काळापासून शत्रूंना पराभूत करण्यासाठी उग्ररूपाने प्रकट झालेले इंद्रदेव, ज्याप्रमाणे एखादा पुरुष धनाने आणि रत्नांनी पूर्णपणे भरलेला खजिना आपल्या हातात घेतो त्याप्रमाणे शक्तिशाली वज्राला हातात घेतात. ॥६॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।

उद्रावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दद्धि पुरुहूत रायः ॥७॥

हे इंद्रदेवा ! आपल्या जन्मापासून आपल्याला कोणीही अडवू शकलेले नाही. आपल्या दानाचा अपहार कोणीही करू शकत नाही. हे शक्तिशाली आणि पराक्रमी इंद्रदेवा! आपण आपल्या सामर्थ्याने वृद्धिंगत झाला आहात. हे अनेकांनी आवाहन केलेल्या पुरुहूत इंद्रदेवा आपण आम्हाला संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती. ॥७॥

ईक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत ब्रजमपवर्तासि गोनाम् ।

शिक्षानरः समिथेषु प्रहावान्वस्वो राशिमभिनेतासि भूरिम् ॥८॥

हे इंद्रदेवा ! आपण भक्तगणांच्या मालमत्तेचे आणि निवासस्थानाचे नियंत्रण करता. शत्रूंनी, राक्षसांनी कैदेत ठेवलेल्या गायींची आपण सुटका करता. पराक्रमी पृथ्वीवर राज्य करणाऱ्या प्रजेवर युद्धामध्ये शत्रूंना जिंकणाऱ्या हे इंद्रदेवा ! आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना विपुल संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती. ॥८॥

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिदृष्वः ।

पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥९॥

सर्वात सामर्थ्यवान इंद्रदेव वारंवार महान आणि अद्भुत कार्य करणाऱ्या साठी कोणत्या शक्ती प्राप्त करतात ? इंद्रदेव आपल्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या पापांचा नाश करतात आणि स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांवर संपत्तीचा वर्षाव करतात. ॥९॥

मा नो मर्धीरा भरा दद्धि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत्ते ।

नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः ॥१०॥

हे इंद्रदेवा ! आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना दुर्लक्षित न करता आपल्याकडे असलेले अमाप धन आणि वैभव आम्हा दानशूर भक्तगणांना प्रदान करावे ही विनंती. हे इंद्रदेवा आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण या नवीन आणि उत्तम स्तोत्रांद्वारे आपली स्तुती करत आहोत. ॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥११॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करून, ज्याप्रमाणे नद्या पाणी भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आम्हाला अन्नाने आणि समृद्धीने परिपूर्ण करावे ही विनंती. सुवर्ण रंगाचे हरि नावाचे अश्व असलेल्या हे इंद्रदेवा आम्ही ही नवीन स्तोत्रे आपल्याला अर्पण केली आहेत. आम्ही आमच्या बुद्धीने आणि कर्माने नेहमी विजयी आणि शत्रूंना पराभूत करणारे होऊ शकू. ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२१

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – इंद्र । छन्द त्रिष्टुप्

आ यात्विन्द्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीद्यौर्न क्षत्रमभिभूति पुष्यात् ॥१॥

ज्याची स्तुती केली गेली आहे असे इंद्रदेव आमच्या रक्षणासाठी आमच्या यज्ञस्थळी सहभागी होऊन प्रसन्न होवोत. प्राचीन आणि आकाशाप्रमाणे प्रचंड सामर्थ्य असलेले इंद्रदेव, शत्रूंचा पराभव करणाऱ्या तेजाला सतत वृद्धिंगत करोत. ॥१॥

तस्येदिह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नृन् ।

यस्य क्रतुर्विदथ्यो न सम्राट् साह्वान्तरुत्रो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥२॥

यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो अत्यंत तेजस्वी, विपुल धन देणाऱ्या आणि वीर पुरुषांचे नेतृत्व करणाऱ्या इंद्रदेवांच्या पराक्रमाची या यज्ञस्थळी तुम्ही स्तुती करावी. ज्यांचा यज्ञाचा संकल्प आदरणीय आहे, जे एखाद्या सम्राटाप्रमाणे पराक्रमी असून आपल्या शत्रूंचा पराभव करतात, आणि जे सर्व संकटातून तारून नेतात असे इंद्रदेव सर्वश्रेष्ठ आहेत. ॥२॥

आ यात्विन्द्रो दिव आ पृथिव्या मक्षू समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदनादृतस्य ॥३॥

आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या रक्षणासाठी, इंद्रदेवांनी मरुद्गणांच्या सोबत, स्वर्गातून किंवा पृथ्वीवरून, अवकाशातून किंवा जलातून, सूर्याच्या प्रकाशमान लोकातून किंवा सत्याच्या स्थानावरून, दूरच्या ठिकाणांहून किंवा ढगांसारख्या जलमय ठिकाणांहून त्वरित यावे ही विनंती. ॥३॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमु ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम् ।
यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥४॥
विशाल आणि महान संपत्तीचे स्वामी, मरुद्गणांच्या मदतीने गायींनी समृद्ध
असलेल्या प्रदेशावर विजय मिळवणाऱ्या, भक्तगणांना अधिक चांगल्या
समृद्धस्थितीकडे घेऊन जाणाऱ्या इंद्रदेवांची आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण प्रार्थना
करतो. ॥४॥

उप यो नमो नमसि स्तभायन्नियर्ति वाचं जनयन्यजध्यै ।
ऋञ्जसानः पुरुवार उक्थैरेन्द्रं कृण्वीत सदनेषु होता ॥५॥
नतमस्तक होण्यास योग्य, यज्ञस्थळी देवतांना आणणाऱ्या, यज्ञासाठी शब्दांना
उत्पन्न करणाऱ्या, सर्वांना आधार देणाऱ्या, अनेकांनी वंदिलेल्या आणि
स्तोत्रांनी प्रसन्न होणाऱ्या, मुख्य पौरोहीत्य करणाऱ्या अग्निदेवांचे आम्ही
भक्तगण आवाहन करतो. ॥५॥

धिषा यदि धिषण्यन्तः सरण्यान्त्सदन्तो अद्रिमौशिजस्य गोहे ।
आ दुरोषाः पास्त्यस्य होता यो नो महान्तसंवरणेषु वह्निः ॥६॥
जेव्हा उशिज वंशजाच्या (औशिजस्य) गुप्त स्थानी (गोहे) पाषाणाच्या (अद्रिम्
)निवासस्थानी बुद्धीने प्रेरित होऊन प्रवाहित (सरण्यान्) होणाऱ्या तुपाच्या
धारांसह, भक्तगण स्तुती करत असतात तेव्हा घरांचा रक्षक असलेले, दुष्ट
प्रवृत्तीचा नाश करणारे (दुरोषाः) अग्निदेव प्रकट होतात. ॥६॥

सत्रा यदीं भार्वरस्य वृष्णः सिषक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।
गुहा यदीमौशिजस्य गोहे प्र यद्धिये प्रायसे मदाय ॥ ॥७॥

जेव्हा त्या सामर्थ्यशाली आणि बलवान इंद्रदेवांचे तेज स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्ताला युद्धातील विजयासाठी प्राप्त होते तेव्हा तो भक्त खरोखरच सामर्थ्यवान होतो. उशिज ऋषींच्या वंशजाच्या पुत्राच्या हृदयात ही बुद्धी प्रेरित केली जाते, तेव्हा ती बुद्धी महान आनंदासाठी आणि तृप्तीसाठी कारणीभूत ठरते. ॥७॥

वि यद्वरांसि पर्वतस्य वृण्वे पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि ।

विदद्वरैरस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्यो वहन्ति ॥८॥

जेव्हा इंद्रदेव पर्वतांचे द्वार उघडतात तेव्हा जलाचा प्रवाह सर्वांना तृप्त करत वेगाने वाहू लागतो. जेव्हा उत्तम बुद्धी असलेले भक्तगण शक्ती मिळवण्यासाठी यज्ञामध्ये आहुती अर्पण करतात तेव्हा त्यांना गुहेत लपलेल्या गौर आणि गवय नावाचे प्राणी मिळतात. ॥८॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।

का ते निषत्तिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥९॥

हे इंद्रदेवा ! आपले दोन्ही हात अत्यंत कल्याणकारी आणि कुशल आहेत. आपण स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांना ऐश्वर्य आणि धन अर्पण करण्यासाठी नेहमी सज्ज असता तरी आपण शांतता का बसता? आपण आम्हा भक्तगणांना आनंद का देत नाही ? आपण आम्हा भक्तगणांना दया करून धन का देत नाही? ॥९॥

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राड्ढन्ता वृत्रं वरिवः पूरवे कः ।

पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥१०॥

ऐश्वर्याचा स्वामी, सत्यस्वरूप आणि सर्वांचा अधिपती असलेल्या इंद्रदेवांनी वृत्रासुराचा नाश करून मानवांसाठी सुखाचा मार्ग मोकळा केला. अनेकांनी

स्तुती केलेल्या इंद्रदेवा ! आपल्या सामर्थ्याने आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना धनाढ्य करावे जेणेकरून आम्ही त्याचा उपभोग घेऊ. ॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥११॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करून, ज्याप्रमाणे नद्या पाणी भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आम्हाला अन्नाने आणि समृद्धीने परिपूर्ण करावे ही विनंती. सुवर्ण रंगाचे हरि नावाचे अश्व असलेल्या हे इंद्रदेवा आम्ही ही नवीन स्तोत्रे आपल्याला अर्पण केली आहेत. आम्ही आमच्या बुद्धीने आणि कर्माने नेहमी विजयी आणि शत्रूंना पराभूत करणारे होऊ शकू ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२२

ऋषि- वामदेव गौतम , देवता – इंद्र । छन्द त्रिष्टुप्

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।

ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्था यो अश्मानं शवसा बिभ्रदेति ॥१॥

हे महान, पराक्रमी इंद्रदेवा ! आपण इच्छा केलेल्या हविष्यान्नाच्या आहुती आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याला अर्पण करतो. त्याचा आपण आनंदाने स्वीकार करता. वज्रधारी, मघवन इंद्रदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी अर्पण केलेली आहुती, सोमरस आणि ऋचांच्या समूहाचा (उक्था) स्वीकार करतात. ॥१॥

वृषा वृषन्धिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।

श्रिये परुष्णीमुषमाण ऊर्णां यस्याः पर्वाणि सख्याय विव्ये ॥२॥

शक्तिशाली आणि कर्मांनी युक्त, उग्र इंद्रदेव आपल्या दोन्ही हातांनी चार धारा असलेले वज्र फेकत शत्रूंवर प्रहार करतात. इंद्रदेवांनी मैत्रीखातर परुष्णी (रावी नदी) नदीच्या लोकरीसारख्या शुभ्र प्रवाहाचा स्वीकार केला. ॥२॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।

दधानो वज्रं बाह्वोरुशन्तं द्याममेन रेजयत्प्र भूम ॥३॥

देवतांमध्ये श्रेष्ठ, दिव्यशक्ती असलेल्या इंद्रदेवांना , जन्माला येताच महान सामर्थ्य आणि युद्धातील पराक्रमाचे वरदान लाभले. दोन्ही भुजांमध्ये शत्रूंचे नाश करणारे वज्र धारण करणाऱ्या इंद्रदेवांनी आपल्या प्रचंड शक्तीने पृथ्वी आणि आकाश या दोघांनाही थरकापून सोडले. ॥३॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पूर्वीर्द्यौः ऋष्वाज्जनिमत्रेजत क्षाः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नृवत्परिज्मन्नोनुवन्त वाताः ॥४॥

इंद्रदेवांच्या जन्मामुळे सर्व पर्वत, नद्या, विस्तीर्ण आकाश तसेच पृथ्वी थरथर कापू लागले. इंद्रदेव, सूर्यदेवांचे माता पिता असलेल्या पृथ्वी आणि आकाश या दोघांनाही व्यापून टाकतात. इंद्रदेवाच्या प्रेरणेने वायुदेव माणसाप्रमाणे आवाज काढत सर्वत्र संचार करतात. ॥४॥

ता तू त इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित्सवनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानहि वज्रेण शवसाविवेषीः ॥५॥

हे शूर आणि निर्भय इंद्रदेवा ! आपली ती महान कृत्ये आणि पराक्रम सर्व यज्ञामध्ये स्तुती करण्यास निश्चित योग्य आहेत. हे धाडसी इंद्रदेवा ! आपण अत्यंत पराक्रमाने आणि प्रचंड सामर्थ्याने वज्राच्या प्रहाराने अही नावाच्या राक्षसाचा नाश केला. ॥५॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिंस्रते वृष्ण ऊध्नः ।

अथा ह त्वद्वृषमणो भियानाः प्र सिन्धवो जवसा चक्रमन्त ॥६॥

हे अत्यंत पराक्रमी (तुविनृम्ण) इंद्रदेवा ! आपले सर्व पराक्रम निश्चितच सत्य आहेत. आपल्या वर्षाव करण्याच्या शक्तीमुळे सर्व जलप्रवाह गायींप्रमाणे मुक्तपणे वाहू लागले. आपल्या प्रभावामुळे सर्व नद्या अत्यंत वेगाने मार्गक्रमण करू लागल्या. ॥६॥

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिन्द्र स्तवन्त स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो बद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यन्दयथ्यै ॥७॥

हरी नावाच्या अश्वत्थे स्वामी (हरिवस्तः) इंद्रदेवा ! जेव्हा आपण जखडलेल्या नद्यांना बंधनातून मुक्त केलेत तेव्हा त्या दैवी भगिनी आपल्या रक्षणाची स्तुती करत त्या पृथ्वीवर लांबवर आणि मोकळेपणी वाहू लागल्या. ॥७॥

पिपीळे अंशुर्मद्यो न सिन्धुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्र्यक्छुशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुव्योजसं गोः ॥८॥

हे तेजस्वी अग्निदेवा! स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे यज्ञकार्य समुद्राच्या अथांग प्रवाहाप्रमाणे आपल्यापर्यंत पोहोचो. अत्यंत दैदीप्यमान अशा आपल्या तेजाचे किरण, वेगाने धावणाऱ्या घोड्यांप्रमाणे आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांपर्यंत पोहोचवावे ही विनंती. ॥८॥

अस्मे वर्षिष्ठा कृणुहि ज्येष्ठा नृम्णानि सत्रा सहुरे सहांसि ।

अस्मभ्यं वृत्रा सुहनानि रन्धि जहि वधर्वनुषो मर्त्यस्य ॥९॥

सहन करण्याची शक्ती असलेल्या हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना सर्वोत्तम आणि अत्याधुनिक सामर्थ्य प्रदान करावे ही विनंती. त्यामुळे आम्ही भक्तगण आमच्या शत्रूंना सहज जिंकू शकू. आम्ही, आम्हाला मारण्याची इच्छा बाळगणाऱ्या शत्रूंना नमवू शकू आणि त्यांच्या हिंसक शस्त्रांचा नाश करू शकू. ॥९॥

अस्माकमित्सु शृणुहि त्वमिन्द्रास्मभ्यं चित्राँ उप माहि वाजान् ।

अस्मभ्यं विश्वा इषणः पुरंधीरस्माकं सु मघवन्बोधि गोदाः ॥१०॥

हे ऐश्वर्यशाली इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या प्रार्थना ऐकून आम्हाला विविध प्रकारचे अन्न आणि समृद्धी प्रदान करावी ही विनंती. आम्हाला प्रेरणा देणारी बुद्धी प्रदान करावी ही विनंती. हे मघवन इंद्रदेवा ! आपण आम्हाला गायी आणि ऐश्वर्य प्रदान करून आमच्यावर प्रसन्न व्हावे ही विनंती. ॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥११ ॥

हे इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करून, ज्याप्रमाणे नद्या पाणी भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आम्हाला अन्नाने आणि समृद्धीने पूर्ण करावे ही विनंती. सुवर्ण रंगाचे हरि नावाचे अश्व असलेल्या हे इंद्रदेवा आम्ही ही नवीन स्तोत्रे आपल्याला अर्पण केली आहेत आम्ही आमच्या बुद्धीने आणि कर्माने नेहमी विजयी आणि शत्रूंना पराभूत करणारे होऊ शकू ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२३

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – १-७,११ इंद्र ८-१० ऋत । छन्द त्रिष्टुप्

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।

पिबन्नुशानो जुषमाणो अन्धो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥१॥

कोणत्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांनी महान इंद्रदेव प्रसन्न होतील ? इंद्रदेव कोणाच्या यज्ञामध्ये प्रसन्न होऊन उपस्थित राहतील? तेजस्वी इंद्रदेव सोमरसाचे प्राशन करत, हविष्यान्नाच्या आहुती इच्छा करत आणि त्याचा आनंद घेत कोणत्या यज्ञकर्त्या भक्तासाठी धन घेऊन येतील ? ॥१॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानंश सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकिते कदूती वृधे भुवच्छशमानस्य यज्योः ॥२॥

असा कोणता वीर आहे, ज्याने इंद्रदेवांबरोबर सोमरस प्राशन करून आनंद मिळवला आहे? इंद्रदेवाच्या श्रेष्ठ बुद्धीने कोण संपन्न आहे? इंद्रदेवांचे कोणते अद्भुत रूप सर्वांना ज्ञात आहे? यज्ञ करणाऱ्या आणि प्रयत्नशील असणाऱ्या भक्ताच्या प्रगतीसाठी इंद्रदेव रक्षण करण्यासाठी कधी सुसज्ज होतील? ॥२॥

कथा शृणोति ह्यमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।

का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथैनमाहुः पपुरिं जरित्रे ॥३॥

भक्तगणांचे आवाहन इंद्रदेव कशा प्रकारे ऐकतात? आवाहन ऐकताना इंद्रदेवांना भक्तांच्या अन्नाची आणि रक्षणाची गरज कशी कळते? इंद्रदेवांनी प्राचीन काळात दिलेले दान कोणते आहे ? स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांची इच्छा पूर्ण करणारे इंद्रदेव कोणत्या नावाने ओळखले जातात ? ॥३॥

कथा सबाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥४ ॥

संकटांना तोंड देत असताना आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या प्रार्थना इंद्रदेवांपर्यंत कशा पोहचतील? इंद्रदेव आमच्या सत्याच्या कर्माचे जाणकार कधी होतील? आम्हा भक्तगणांच्या नम्र वंदनाचा स्वीकार करून इंद्रदेव या यज्ञावर प्रसन्न होऊन आम्हाला ऐश्वर्य प्रदान करोत ही विनंती. ॥४॥

कथा कदस्या उषसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं सुयुजं ततस्त्रे ॥५ ॥

उषादेवतेच्या आगमनाच्या वेळी इंद्रदेव मानवांच्या मैत्रीचा स्वीकार कधी आणि कशा प्रकारे करतील? जे यज्ञकर्ते भक्तगण आपली दृढ भक्ती इंद्रदेवांवर केंद्रित करतात त्यांच्याशी इंद्रदेव आपले सख्य कसे व्यक्त करतील ? ॥५॥

किमादमत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये सुदृशो वपुरस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥६ ॥

हे इंद्रदेवा ! शत्रूवर विजय मिळवणाऱ्या आपल्या मैत्रीच्या आणि बंधुप्रेमाच्या कहाणीचे वर्णन आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण केव्हा करू शकू? आपले सृजन कार्य यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या कल्याणासाठी असते. आपल्या अत्यंत सुंदर, विस्मयकारक आणि तेजोमय रूपाची सर्वजण कामना करतात. ॥६॥

द्रुहं जिघांसन्ध्वरसमनिन्द्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उषसो बबाधे ॥७ ॥

हे इंद्रदेवा ! आपल्याला न मानणाऱ्या आणि हिंसा करणाऱ्या दुष्टांचा नाश करण्याच्या इच्छेने आपण आपली तीक्ष्ण शस्त्रे त्यांच्या विनाशासाठी धारदार करता. पहाटेच्या वेळी वेगवेगळी ऋणे (देवऋण, मातृऋण, पितृऋण,

ऋषीऋण, इत्यादी) भक्तगणांमध्ये अडथळा निर्माण करतात. शक्तिशाली इंद्रदेव पहाटेच्या वेळी येणाऱ्या भक्तगणांच्या या ऋणांचे निवारण करतात. ॥७॥

ऋतस्य हि शुरुथः सन्ति पूर्वीऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।
ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥८ ॥
"सत्याच्या (ऋतस्य) अनेक विध प्रकारच्या शक्ती आहेत. सत्याचे चिंतन मानवातील सर्व दुष्ट प्रवृत्तींचा आणि पापांचा नाश करते. सत्याचा तेजस्वी आणि जागृत करणारा घोष मानवाचे बहिरे कानही उघडतो. ॥८ ॥

ऋतस्य दृळ्हा धरुणानि सन्ति पुरूणि चन्द्रा वपुषे वपूषि ।
ऋतेन दीर्घमिषणन्त पृक्ष ऋतेन गाव ऋतमा विवेशुः ॥९ ॥
सत्याची अनेक रूपे अढळ, मजबूत, अत्यंत प्रकाशमान आणि आनंददायी आहेत. सत्याच्या मार्गावरून चालणारे भक्तगण दीर्घकाळ समृद्धी मिळवण्याची इच्छा करतात. सत्याच्याच शक्तीने सर्व इंद्रिये एकत्र येतात. ॥९॥

ऋतं येमान ऋतमिद्वनोत्पृतस्य शुष्मस्तुरया उ गव्युः ।
ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥१० ॥
जो भक्तगण सत्याचे (ऋताचे) पालन करतो, तो सत्यालाच प्राप्त करतो. सत्याची शक्ती ही वेगवान आणि ज्ञानाची इच्छा करणारी असते. या सत्यासाठीच अत्यंत विशाल आणि अगाध पृथ्वी आणि आकाश गायींच्या दुधाप्रमाणे आपले सर्वश्रेष्ठ अमृत अर्पण करतात. ॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥११ ॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करून,
ज्याप्रमाणे नद्या पाणी भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आम्हाला अन्नाने आणि
समृद्धीने पूर्ण करावे ही विनंती. सुवर्ण रंगाचे हरि नावाचे अश्व असलेल्या हे
इंद्रदेवा आम्ही ही नवीन स्तोत्रे आपल्याला अर्पण केली आहेत आम्ही
आमच्या बुद्धीने आणि कर्माने नेहमी विजयी आणि शत्रूंना पराभूत करणारे
होऊ शकू ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२४

ऋषि- वामदेव गौतम , देवता इंद्र छन्द त्रिष्टुप् १० अनुष्टुप्

का सुष्टुतिः शवसः सूनूमिन्द्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत् ।

ददिर्हि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्पिधां नो जनासः ॥१॥

हे यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो ! अशी कोणती उत्तम स्तुती आहे, जी बलाचा पुत्र असलेल्या, अत्यंत सामर्थ्यशाली इंद्रदेवांना आपल्याला धन देण्यासाठी प्रेरित करू शकेल? कारण इंद्रदेव स्तुती करणाऱ्याला संपत्ती प्रदान करतात. गार्यांचे (समृद्धी) स्वामी असलेले इंद्रदेव आम्हा स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना शत्रूंचे धन प्रदान करोत ही विनंती.॥१॥

स वृत्रहत्ये हव्यः स ईड्यः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात् ॥२॥

वत्रासुराचा वध करण्यासाठी (शत्रूचा नाश करण्यासाठी) स्तुत्य इंद्रदेवांचे आव्हान केले जाते. ऐश्वर्यवान इंद्रदेव योग्य रीतीने प्रार्थना करणाऱ्या आणि सोमरस अर्पण करणाऱ्या भक्तगणांना श्रेष्ठ सुख आणि धन प्रदान करतात. ॥२॥

तमिन्नरो वि ह्वयन्ते समीके रिरिक्वांसस्तन्वः कृण्वत त्राम् ।

मिथो यत्यागमुभयासो अगमन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥३॥

जेव्हा दोन्ही पक्षांचे वीर योद्धे पुत्र-पौत्रांच्या रक्षणासाठी आणि विजयासाठी आपापसात भिडतात, तेव्हा स्वतःच्या प्राणांची पर्वा न करता (रिरिक्वांसः + तन्वः) ते आपल्या शरीराचे रक्षण करण्यासाठी केवळ त्या इंद्रालाच (तमिन्नरो तम् इत् नरः) युद्धाच्या मैदानात साद घालतात. ॥३॥

क्रतूयन्ति क्षितयो योग उग्राशुषाणासो मिथो अर्णसातौ ।

सं यद्विशोऽववृत्रन्त युध्मा आदिन्नेम इन्द्रयन्ते अभीके ॥४॥

जेव्हा पराक्रमी आणि वेगवान योद्धे जलाच्या (अर्णसाति) प्राप्तीसाठी

आपापसात संघर्ष करतात आणि युद्धाच्या इच्छेने एकत्र येतात, तेव्हा त्या

रणधुमाळीत समोरासमोर उभे ठाकलेले योद्धे केवळ इंद्रदेवांचे स्मरण करतात.

॥४॥

आदिद्ध नेम इन्द्रियं यजन्त आदित्पक्तिः पुरोळाशं रिरिच्यात् ।

आदित्सोमो वि पपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्यै ॥५॥

युद्धाच्या काळात, काही योद्धे शक्तिशाली इंद्रदेवांच्या शक्तीची उपासना

करतात, तर काहीजण हविष्यान्नाची आहुती आणि पुरोडाश अर्पण करतात.

यज्ञ करणारे यज्ञ न करणाऱ्यांपासून वेगळे होतात. शक्तिशाली इंद्रदेव यज्ञाचा

स्वीकार करण्यासाठी प्रसन्न होतात. ॥५॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेन्द्राय सोममुशते सुनोति ।

सध्रीचीनेन मनसाविवेनन्तमित्सखायं कृणुते समत्सु ॥६॥

जे यज्ञकर्ते भक्तगण सोमरसाची इच्छा करणाऱ्या इंद्रदेवांसाठी सोमरस अर्पण

करतात त्या भक्तगणांना इंद्रदेव ऐश्वर्य प्रदान करतात. जे यज्ञकर्ते भक्तगण

एकाग्र आणि संशयरहित मनाने इंद्रदेवांची भक्ती करतात त्या भक्तगणांना

इंद्रदेव जीवनातील संकटात आपला मित्र बनवून घेतात. ॥६॥

य इन्द्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः ।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्रः ॥७॥

सोमरस सिद्ध करणाच्या, पुरोडाश शिजणाच्या, जवा सारखे धान्य भाजून अर्पण करणाच्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे इंद्रदेव आनंदाने स्वीकार करतात. इंद्रदेव या यज्ञकर्त्या भक्तगणाला शत्रूंचा पराभव करणारे आणि फळ देणारे प्रचंड बळ व सामर्थ्य प्रदान करोत ही विनंती. ॥७॥

यदा समर्यं व्यचेदृघावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः ।

अचिक्रददृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोमसुद्धिः ॥८ ॥

जेव्हा शत्रूंचा संहार करणारे महान इंद्रदेव शत्रूंना विशेष प्रकारे ओळखून युद्धात गुंतून राहतात तेव्हा इंद्रदेवांची पत्नी (शची) इंद्रदेवांना यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी सिद्ध केलेला सोमरस प्राशन करून उत्तेजित झालेल्या इंद्रदेवांना बोलावते. ॥८ ॥

भूयसा वस्नमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन् ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीद्दीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणम् ॥९ ॥

एका माणसाने आपल्या मौल्यवान वस्तूचा व्यवहार अतिशय कमी किमतीत केला. तो पुन्हा खरेदीदाराकडे जाऊन म्हणाला, 'हा व्यवहार मला मान्य नाही. मला अजून किंमत हवी आहे. त्यावर विक्रेता म्हणाला, "एकदा सौदा झाल्यावर त्याला अधिक मोबदला मिळत नाही" दुर्बल माणसांशी व्यवहार करताना चतुर लोक ठरलेल्या करारालाच चिकटून राहतात आणि त्याचा फायदा घेतात. ॥९॥

क इमं दशभिर्ममेन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृत्राणि जङ्घनदथैनं मे पुनर्ददत् ॥१० ॥

वामदेव(उपरोधिकपणे) म्हणतात, " माझ्या या इंद्रदेवांना दहा गायींच्या मोबदल्यात कोण विकत घेईल? परंतु जेव्हा इंद्रदेव तुमच्या शत्रूंना ठार

मारतील तेव्हा त्या गायी परत विकत घेणारा मनुष्य पुन्हा मलाच परत करील".
॥१०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥११॥

हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करून,
ज्याप्रमाणे नद्या पाणी भरून वाहतात, त्याप्रमाणे आम्हाला अन्नाने आणि
समृद्धीने पूर्ण करावे ही विनंती. सुवर्ण रंगाचे हरि नावाचे अश्व असलेल्या हे
इंद्रदेवा आम्ही ही नवीन स्तोत्रे आपल्याला अर्पण केली आहेत आम्ही
आमच्या बुद्धीने आणि कर्माने नेहमी विजयी आणि शत्रूंना पराभूत करणारे
होऊ शकू ॥११॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२५

ऋषि- वामदेव गौतम , देवता इंद्र छन्द त्रिष्टुप्

को अद्य नर्यो देवकाम उशन्निन्द्रस्य सख्यं जुजोष ।

को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नौ सुतसोम ईदृ ॥१॥

आज असा कोण मानवांचा हितकर्ता, देवभक्त, भक्तगण आहे जो इंद्रदेवांशी मैत्री करण्याची उत्कट इच्छा बाळगतो? सोमरस सिद्ध करून असा कोण भक्तगण आहे जो अग्निदेवांना प्रदीप्त करून रक्षणासाठी आणि संकटातून पार होण्यासाठी इंद्रदेवांच्या महान आणि दिव्य आश्रयाबद्दल इंद्रदेवांची स्तुती करतो ? ॥१॥

को नानाम वचसा सोम्याय मनायुर्वा भवति वस्त उसाः ।

क इन्द्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥२ ॥

असा कोण भक्तगण आहे जो सोमपान करणाऱ्या इंद्रदेवांपुढे स्तुतिवचनांनी नतमस्तक होतो? असा कोण भक्तगण आहे जो इंद्रदेवांनी दिलेल्या गायींचा सांभाळ करतो ? इंद्रदेवांची मदत कोण मागतो? इंद्रदेवांसोबत घनिष्ठ नात्याची, मैत्रीची आणि बंधुत्वाची इच्छा कोणाला आहे? दिव्यदृष्टी असलेल्या इंद्रदेवांकडे संरक्षणासाठी कोण प्रार्थना करतो? ॥२॥

को देवानामवो अद्या वृणीते क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीदृ ।

कस्याश्विनाविन्द्रो अग्निः सुतस्यांशोः पिबन्ति मनसाविवेनम् ॥३॥

आज कोण भक्तगण देवतांचे संरक्षण मागत आहे? कोण आदित्यदेव, आदितीदेवता आणि ज्योतींची स्तुती करत आहे? कोणत्या भक्तगणांनी अर्पण

केलेल्या सोमरसाचा अश्विनीकुमार, इंद्रदेव आणि अग्निदेव प्रसन्न मनाने आणि प्रेमाने स्वीकार करत आहेत ? ॥३॥

तस्मा अग्निर्भारतः शर्म यंसज्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरन्तम् ।

य इन्द्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणाम् ॥४॥

यज्ञात अर्पण करण्यामध्ये अग्रणी असलेले, शत्रूंचा संहार करणारे, कल्याणकारी, सर्वांचे नेतृत्व करणारे इंद्रदेव सोमरस अर्पण करणाऱ्या भक्तगणांना पालन पोषण, शांती आणि सुखप्रदान करतात. असे भक्तगण उदय होणाऱ्या सूर्यदेवांना दीर्घकाळपर्यंत पाहतात. (दीर्घायुषी होतात) ॥४ ॥

न तं जिनन्ति बहवो न दभ्रा उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।

प्रियः सुकृत्प्रिय इन्द्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥५॥

अनेक शत्रू असलेल्या किंवा थोडे शत्रू असलेल्या, सोमरस अर्पण करणाऱ्या भक्तगणांचे कोणीही नुकसान करू शकत नाही. आदितीदेवता या भक्ताला विशाल सुख प्रदान करतात. सत्कर्मकरणारे, इंद्रदेवांचे ठायी भक्ती ठेवणारे, उत्तम सेवा करणारे, सोमरस अर्पण करणारे, भक्तगण इंद्रदेवांना अत्यंत प्रिय असतात. ॥५॥

सुप्राव्यः प्राशुषाळेष वीरः सुष्वेः पक्तिं कृणुते केवलेन्द्रः ।

नासुष्वेरापिर्न सखा न जामिर्दुष्प्राव्योऽवहन्तेदवाचः ॥६॥

वेगाने शत्रूंना जिंकणारे, उत्तम रक्षक, पराक्रमी इंद्रदेव यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या नैवेद्याचा स्वीकार करतात. जो यज्ञ करत नाही किंवा आहुती अर्पण करत नाही अशा कोणाशीही इंद्रदेव मैत्री, बंधुत्व आणि नाते जोडत नाहीत. स्तुती न करणाऱ्यांना इंद्रदेव शासन करतात. ॥६॥

न रेवता पणिना सख्यमिन्द्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।

आस्य वेदः खिदति हन्ति नग्नं वि सुष्वये पक्तये केवलो भूत् ॥७॥

सोमरस प्राशन करणारे इंद्रदेव, धनवान असून लोभी असणाऱ्या, यज्ञ न करणाऱ्या, अशा कोणत्याही व्यक्तींशी कधीही मैत्री करत नाही. इंद्रदेव अशा लोकांची संपत्ती नष्ट करतात. जे सोमरस आणि नैवेद्य सिद्ध करून यज्ञकार्य करतात अशा भक्तांचे इंद्रदेव सखा बनतात. ॥७॥.

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमास इन्द्रं यान्तोऽवसितास इन्द्रम् ।

इन्द्रं क्षियन्त उत युध्यमाना इन्द्रं नरो वाजयन्तो हवन्ते ॥८॥

श्रेष्ठ, कनिष्ठ आणि मध्यम स्थितीतील भक्तगण इंद्रदेवांचे आवाहन करतात.

चालणारे आणि थांबलेले भक्तगण इंद्रदेवांना पुकारतात. तसेच, शांतपणे घरात

राहणारे असोत किंवा युद्धभूमीवर लढणारे असोत आणि अन्नाची इच्छा

करणारे, सर्व भक्तगण इंद्रदेवांनाच मदतीसाठी बोलावतात. ॥८॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२६

ऋषि- वामदेव गौतम अथवा इंद्र देवता १ - ३ इंद्र अथवा आत्मा ४ - ७ श्येन
छन्द - त्रिष्टुप्

अहं मनुरभवं सूर्यश्चाहं कक्षीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।

अहं कुत्समार्जुनेयं न्यूञ्जेऽहं कविरुशना पश्यता मा ॥१॥

वामदेवऋषि म्हणतात , " मीच मनु झालो होतो आणि मीच सूर्य आहे. मीच ज्ञानी कक्षीवान ऋषी आहे. मी अर्जुनीचा पुत्र कुत्सऋषींना मदत केली आहे. मीच क्रांतदर्शी उशनाऋषी आहे, म्हणून भक्तगणांनो माझ्याकडे पाहा. " ॥१॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय ।

अहमपो अनयं वावशाना मम देवासो अनु केतमायन् ॥२॥

इंद्रदेव म्हणतात, " मी श्रेष्ठ अशा आर्यांसाठी ही पृथ्वी दिली आहे. मीच दानशूर आणि यज्ञ करणाऱ्या भक्तगणांसाठी पावसाची वृष्टी करतो. मीच गर्जना करणाऱ्या मेघांमधील जलाला प्रवाहित केले आहे आणि सर्व देव माझ्याच इच्छेनुसार वागतात. " ॥२॥

अहं पुरो मन्दसानो व्यैरं नव साकं नवतीः शम्बरस्य ।

शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावम् ॥३॥

इंद्रदेव म्हणतात, " सोमरस प्राशन करून मदोन्मत्त होऊन मी शंबरासुराची नवव्याण्णव शहरे एकाच फटक्यात नष्ट केली. मी अतिथींचे स्वागत करणाऱ्या 'दिवोदास' नावाच्या राजाचे रक्षण करून शंबरासुराचे शंभरावे नगर राहण्यायोग्य केले. " ॥३॥

प्र सु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा ।

अचक्रया यत्स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टम् ॥४॥

हे मरुद्गणानो! हा श्येन पक्षी इतर सर्व पक्ष्यांमध्ये आणि अगदी इतर वेगवान पक्ष्यांमध्येही श्रेष्ठ व सर्वात शीघ्र गतीचा आहे. या सुंदर पंख असलेल्या पक्ष्याने, कोणत्याही चाकांच्या मदतीशिवाय केवळ आपल्या आत्मशक्तीने, देवांना प्रिय असलेले सोमरसरूपी हव्य मानवजातीच्या कल्याणासाठी स्वर्गातून आणले आहे. ॥४॥

भरद्यदि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि ।

तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र ॥५॥

श्येन पक्षी, सोमरसाचे रक्षण करणाऱ्या सर्व रक्षकांचे अडथळे दूर करून विस्तीर्ण आकाशात मनाच्या वेगाने धावू लागला. श्येनपक्षी मधुर सोमरसासह वेगाने खाली आल्याने या जगामध्ये त्याने कीर्ती संपादन केली. ॥५॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मन्द्रं मदम् ।

सोमं भरद्वादृहाणो देवावान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥६॥

सरळ मार्गाने, वेगाने उडणाऱ्या, दैवीशक्तीने युक्त, असलेल्या शक्तिमान श्येन पक्ष्याने सर्वोच्च स्वर्गातून आणि अतिशय दूरच्या ठिकाणाहून, आनंद व हर्ष देणारा सोमरस दृढतापूर्वक पृथ्वीवर आणला. ॥६॥

आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकम् ।

अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥७॥

श्येन पक्ष्याने सोमरसाबरोबर एकाच वेळी हजार- दहा हजार सोमरस तयार करण्याची फळे बरोबर आणली. सोमरसाच्या आनंदात कुशाग्र बुद्धीने(पुरंधि) ज्ञानी (अमूर) श्येन पक्ष्याने आपल्या सर्व शत्रूंचा आणि अडथळा आणणाऱ्या (अराती) लोकांचा त्याग केला. ॥७॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२७

ऋषि- वामदेव गौतम देवता श्येन अथवा इंद्र छन्द -त्रिष्टुप् ५ शक्वरी

गर्भे नु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।

शतं मा पुर आयसीररक्षन्नथ श्येनो जवसा निरदीयम् ॥१॥

वामदेवऋषी म्हणतात , " मी जेव्हा गर्भात होतो, तेव्हाच मला देवांच्या सर्व दैवी रहस्यांचे ज्ञान प्राप्त झाले होते. मला शंभर लोखंडी तटबंदीनी जखडून ठेवले होते, परंतु ज्याप्रमाणे श्येनपक्षी वेगाने पिंजऱ्याबाहेर पडतो, त्याचप्रमाणे मी माझ्या आत्मिक बळाने त्या सर्व बंधनांतून मुक्त होऊन बाहेर पडलो.॥१॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमास त्वक्षसा वीर्येण ।

ईर्मा पुरंधिरजहादरातीरुत वाताँ अतरच्छूशुवानः ॥२॥

वामदेवऋषि म्हणतात , " तो गर्भ चुकीच्या मार्गाकडे किंवा आनंदापासून दूर नेण्यासाठी प्रभावित करू शकला नाही. मी माझ्या प्रचंड बलाने आणि सामर्थ्याने, बुद्धीच्या जोरावर वाऱ्याच्या वेगाने गर्भातील दुःखांवर विजय मिळवला. ॥२॥

अव यच्छयेनो अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिम् ।

सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्ज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥३॥

जेव्हा श्येन पक्ष्याने स्वर्गातून (सोमरस घेऊन) खाली येताना मोठा आवाज केला, तेव्हा सोमरस रक्षकांनी त्याला अडवण्याचा प्रयत्न केला. सोमरसाचे रक्षण करणाऱ्या कृशानु नावाच्या धनुर्धराने अत्यंत चपळाईने धनुष्याची प्रत्यंचा ओढून श्येन पक्षाच्या दिशेने बाण सोडला. परंतु, श्येनपक्षी मनाच्या वेगाने तिथून निसटला. ॥३॥

ऋजिप्य ईमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि ण्णोः ।

अन्तः पतत्पतत्र्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तद्वेः ॥४॥

ज्याप्रमाणे अश्विनीकुमारांनी राजा भुज्यूला शक्तिशाली रक्षकांनी संरक्षित केलेल्या ठिकाणाहून पळवून आणले होते, त्याचप्रमाणे सरळ उडणाऱ्या श्येनपक्ष्याने, इंद्रदेवांनी संरक्षित केलेल्या सोमरसाला अंतराळाच्या शिखरावरून आणले होते. त्यावेळी कृशानु नावाच्या धनुर्धराच्या बाणांनी जखमी झालेल्या त्या श्येनपक्ष्याचे एक पीस गळून खाली पडले. ॥४॥

अथ श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिप्यानं मघवा शुक्रमन्धः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिन्द्रो मदाय प्रति धत्पिबध्यै शूरो मदाय प्रति धत्पिबध्यै ॥५॥

त्यानंतर ऐश्वर्यशाली आणि पराक्रमी अशा इंद्रदेवांनी तृप्त होण्यासाठी, यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी मोठ्या आदराने अर्पण केलेला, शुभ्र कलशातील, दुग्ध मिश्रित, शुद्ध, मधुर आणि श्रेष्ठ सोमरस प्राशन करण्यासाठी आपल्या हाती घेतला. ॥५॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२८

ऋषि- वामदेव गौतम देवता इंद्र अथवा इंद्रसोम, छन्द -त्रिष्टुप्

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे समुतस्कः ।

अहन्नहिमरिणात्सप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥१॥

हे सोम ! आपल्याशी मैत्री केल्यामुळे आणि आपल्या मदतीमुळे इंद्रदेवांनी मानवाच्या कल्याणासाठी पाण्याला प्रवाहित केले. इंद्रदेवांनी अही असुराचा वध करून बंदिस्त झालेल्या सप्त नद्यांना मुक्त केले आणि नद्यांचा मार्ग मोकळा केला. ॥१॥

(सोम हा इंद्राचा असा मित्र आहे, ज्याच्या सहकार्याशिवाय सृष्टीतील जडत्व किंवा अंधार दूर होऊ शकत नाही. ऋग्वेदात सोमाचा उल्लेख एक महत्त्वाची वनस्पती म्हणून येतो)

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इन्दो ।

अधि ष्णुना बृहता वर्तमानं महो द्रुहो अप विश्वायु धायि ॥२॥

हे सोम ! आपल्या सहाय्याने इंद्रदेवांनी सूर्यदेवांच्या रथाचे चक्र त्याच्या पराक्रमाने त्वरित काढून घेतले (अडथळा दूर केला) मोठ्या शिखरावरून फिरणाऱ्या महान द्रोह करणाऱ्या शत्रूला इंद्रदेवांनी नष्ट केले आणि सर्व विश्वाचे आयुष्य (विश्वायु) सुरक्षित केले. ॥२॥

अहन्निन्द्रो अदहदग्निरिन्दो पुरा दस्यून्मध्यंदिनादभीके ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरू सहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥३॥

हे सोम ! आपल्या सहाय्याने इंद्रदेवांनी आणि अग्निदेवांनी युद्धामध्ये मध्याह्नीच्या पूर्वीच दस्यूंना भस्मसात केले. ज्याप्रमाणे एखादा चोर असुरक्षित

आणि निर्जन ठिकाणाहून जाणाऱ्या श्रीमंत लोकांना ठार मारतो, त्याचप्रमाणे इंद्रदेवांनी हजारो सैन्यांचा नाश केला. ॥३॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ इन्द्र दस्यून्विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः ।

अबाधेथाममृणतं नि शत्रूनविन्देथामपचितिं वधत्रैः ॥४॥

हे इंद्रदेवा ! आपण सर्व ठिकाणातील पापी दस्यूंचे अधःपतन केले, यज्ञ न करणाऱ्यांना आपण निंदनीय बनविले. हे इंद्रदेवा आणि सोम ! आपण दोघांनी आपल्या शत्रूंचा अडथळा दूर करून त्यांचा नाश केला आणि यज्ञकर्त्या भक्तांकडून सन्मान प्राप्त केला. ॥४॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।

आदर्दृतमपिहितान्यश्चा रिरिचथुः क्षाश्चित्तृदाना ॥५॥

हे इंद्रदेवा आणि हे सोम ! हे खरे आहे की आपण दोघांनी मिळून अश्व्यांच्या आणि गायीच्या कळपाचे दान केले. आपण दोघांनी, असुरांनी दगडांनी झाकून बळजबरीने कैदेत ठेवलेल्या गायींना मुक्त केले. ॥५॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-२९

ऋषि- वामदेव गौतम, देवता इंद्र छन्द -त्रिष्टुप्

आ नः स्तुत उप वाजेभिरूती इन्द्र याहि हरिभिर्मन्दसानः ।

तिरश्चिदर्यः सवना पुरूण्याङ्गूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥१॥

हे स्तुतीने गौरवलेल्या इंद्रदेवा ! आपल्या शक्तिशाली साधनांनी आमच्या रक्षणाकरता आपल्या हरि नावाच्या अश्वांवर स्वार होऊन आनंदाने, इतर यज्ञांना बाजूला सारून आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या अन्नयुक्त यज्ञामध्ये यावे ही विनंती. ॥१॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वान्हूयमानः सोतृभिरुप यज्ञम् ।

स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुष्वाणेभिर्मदति सं ह वीरैः ॥२॥

ज्ञानी (चिकित्वान्) मानवांचा नेता (नर्यः) हे इंद्रदेवा ! आपण, सोमरस सिद्ध करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी आवाहन केल्यावर, यज्ञस्थळी उपस्थित रहाता. उत्तम अश्व असलेले आणि निर्भय असलेले इंद्रदेव, सोमरस अर्पण करणाऱ्या वीर पुरुषांच्या आनंदात सहभागी होता. ॥२॥

श्रावयेदस्य कर्णा वाजयध्यै जुष्टामनु प्र दिशं मन्दयध्यै ।

उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन्न इन्द्रः सुतीर्थाभयं च ॥३॥

हे यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो ! इंद्रदेवांना स्फूर्ती मिळण्यासाठी आणि यज्ञात अर्पण केलेल्या हविष्यान्नाच्या आहुतीने आनंदित करण्यासाठी इंद्रदेवांच्या कानामध्ये स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे गायन करावे. अफाट सामर्थ्य असलेले इंद्रदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना भीतीपासून मुक्त करोत आणि सुरक्षित मार्ग (सुतीर्थम्) प्रदान करोत ही विनंती. ॥३॥

अच्छा यो गन्ता नाधमानमूती इत्था विप्रं हवमानं गृणन्तम् ।
उप त्मनि दधानो धुर्याशून्त्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥४॥
हातामध्ये वज्र धारण करून, इंद्रदेव, स्तुती करणाऱ्या आणि संकटात
सहाय्यासाठी याचना करणाऱ्या भक्तगणांकडे, नियंत्रणाखाली असलेल्या
आपल्या रथाला शेकडो आणि हजारो वेगवान अश्व जुंपून भक्तांच्या
रक्षणासाठी त्वरित पोहोचतात. ॥४॥

त्वोतासो मघवन्निन्द्र विप्रा वयं ते स्याम सूरयो गृणन्तः ।
भेजानासो बृहद्विवस्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥५॥
हे ऐश्वर्यवान इंद्रदेवा ! आपल्याकडून रक्षिलेले आम्ही भक्तगण आपली स्तुती
करून विपुल अन्न आणि समृद्धीने युक्त आपले दान घेण्यास पात्र झालो
आहोत. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना आपल्या त्या महान, स्वर्गीय आणि
सर्वांना हव्याहव्याशा वाटणाऱ्या दिव्य संपत्तीमध्ये सहभागी करून घ्यावे ही
विनंती. ॥५॥

॥ अथ चतुर्थ मण्डलम् ॥

सूक्त-३०

ऋषि- वामदेव गौतम, देवता इंद्र ९-११ इंद्र उषा छन्द - गायत्री, ८, २४

अनुष्टुप्

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरेवा यथा त्वम् ॥१॥

हे वृत्रासुर संहारक इंद्रदेवा ! आपल्यापेक्षा श्रेष्ठ आणि प्रशंसनीय कोणीही नाही. खरोखर, आपल्या सारखा प्रसिद्ध दुसरा कोणीही अस्तित्वात नाही.॥१॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः । सत्रा महँ असि श्रुतः ॥२॥

हे इंद्रदेवा ! ज्याप्रमाणे रथाची चक्रे रथाच्या आसाचे अनुकरण करत फिरतात त्याप्रमाणे सर्व लोक आपलेच अनुकरण करून वास्तव्य करतात. हे इंद्रदेवा ! आपण खरोखरच महान आणि प्रसिद्ध आहात. ॥२॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥३॥

हे इंद्रदेवा ! राक्षसाचा पराभव करण्याच्या इच्छेने आपल्या सहाय्याने शक्ती मिळून देवतांनी राक्षसांशी युद्ध केले. रात्रंदिवस युद्ध करून शत्रूंचा नाश केला. ॥३॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इन्द्र सूर्यम् ॥४॥

हे इंद्रदेवा ! आपण कुत्सऋषींच्या आणि शत्रूंनी पीडित असलेल्या भक्तांच्या शत्रूंना पराभूत करण्यासाठी युद्धाच्या प्रसंगी सूर्यदेवांच्या रथाचे चक्र हिरावून घेतले. ॥४॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूरहन् ॥५॥

हे इंद्रदेवा ! देवतांना नुकसान पोहोचवणाऱ्या हिंसक शत्रूंनी देवतांवर आक्रमण केले तेव्हा आपण एकट्याने त्या सर्व हिंसक शत्रूंना युद्धात पराभूत केले आणि त्यांचा नाश केलात. ॥५॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्यम् । प्रावः शचीभिरेतशम् ॥६॥

हे इंद्रदेवा ! युद्धाच्या प्रसंगी मनुष्यांच्या कल्याणासाठी आपल्या अफाट सामर्थ्याने आपण एतशक्रुर्षींचे रक्षण करण्यासाठी सूर्यदेवांना अडवले. ॥६॥

किमादुतासि वृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥७॥

हे वृत्रासुर संहारक इंद्रदेवा ! आपण खरोखर अत्यंत क्रोधित झाला होता का? आपण दिवसाढवळ्या आकाशात दनु असुरचा पुत्र, वृत्रासुराचा वध केला. ॥७॥

एतद्धेदुत वीर्यमिन्द्र चकर्थ पौंस्यम् । स्त्रियं यद्दुर्हणायुवं वधीर्दुहितरं दिवः ॥८॥

हे इंद्रदेवा ! आपण खरोखरच महान शौर्य आणि पुरुषार्थाचे कार्य केले आहे जेव्हा आपण आकाशलोकाची मुलगी असलेल्या द्रोह करण्याची इच्छा असलेल्या स्त्रीचा वध केला.

(उषादेवतेवर विजय मिळविला.) ॥८॥

दिवश्चिद्धा दुहितरं महान्महीयमानाम् । उषासमिन्द्र सं पिणक् ॥९॥

हे इंद्रदेवा ! आपण आकाशाची कन्या असलेल्या आणि स्वतःला वैभवशाली मानणाऱ्या उषादेवतेला आपल्या सामर्थ्याने पूर्णपणे पराभूत केलेत. ॥९॥

अपोषा अनसः सरत्सम्पिष्टादह बिभ्युषी । नि यत्सीं शिश्रथदृषा ॥१०॥

हे बलशाली इंद्रदेवा ! जेव्हा आपण उषादेवतेच्या रथावर प्रहार केला तेव्हा ती भयभीत झालेली उषादेवता आपल्या रथातून उतरून लांब पळून गेली. ॥१०॥

एतदस्या अनः शये सुसम्पिष्टं विपाश्या । ससार सीं परावतः ॥११॥
हे इंद्रदेवा ! उषादेवतेचा हा पूर्णपणे मोडलेला रथ विपाशा नदीच्या काठी पडला आणि उषादेवता भयाने दूर पळून गेली. ॥११॥

उत सिन्धुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि । परि ष्टा इन्द्र मायया ॥१२॥
हे इंद्रदेवा ! आपण आपल्या अफाट सामर्थ्याने आणि कौशल्याने पृथ्वीवर अडकून पडलेल्या आणि भरपूर पाण्याने ओसंडून वाहणाऱ्या सिंधू नदीच्या प्रवाहाचा सर्वत्र विस्तार केलात. ॥१२॥

उत शुष्णस्य धृष्णुया प्र मृक्षो अभि वेदनम् । पुरो यदस्य सम्पिणक् ॥१३॥

हे पराक्रमी इंद्रदेवा ! जेव्हा आपण शुष्ण असुरांच्या नगरांचा पूर्णपणे नाश केला, तेव्हा आपल्या शौर्याने त्याचे सर्व धन आणि ऐश्वर्यही हस्तगत केलेत. ॥१३॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निन्द्र शम्बरम् ॥१४॥

हे इंद्रदेवा ! आपण विशाल पर्वतावर राहणाऱ्या कुलितराचा पुत्र असलेल्या शंबर नावाच्या असुराला त्या पर्वतावरून खाली पाडून वध केलात ॥१४॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः । अधि पञ्च प्रधीरिव ॥१५॥

हे इंद्रदेवा ! ज्याप्रमाणे रथाच्या चक्राचा परीघ आन्यानी वेढलेला असतो, त्याप्रमाणे आपण हजारो शेकडो सैनिकांनी वेढलेल्या वर्चिन नावाच्या असुराला सर्वांबरोबर कंठस्नान घातले. ॥१५॥

उत त्वं पुत्रमग्रुवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥१६॥
शंभर यज्ञांचे कर्ता शतक्रतु इंद्रदेवांनी कुमारीकेच्या (अग्रु) त्याग केलेल्या परावृक्तम् मुलाला स्तोत्र पठना मध्ये सहभागी करून घेतले. ॥१६ ॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः । इन्द्रो विद्वान् अपारयत् ॥१७॥
ययातीच्या शापामुळे राज्याभिषेक न झालेल्या विख्यात तुर्वशराजांना आणि यदुराजांना शचीपति इंद्रदेवांनी राज्याभिषेकासाठी पात्र केले. ॥१७ ॥

उत त्या सद्य आर्या सरयोरिन्द्र पारतः । अर्णाचित्ररथावधीः ॥१८॥
हे इंद्रदेवा ! शरयू नदीच्या पैलतीरी राहणाऱ्या, स्वतःला आर्य म्हणवत असणाऱ्या अर्ण आणि चित्ररथ राजांचा आपण वध केला. ॥१८ ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन् । न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥१९॥
हे वृत्रासुर संहारक इंद्रदेवा ! नातेवाईकांनी त्याग केलेल्या, दृष्टीहीन पांगळ्याला आपण बरे केले. आपल्यामुळे मिळणारे महान सुख कोणीही नष्ट करू शकत नाही॥१९ ॥

शतमश्मन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥२०॥
हे इंद्रदेवा ! हविष्यान्नाची आहुती देणाऱ्या दानशूर 'दिवोदास' राजासाठी, शत्रूंनी दगडांनी बनलेल्या शंभर नगरांचा पूर्णपणे नाश केला॥२० ॥

अस्वापयद्दभीतये सहस्रा त्रिंशतं हथैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥२१॥
हे इंद्रदेवा ! आपण आपल्या अफाट शक्तीने आणि संहारक प्रहाराने दभीति
राजासाठी तीस हजार दस्युंना मृत्युरूप निद्रेत पाठवले. ॥२१॥

स घेदुतासि वृत्रहन्त्समान इन्द्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥२२॥
हे वृत्रासुर संहारक इंद्रदेवा ! आपण गोरक्षक आणि सर्व भक्तगणांसाठी समान
गोपनीयता बाळगणारे आहात . आपण आपल्या पराक्रमाने सर्व शत्रूंना थरथर
कापायला लावले आहे. ॥२२॥

उत नूनं यदिन्द्रियं करिष्या इन्द्र पौंस्यम् । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥२३॥
हे इंद्रदेवा ! आपण खऱ्या अर्थाने आपल्या इंद्रियांचा जो पुरुषार्थ आणि जे
सामर्थ्य प्रकट केले आहे त्याला कोणीही नष्ट करू शकत नाही. ॥२३॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वय्यमा । वामं पूषा वामं भगो वामं देवः
करूळती ॥२४॥

हे शत्रूंचा विनाश करणाऱ्या इंद्रदेवा ! आपल्याला अर्यमा, श्रेष्ठ आणि उत्तम
धन प्रदान करोत. दंतहीन पूषन् देव आणि भगदेव इच्छित व कल्याणकारी
ऐश्वर्य प्रदान करोत. ॥२४॥

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे हे अठरावे वर्ष आहे.

प्रा श्रीपाद काळे यांचे हे ई साहित्यवरचे तेरावे पुस्तक आहे.

प्रा श्रीपाद काळे हे विज्ञानाचे प्राध्यापक. मुंबईतील विख्यात विल्सन कॉलेजमध्ये त्यांनी विज्ञान शिकवले. तसेच मुंबईतील स्वा. सावरकर स्मारकामध्ये विविध उपक्रमांमध्ये ते कार्यरत आहेत. ऋग्वेद हे त्यांचे पहिलेच प्रकाशित पुस्तक.

प्रा श्रीपाद काळे यांच्यासारखे काही थोडे ज्येष्ठ लेखक आपली पुस्तके ई साहित्यच्या माध्यमातून जगभरातील मराठी वाचकांना विनामूल्य देतात. असे लेखक ज्यांना लेखन हीच भक्ती असते. आणि त्यातून कसलीही अभिलाषा नसते. मराठी भाषेच्या सुदैवाने गेली दोन हजार वर्षे कवीराज नरेंद्र, संत ज्ञानेश्वर, संत तुकारामांपासून ही परंपरा सुरू आहे. अखंड. म्हणून तर दिनानाथ मनोहर(४ पुस्तके), शंभू गणपुले (९पुस्तके), डॉ. मुरलीधर जावडेकर (९), डॉ. वसंत बागुल (१९), शुभांगी पासेबंद (१५), अविनाश नगरकर (४), डॉ. स्मिता दामले (९), डॉ. नितीन मोरे (६३ पुस्तके), अनील वाकणकर (९), फ्रान्सिस आल्मेडा (३), मधुकर सोनावणे (१२), अनंत पावसकर (२३), मधू शिरगांवकर (८), अशोक कोठारे (१०००० पानी महाभारत), श्री. विजय पांढरे (ज्ञानेश्वरी भावार्थ), मोहन मद्रवणा (जागतिक कीर्तीचे वैज्ञानिक), संगीता जोशी (आद्य गझलकारा, १८ पुस्तके), विनीता देशपांडे (७), उल्हास हरी जोशी (९), नंदिनी देशमुख (५), डॉ. सुजाता चव्हाण (१२), डॉ. वृषाली जोशी- जागतिक वाङ्मय अनुवाद (६३ पुस्तके), डॉ. निर्मलकुमार फडकुले (१९), CA पुनम संगवी (७), डॉ. नंदिनी धारगळकर (१५), अंकुश शिंगाडे (४०), आनंद देशपांडे (३), डॉ. नीलिमा कुलकर्णी (५), अनामिका बोरकर (३), अरुण फडके (६), स्वाती पाचपांडे (२), साहेबराव जवंजाळ (२), अरुण वि. देशपांडे (५), दिगंबर आळशी, प्रा. लक्ष्मण भोळे, अरुंधती बापट (५),

अरुण कुळकर्णी (१५), जगदिश खांदेवाले (६), पंकज कोटलवार (६), डॉ. सुरुची नाईक (३), डॉ. वीरेंद्र ताटके(२), आसावरी काकडे (१४), श्याम कुलकर्णी - मूळ वाल्मिकी रामायण(३२), किशोर कुलकर्णी, रामदास खरे (६), अतुल देशपांडे, लक्ष्मण भोळे, दत्तात्रय भापकर, मुग्धा कर्णिक (५), मंगेश चौधरी, प्र. सु. हिररकर (३), बंकटलाल जाजू (८), प्रवीण ना दवणे, आर्या जोशी, डॉ. सरोज सहस्रबुद्धे- वैद्यक विज्ञान(१६), अरविंद बुधकर (४), जयश्री पटवर्धन (७), श्रीरंग कौलगी (५), यशवंत कदम(११), पांडुरंग सूर्यवंशी (४), सुधीर कारखानीस (८), मिलिंद कपाळे, मुकुंद कर्णिक(३), श्रीराम काळे (८), शैलेश पुरोहित (४), बी बी देसाई (२), श्रीनिवास शारंगपाणी(४), रामकृष्ण बाक्रे(३), विजया टिळक, संजय टाकळगव्हाणकर(२), पांडुरंग भागवत, मिलिंद बेंबळकर, गायत्री साळवणकर(४), भारती बिर्जे डिग्गीकर(३), विकास भावे, डॉ सुनील सावंत(२), अशोक बेंडखळे(५), सुहास साने, सुवर्णा लेले, प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर(१४ भूगोल विज्ञान विषयक), स्वाती वर्तक, भारती सावंत, अभिषेक ठमके, हर्षवर्धन यादव(२), दिगंबर सलगर(४), कैलास बडगुजर, श्रीपाद काळे- समग्र ऋग्वेद(१३), वैभव पाटील, चारुलता काळे, अनिल शिणगारे, स्वाती वर्तक(२), प्रमोद नाईकवाडे, सुधीर शास्त्री, रुपेश मराठे, सुप्रिया उपाध्ये, संजीवनी कुलकर्णी, मनोहर सुरवाडे(३), श्रेणिक सारडे (६), दिलिप ठाकूर, धनंजय कुलकर्णी, मिलिंद चौधरी, जोसेफ तुस्कानो, सुभाष धारणकर, सचिन कुल्ली(३), विश्वनाथ मानकर, अर्चना सहस्रबुद्धे असे अनेक ज्येष्ठ व अनुभवी लेखक ई साहित्यद्वारे आपली पुस्तके लाखो लोकांपर्यंत विनामूल्य पोहोचवतात.

अशा साहित्यमूर्तींच्या त्यागातूनच एक दिवस मराठीचा साहित्य वृक्ष जागतिक पटलावर आपली ध्वजा फडकवील याची आम्हाला खात्री आहे. यात ई साहित्य प्रतिष्ठान एकटे नाही. ही एक मोठी चळवळ आहे. अनेक नवनवीन व्यासपीठे उभी

रहात आहेत. त्या त्या व्यासपीठांतून नवनवीन लेखक उदयाला येत आहेत. आणि या सर्वांचा सामूहिक स्वर गगनाला भिडून म्हणतो आहे.

आणि ग्रंथोपजीविये। विशेषीं लोकीं 'ई'ये।
दृष्टादृष्ट विजये। होआवे जी।

ई साहित्य प्रतिष्ठान

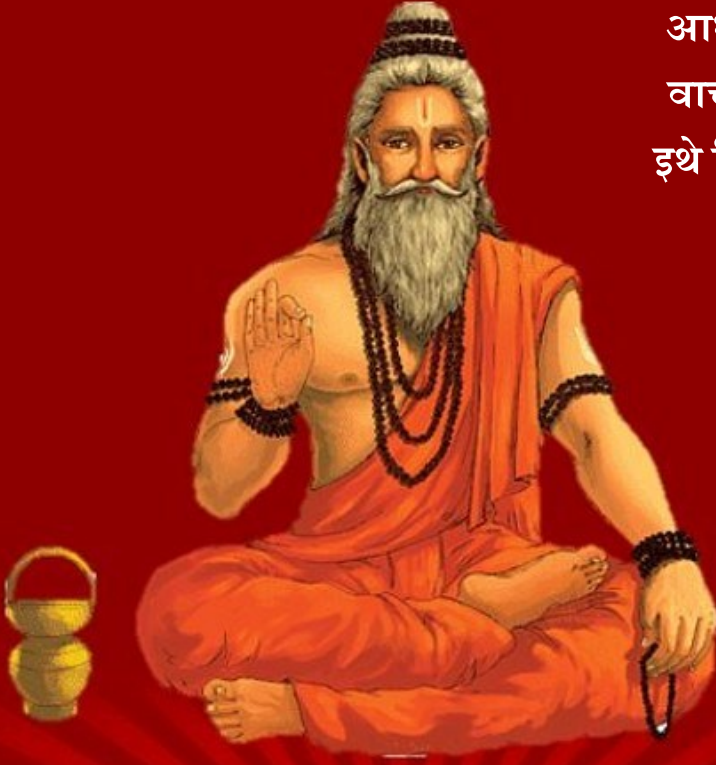
www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फक्त नाव गाव Whatsapp करा)

आधीचे मंडल
वाचण्यासाठी
इथे क्लिक करा

ऋग्वेद

मराठी
अनुवाद

श्रीपाद काळे

प्रथम मंडलम्

